

Nemzeti és etnikai konfliktusok a Kárpát-medencében

Kodolányi János Főiskola
Székesfehérvár, 2014

NEMZETI ÉS ETNIKAI KONFLIKTUSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Kodolányi János Főiskola
Székesfehérvár, 2014

NEMZETI ÉS ETNIKAI KONFLIKTUSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A kiadvány az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2. A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

A kötet az azonos című konferencia és workshop 2014. április 15–16-án elhangzott előadásából készült.

© a szerzők

© a szerkesztők

© Kodolányi János Főiskola

Kiadó: Kodolányi János Főiskola, 2014

Felelős kiadó: Dr. h. c. Szabó Péter PhD, rektor

Szerkesztő: Bordás Sándor, Glavanovics Andrea

Nyelvi lektor: Mezei Mónika

ISBN 978-615-5075-22-3

Műszaki szerkesztés, borító: Takács Péter

Nemzeti és etnikai konfliktusok a Kárpát-medencében

Kodolányi János Főiskola
Székesfehérvár, 2014

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Tartalomjegyzék

DR. BORDÁS SÁNDOR

Előszó - - - - - 7

I. rész

HERVAINÉ DR. SZABÓ GYÖNGYVÉR:

Az etnikai, nyelvi jól-lét kérdései és a kisebbségi társadalmi problémák - - - - - 9

DÉNES IVÁN ZOLTÁN:

Szembenálló emlékezetrendszerek - - - - - 23

HÓDI SÁNDOR:

Történelmi traumák, újabb kori sérelmek, aktuális események az
egyének és népek érzés- és tudatvilágának pszichológiai értelmezésében - - - 36

BARANYAI NÓRA:

Autonómiairokvések Kelet-Közép-Európában - - - - - 47

STRÉDL TERÉZIA:

Tolerancia – intolerancia - - - - - 58

REMEK ÉVA:

Mekkora a „biztonságunk árnyéka” globalizált világunkban? - - - - - 67

II. rész

OBORNI TERÉZ:

A román-magyar együttélés változásai a kora újkori Erdélyben - - - - - 79

KOUDELA PÁL:

Be- és kivándorló tanárok Kassán 1918 után - - - - - 94

BÁRDI NÁNDOR:

Székelyföld autonómiája a két világháború közti
erdélyi magyar rendezési tervekben (1918–1940) - - - - - 108

OROSZ LÁSZLÓ:

A magyar és német lakosság együttélésének
néhány problémája a XX. század kezdetén - - - - - 133

TAKÁCS KATALIN:

Emlékezés és felejtés
– A magyarországi németek emlékezetkultúrájának speciális formája - - - - 150

LŐRINCZNÉ BENCZE EDIT:

A magyar-horvát kapcsolatok új dimenziói a rendszerváltástól napjainkig - - - 159

Előszó

Alaposan kimunkált, igényes tanulmányokat tart kezében az olvasó. A szerzők átérezték a Kárpát-medence kultúráinak, népeinek átélt lelki töréseit a történelem viharaiiban, amelyek sok esetben visszavonhatatlan fizikai, lelki traumákat okoztak. Ezek a traumák akkor is jelen vannak, ha az egyének személy szerint nem voltak részesei a történelmi konfliktusnak, mert a kultúra kollektív emlékezete megőrizte. Az így létrejött emlékeket negatív érzelemvilág veszi körül, amelyet elhúzódó, vagy kóros gyásznak is felfoghatunk, hiszen nem kerültek levezetésre, feldolgozásra.

Az elhúzódó gyász egyik levezető formája a feltárás. Ezt a feltárást igyekezett megalapozni a Kodolányi János Főiskola, az MTA Bölcsészettudományi Kutató Központ Történettudományi Intézete és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete, amikor közös nemzetközi konferencia szervezése mellett döntöttek, a nemzeti és etnikai konfliktusok által okozott traumákat érintően. A kötet 12 tanulmánya elhangzott a konferencián, és olyan objektív képet adott a Kárpát-medence népeinek gondolkodásáról, ideológiai színvallásáról, lelki történéseiről, történelmi traumáiról, amelyek valóban beleillenek abba a lelki folyamatba, amit úgy hívunk, hogy feltárás. Noha a lélektan, mint tudomány, gyakran azon vívódik, hogy egyes traumákat talán jobb lenne elfojtani, nem feltárni, nem emlékezni többet rá, szinte kitörölni a tudatból – de tudjuk, hogy ez lehetetlen, mert az elfojtott traumák is hatnak, és időnként búvópatakok módjára törnek felszínre, gyakran áradásokat, polgárháborúkat okozva, ahogyan az a Jugoszláv polgárháború esetében is történt.

Hasonló tanulmányok megírására, konferenciák szervezésére mind nagyobb szüksége van a Kárpát-medence népeinek, hiszen évszázadok óta egymás mellett élnek, és sok helyzetből kiderül, hogy nem ismerik egymást, nem ismerik egymás gondolkodását. Az így kialakult helyzetek, gyakran újabb és újabb konfliktusokat szülnek, megteremtik a győztes-vesztes helyzetet, és automatikusan generálják az újabb konfliktusokat. A győztes – győztes helyzethez kell eljutni, de ennek egyik alapfeltétele a másik fél megismerése, és a másik féllel való együttműködés – ebben a helyzetben nem termelődik újra a konfliktus. Reméljük, hogy ez a tanulmánykötet is segít eljuttatni bennünket ahhoz a gondolkodásmódhoz, amelynek alapkoncepciója egy konfliktus esetén, a győztes-győztes helyzet.

Dr. Bordás Sándor
pszichológus, tanszékvezető főiskolai tanár

Az etnikai, nyelvi jól-lét kérdései és a kisebbségi társadalmi problémák¹

Hervainé dr. Szabó Gyöngyvér²

„Civilizáció nélkül lehetséges emberi élet, kultúra nélkül nem.”

Kodolányi János

A kisebbségi kérdés és a társadalmi jól-lét kapcsolatának kutatási kérdései

Az etnikai kisebbségek társadalmi fejlődése kérdéseinek kutatása interdiszciplináris megközelítést igényel, tárgyalása számos tudományág hatáskörébe tartozik: a politológia, a kulturális antropológia, az ún. kulturális tanulmányok, a szociológia, a közgazdaságtan, a környezeti ökológia, a pszichológiatudományok mind igényt tartanak arra, hogy a kérdéskörrel foglalkozzanak. A kérdés az, hogy a jól-lét-tudomány – mint interdiszciplináris megközelítési mód – vajon ad-e a kérdéshez új nézőpontot, új megközelítést. Amennyiben ad, úgy az is kérdéses, tud-e újat adni a korábbi tudásokhoz képest. A kisebbségi létezés komplex kérdéskör, amely szerint a kisebbségek helyzete sok tényezőtől függő, a napi politikának rendkívül kitett dinamikus viszonyrendszer. A kisebbségi társadalom és a kisebbségek társadalmi helyzete feltárása rendkívül gazdag szakirodalmi elemzéssel bír. E kérdéskör rendkívüli gazdagsága és feldolgozottsága miatt, a jól-lét és a kisebbségi lét témakörének tárgyalását a kisebbségpolitikához kapcsolódó közpolitikai programok értelmezési hátterére, modelljeire korlátozzuk.

A kisebbségi problémakör a pszichológiai szakirodalomban a különböző országokban eltérő módon jelenik meg. Az olyan országokban, mint az USA, Kanada, a pszichológus szakmai közösségek a mentális egészség kérdéseit már a múlt század hetvenes évei óta az akkulturáció és enkulturáció eltérő stratégiáival írták

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 Kodolányi János Főiskola, tudományos rektorhelyettes, tanszékvezető, főiskolai tanár

le. Az etnikai identitás kognitív megbirkózási stratégia, amely kihat a világnézet-re és a viselkedésre. A jól-lét nézőpontjából érdemes megemlíteni az amerikai William Cross³ etnikai identitással kapcsolatos elemzéseit, miszerint a faji identitás mindig konkrét diszkriminált csoport tapasztalata, csoportközi elnyomás, marginalizáció, internalizált rasszizmus, míg az etnikai identitás csoportokon és kultúrákon átívelő jelenség. Az etnikai identitás pozitív egyéni diszpozíció, erősség, kompetencia, önmegerősítés, és így az etnikai identitás magas szintje a pozitív jól-lét egyik tényezője. Az erős etnikai identitású egyének erősebben bekapcsolódnak az etnikumközi interakciókba, és kevésbé hajlamosak a diszkriminációérzet fölerősítésére. Az erős etnikai identitás a többségi nemzet esetében az előítéletességet erősítheti, míg a kisebbségek esetében a jól-lét-érzet erőteljesen függ a szegénység okozta stresszor tényezőktől, azaz a jól-lét és kisebbség kérdésében a jól-lét-érzet a társadalmi és a személyes tényezőkkel moderált. Azok a kisebbségiek, akik szeparált környezetben élnek, hajlamosabbak aktiválni az etnikai identitást, mint azok, akik az adaptáció aktívabb módjait választották.⁴

Az identitás, a személyes identitás elemei az egyéni célok, értékek, preferenciák, politikai nézőpontok, foglalkozás megválasztása, szexuális és randevúzási szokások, morális standardok, családi kapcsolatok. Az egyének számára a különböző elemek eltérő fontossággal bírnak. Az etnikai identitás, a közösséghez tartozás eltérő a többségi és kisebbségi csoport esetében, az előbbiek esetében erőteljesebb. A kisebbségek akkulturációs stratégiája a bevándorlók esetében lehet integrációs, asszimilációs, szeparációs vagy marginalizációs, a befogadó ország politikája eredményképp: így integrált, asszimilált vagy elkülönült, illetve marginalizált identitások alakulhatnak ki, ami erősen függ az ország decentralizáltságától, a helyi kontextustól és politikától.⁵

Egyes országokban a diverzitásindex meghatározó kérdése a jól-létnek, például az USA esetében, hiszen az előrejelzések szerint 2050-re várható, hogy a kisebbségi lakosság számaránya megközelítheti az 50%-ot. Ennek fényében különösen fontos, hogy a kisebbségek mentális egészsége fejlesztése elmaradt, a kisebbségek esetében az élettapasztalatokra ható kulturális és

3 Cross, William (1997): *Shades of Black: Diversity in African American Identity*. In: Beverly Daniel Tatum: *Why Are All the Black Kids Sitting Together in the Cafeteria?* (Letöltés: 2014. június 24.)

4 Smith, T. B., Silva, L. (2010): *Ethnic Identity and Personal Well-being of People of Color: a Meta-Analysis* Brigham Young University. *Journal of Counseling Psychology*® 2010, American Psychological Association 2011, Vol. 58, No. 1, 42–60. (Letöltés: 2014. június 24.)

5 Phinney, J. S, Horenczyk, G., Lieblind, K., Vedder, P. (2001): *Ethnic Identities, Immigration and Wellbeing: an Interactional Perspective*. *Journal of Social Issues*, Vol. 57. No. 3. 493–510. (Letöltés: 2014. június 24.)

szociopolitikai faktorok nem kellően feltártak és megértettek, a szolgáltatások, közte a pszichológiai tanácsadás esetében a kulturális kompetencia alapvetően fontos.

A jól-léti mérések Európában és a kisebbségek diszkriminációja és elégedettsége

Európai szociális felmérések

Az európai szociális felmérések eredményei nehezen értelmezhetők a kisebbségek jól-léte vonatkozásában. Ennek oka az, hogy az 5% alatti kisebbségi lakossági csoportok esetében nincs anyanyelvre lefordított kérdőív, kimaradnak a kutatásokból azok, akik nem beszélnek az ország hivatalos nyelvét. A kérdéseknél rákérdeznek az állampolgárságra, a születési helyre, arra, hogy történelmi kisebbséghez, nyugati vagy nem nyugati kisebbséghez tartozik-e valaki. (A nem nyugati alatt a felmérés a nem európai származású lakosokat értette.) Az adatok alapján nem tudtak megfelelő eredményeket kapni, azonban az így nyert adatok is érdekesek. Az európai kisebbségek diszkriminációérzete a történelmi kisebbségek esetében 5,11% az állampolgársággal bíró, 6,38% volt az állampolgárság nélküliek esetében. A nyugati kisebbségek esetében 6,25% és 6,49%-os a diszkriminációt észlelte aránya, a nem nyugati kisebbségek esetében pedig 6,25% és 7,06% volt ez az arány. A többségi lakossághoz viszonyítva az elégedettségi arány legmagasabb volt Ukrajna, Szlovákia, Magyarország, Portugália, Lengyelország, Észtország, Csehország Görögország és Franciaország esetében (3%-nyi eltéréstől a 0%-ig.) Különösen magas volt Ukrajna esetében, ám szignifikáns különbség nem jelent meg sem a spanyol, sem az EK esetében.⁶

A jól-léti mérések és a HD (humán fejlettségi) index, USA

Az Egyesült Államokban 2008–09-ben mérték először a kisebbségi jól-léthez kapcsolódóan a HD indexet egész Amerikára vonatkozóan, 2009-ben Mississippi és Luisiana államokban, 2010–11-ben Kaliforniában.

6 Oudhof, K. (2007): *Ethnic Minorities, Discrimination and Well-being in the Ess Statistics Netherlands*.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/conferences/documents/33rd_ceies_seminar_documents/3.2%20OUDHOF%20EN.pdf (Letöltés: 2014. június 24.)

Az amerikai mérések kiterjedtek a várható élettartam, az alap-, közép-, bachelor, posztgraduális végzettségre, az iskolázottságra, az alapkeresetekre, az egészségügyi fejlettségre. Az egészségügyi, az oktatási és a jövedelmi index adják az amerikai HD átlagot. Az adatsor 1960–2007 között erőteljes változásokat mutat. Az USA fejlettségi indexe 1,23-ról 5,08 pontra nőtt. A várható élettartam 69,7 évről 78,3 évre. A középfokú végzettségűek aránya 41,1%-ról 84,5%-ra, a bachelor szintűek 7,7%-ról 27,5%-ra, a mester szintű diplomások aránya 2,5%-ról 10,1%-ra, az iskolázottság 76,9%-ról 86,8%-ra emelkedett. Az átlagjövedelem 17 351 dollárról 29 740-re nőtt. Az egészségi állapot 1,54-ről 5,13, az oktatási index 0,8-ról 5,13-ra, a jövedelmi index 1,32-ről 5,06-ra növekedett a 10-es skálán. Mindez azt mutatja, hogy az USA fejlődése az elmúlt 40 évben rendkívüli volt, nemcsak gazdasági hatalma nőtt meg, hanem a társadalmi fejlettsége is megváltozott.

Az 1960–2007 közötti változások jól láthatóak az alábbi táblázatból:

	HDI	VHÉ	Alap	Közép	BA	MA	Isk.	Jöv./fő	Eü	Okt.	Jöv.
Fehér	5,51	78,05	10,6	84,5	27,5	11,3	86,8	32 556	5,20	5,62	5,71
	8,38	82,00	2,0	98,0	84,7	50,2	94,3	55 035	6,68	9,10	9,36
	3,82	75,30	20,0	81,0	16,7	6,4	82,8	24 765	3,85	3,82	3,79
Ázsiai	7,54	86,60	14,2	85,8	49,5	19,7	100,0	34 169	8,60	7,99	6,02
	9,26	90,90	8,4	91,6	65,9	28,3	100,0	48 177	10,00	9,36	8,40
	5,64	81,80	21,8	78,2	40,4	20,0	99,4	22 566	6,56	7,21	3,14
Latino	4,08	82,80	39,4	80,6	12,5	3,9	79,0	22 509	7,00	2,22	3,06
	4,95	85,70	31,8	68,2	15,2	4,2	81,01	24 509	8,22	2,90	3,72
	2,52	77,90	43,0	57,0	13,3	5,0	64,1	17 734	4,96	1,13	1,47
Afroam	3,77	73,40	19,9	80,0	17,3	5,8	88,2	24 866	3,10	4,39	3,82
	4,97	74,30	16,0	84,0	23,8	9,4	93,2	33 585	3,45	5,57	5,90
	2,13	70,80	29,2	70,8	11,8	3,8	82,1	17 664	1,76	2,96	1,45
Őslakos	3,21	74,20	23,3	76,7	13,9	4,4	85,5	26 076	4,01	3,31	2,92
	3,96	75,60	33,8	66,2	10,6	4,6	83,8	21 852	3,40	3,73	4,15
	0,92	64,70	21,5	78,5	9,9	2,5	78,5	12 567	0,00	2,76	0,00

A legfelső adat az adott csoport 2007. évi átlagát mutatja (pont, 10-es skálán), a második sor a legjobb mutatót adja, a harmadik sor a leggyengébbet jelzi valamely államban.

HD = humán fejlettség

VHÉ = várható élettartam

Alap = alapfokú végzettség

Közép = középfokú végzettség

BA = bachelor szintű végzettség

MA = mesterszintű képzés

Isk. = iskolázottság %-ban

Jöv./fő = egy főre jutó éves jövedelem

Eü = egészségügyi index

Okt. = oktatási index

Jöv. = jövedelmi index

A fenti táblázatból egyértelműen kiolvasható, hogy az Egyesült Államok eltérő térségeiben más és más a különböző népcsoportok helyzete. Mind a négy nagy közösség esetében kimutatható, hogy a legjobban élők és a legrosszabbul élők között kétszeres a különbség. A fehér lakosság Washington és Columbia District esetében szinte a teljes tudástársadalom képét mutatja, az általános végzettségű lakosság 2%-ot tesz ki, miközben Dél-Dakota (az USA legelmaradottabb térsége) esetében 20% ezen népesség aránya. Az iskolázottsági hiány 5,7%, illetve 17,2%, a fehérek számára legjobb és leggyengébb állam esetében, az őslakosság legrosszabb átlaga 21,5% korai iskolaelhagyás, a latino esetében 35,5% (az EU célja a korai iskolaelhagyás 20%-ra csökkentése 2020-ra!). A fehér lakosság felsőfokú műveltsége (minimum BA) 84,7%, az ázsiaiaké 65,9% a legfejlettebb államokban, miközben a legfejletlenebb esetében a fehérek mindössze 16,7%-a szerzett bachelor fokozatot, az ázsiaiak közül ez az arány 40%. A mesterszintű végzettség a fehérek esetében 50,2–6,4% között mozog, az ázsiaiak esetében 34,1–7,8% közötti a legfejlettebb és legfejletlenebb államok területén. Ám amíg a fehérek átlaga 27,5% BA, 11,3% MA végzettséggel bír, az ázsiaiak esetében ez az érték 49,5% BA és 19,5% MA. Mindez arra utal, hogy az amerikai népességen belül az ázsiaiak képezik a legműveltebb csoportot, ami a 100%-os iskolázottságukkal is alátámasztott.

A latin, az afroamerikai és az őslakosság iskolázottsága jóval alacsonyabb szintű. Leginkább iskolázottak az afroamerikaiak 88,2% (93,2–82,1%), az őslakosok 85,5% (83,8–78,5%), és legkevésbé a latin ajkúak 79% (81,01–64,1%). Összességében mindegyik népcsoport az EU-célok közelében jár, azonban egyes államokban a spanyol ajkúak rendkívül elmaradottak az iskolázottságban. Az értelmiségi csoportokat tekintve a feketék 17,3% (23,8–11,8), az őslakosok 13,9% (10,6–9,9%), a latinok 12,5% (15,2–13,3%) eredményt értek el a bachelor szintű adataikkal. A fekete 5,8% (9,4–3,8%), az őslakos 4,4% (8,5–2,9%), a latino 3,9% (8,5–2,6%) adatsora e csoportok marginalizáltságát mutatja, ám összevetve az európai és magyarországi romákkal, van kimutatható értelmiségi csoportjuk.

Az egészségügyi fejlettségi mutatók esetében az ázsiai lakosság 8,6 pont mutatójú indexe (10–6,56%) messze magasabb a fehérek 5,2 pontos indexénél és mindössze 4 államban 7 pont alatti. A spanyol ajkú lakosság egészségi színvonala is magas, és csupán 4 államban 5 alatti. Az őslakosok a 12 államból csak két-tőben értek el 3 pontnyi mutatót, 5 államban 1 körüli, abszolút veszélyeztetett egészségűek. A feketék 4 államban érnek el 4,5 körüli mutatókat, 17 államban viszont 3,0 alatti az egészségű indexük.

A jövedelmi viszonyokat tekintve az afroamerikaiak 4 államban értek el 30 000 dollárnyi jövedelmet, 7 államban alacsonyabb a jövedelmük 20 000 dol-

lárnál. Az ázsiaiak 3 államban 40 000 dollár körül, 7 államban pedig 30 000 alatt teljesítenek. A latin ajkúak 4 államban értek el 25 000 dollár körüli jövedelmet, 10-ben 17–20 000 közötti a jövedelmük. Az őslakosok 5 államban 20 000 alatti, 1 államban 25 000 feletti jövedelmet értek el, Kaliforniában 4,5-es, ám 2 államban 2 alatti, 3 államban 1 alatti a jövedelmi index, jövedelmük tehát jórészt segélyhez köthető. A fehérek 5 államban 7 feletti, 5 államban 5 alatti indexet, 5 államban 40 000 feletti, 19 államban 30 000 alatti és 2 államban 25–20 000 közötti jövedelemmel. Összességében az ázsiaiak képzettségi fölénye még nem tükröződik a jövedelmi viszonyokban, a fehérek jövedelmi többleteit főként a közigazgatásban betöltött privilegizált helyzetük teszi lehetővé. Az őslakos-adatsor 12, a latin 41, az ázsiai 31 államra vonatkozik. Összességében vitalitását (egészségét, képzettségét) tekintve a leginkább versenyképes az ázsiai lakosság, vagyoni helyzetét tekintve a fehér lakosság. Az őslakosság egészségi állapota és jövedelemtermelő képessége a fejletlen világ adatsorát mutatja, a latin ajkúak egészsége és jövedelme az európai átmeneti országok fejlettségére utal, miközben képzettségük a II. világháború előtti, nem jól-léti társadalmak szintjét mutatja. Természetesen ezen adatsorok nem tartalmazzák azt a 8–10 milliónyi állampolgárság nélküli lakossági csoportot, akiket még nem naturalizáltak. Az adatok alapján jól kimutatható a fehér lakosság veszteségérzete az ázsiaiak versenye miatt, és az is, hogy a fekete lakosság és az őslakosok egészségi állapotának, az őslakosság és a latin ajkúak iskolázottsági szintjének emelése nélkül nem történhet lényeges előrelépés és társadalmi modernizáció. Az összes állam közül New Jersey az ázsiaiak, latin ajkúak, Washington DC a fehérek, Maryland a feketék, Kalifornia az őslakosok számára a legkedvezőbb állam; a fehéreknek Nyugat-Virginia, az ázsiaiaknak és afrikaiaknak Louisiana, a latinoknak Alabama, az őslakosoknak Dél-Dakota a legreménytelenebb állam.⁷

Louisiana speciális mérési indexe még árnyaltabb képet ad. Az állam fejlettsége az USA 40–50 évvel ezelőtti fejlettségével azonos. Legkritikusabb a helyzet a lakásügyekben a Katrina hurrikán hatása miatt, mivel a lakások 40%-a az ártérben helyezkedik el. A vegyi gyárak okozta, ún. Rákos-völgy térsége, a gyermekhalandóság magas foka (Oroszország szintje), a fekete férfiak egészségi állapota, a rendkívüli gyenge oktatás következtében Louisiana az ország legelmaradottabb térsége.⁸ Ugyanakkor a Mississippi térsége a másik leginkább elmaradott állama

7 Kristen, L.—Burd-Sharps, S. (2009): *A Century Apart: New Measures of Well-being of US racial and Ethnic Groups*. American Human Development Project of the SSRC.

8 Kristen, L.—Burd-Sharps, S.—Borge, M. E. (2009): *A Portrait of Louisiana*. Louisiana Human Development Report. Human Development Project of the SSRC.

az USA-nak. A fehérek mintegy 15 évvel, a feketék ötven évvel ezelőtti amerikai színvonalon élnek. Összességében a megyékre és városokra lebontott adatsorok először mutatták meg az USA teljes képét, azt, hogy az USA-n belül is megtalálhatók a harmadik világ tereire jellemző mutatók.⁹

Ezzel szemben a kaliforniai index adatai is érdekesek. A Szilícium-völgy lakosainak 70%-a bachelor, 40%-a posztgraduális diplomával bír, az iskolázottság 100%-os, lakosainak 56%-a fehér, 36%-a ázsiai. Az utolsó 5 kerület esetében a diplomások mindössze 10%-ot, az iskolázottak 80%-ot tesznek ki. Az előbbiben a jövedelmi átlag 63 106 dollár, az utóbbiban 18 343 dollár, és főként latin ajkúak és feketék lakják. Az állami adatsorok a csoporton belüli eltéréseket is jól mutatják; leginkább az indiaiak (69,5% BA, 37,7% MA), legkevésbé a hmongok (15,9% BA, 4,7% MA) kínai, vietnami, laoszi, thai) képzettek. A latin ajkúak közül a leginkább képzettek a Puerto Ricó-iak (22,4% BA, 6,9% MA diplomás), a nicaraguaiak 18,8/4,3%-a diplomás, legkevésbé a mexikóiak (23/8,2) képzettek. A latin ajkú lakosság 85%-a csak spanyol nyelven beszél, és nincsenek számukra megfelelő iskolák. Kaliforniában a posztgraduális diplomával 73 000 dollár, bachelor diplomával 52 000 dollár, érettségivel 27 000 dollár, érettségi nélkül 18 500 dollár volt az átlagkereset. Kaliforniában a jól-léti mérések közpolitikai vonatkozásai a következők: kb. 1 millió diplomás hiányzik a munkaerőpiacról, amit főként a latin ajkúak jobb iskolázottságával lehet elérni. Az amerikai jól-léti indexek kialakításában jelentős szerepe volt Amartya Sennek is.¹⁰

Kanadai kisebbségek fejlettsége

A kanadai statisztikai mérések külön kitérnek az őslakosok egészsége és teljes jól-léte kérdéseire. Az őslakosok jól-létét mutató hivatalos portálok is működnek.¹¹ Az adatok kitérnek a népesség demográfiai jellemzőire, a szociális

9 Kristen, L.—Burd-Sharps, S.—Borge, M.E.(2009): *A Portrait of Mississippi*. Mississippi Human Development Report. Human Development Project of the SSRC.

10 Kristen, L.—Burd-Sharps, S. (2011): *A portrait of California*. California Human Development Report. Human Development Project of the SSRC.

11 V. ö. Chretien, A. (2010): *A resource guide to aboriginal health and Well-being in Canada*. Aboriginal Health Reporting Framework (AHRF); Aboriginal Peoples Survey (APS); Canadian Council on Learning (2009): *Minority Francophone Education in Canada*. <http://www.ccl-cca.ca/CCL/Reports/LessonsInLearning/LinL20090919MinorityFrancophoneEducationinCanada.html>; Canadian Index of Wellbeing (CIW); Canadian, Community Health Survey (CCHS); Community Well-Being Index (CWB); Comparable Health Indicators (CHI); First Nations Information Governance Committee (FNIGC); First Nation and Inuit Community Well-Being: Describing Historical Trends (1981–2006). Strategic Research and Analysis Directorate April 2010 Indian and

státusra, szociális támogató hálózatokra, az oktatásügyre, munkafeltételekre, a közösségi életre, fizikai környezetre, egészségügyre, az egészségügyi és szociális szolgáltatásokra, a kultúra, földrajz, társadalmi nem kérdéseire.¹² Az 1981 óta folytatott mérések eredménye kimutatta, hogy 1981–2001 között jelentős javulás történt az őslakosok esetében, 2001 óta nem történt lényeges változás. Más mérések alapján lényeges változások nem történtek, némileg javult iskolázottságuk.¹³

A kanadai nyelvi kisebbségek helyzete

A kanadai francia nyelvű lakosság helyzetét külön kutatások mérték a Quebecen kívüli államokban. E kutatások alapján 2006-tól kimutatható egy trend e kisebbségek helyzete javulásában, összefüggésben a tartományok befektetési környezete javulásával.¹⁴ A kisebbségek jól-léte legmeghatározóbb eleme a kisebbség vitalitása és vitalitásérzete. A vitalitás különösen a diaszpórában élők esetében kérdéses, elvesztik-e nyelvi identitásukat, anyanyelvüket, kétnyelvűekké vagy egynyelvűekké válnak? A frankofón kisebbségek esetében számos kutatás vizsgálta a nem-francia nyelvű közösségekben élők nyelvi viselkedését. A kutatások eredménye alapján elmondható, hogy a francia-kanadaiak státusa, presztízse, gazdasági, szociális, társadalomtörténeti tradíciói, a nyelv presztízse nem olyan erős, mint az anglofón lakossághé, azonban a francia nyelv és az általa elérhető kapcsolatok, kapcsolati tőke egy nemzetközi szinten is presztízzsel bíró nyelvi közösséghez tartozást je-

Northern Affaires Canada. http://www.aadnc-aandc.gc.ca/DAM/DAM-INTER-HQ/STAGING/texte-text/cwbdck_1100100016601_eng.pdf; First Nations Regional Longitudinal Health Survey (RHS); Registered Indian Human Development Index (HDI); Youth in Transition Survey (YITS). http://www.nwmo.ca/uploads_managed/MediaFiles/2166_a_resource_guide_to_aboriginal_wellbeing.pdf <http://healthportal.metisnation.ca/home.html> (Letöltések: 2014. június 24.)

- 12 *The Health Status of Canada's First Nations, Métis and Inuit Peoples. A background paper to accompany Health Care Renewal in Canada: Accelerating Change.* (2005) Health Council of Canada). <http://www.healthcouncilcanada.ca/tree/2.03-BkgrdHealthyCdnsENG.pdf> (Letöltés: 2014. június 24.)

- 13 *First Nation and Inuit Community Well-Being: Describing Historical Trends (1981–2006).* Strategic Research and Analysis Directorate April 2010 Indian and Northern Affairs Canada. http://www.aadnc-aandc.gc.ca/DAM/DAM-INTER-HQ/STAGING/texte-text/cwbdck_1100100016601_eng.pdf (Letöltés: 2014. június 24.)

- 14 Hilge, K. (2010): *Gauging The Socio-Economic Well-Being Of French Minority Communities in British Columbia.* Alberta, Saskatchewan, Manitoba, Ontario and New Brunswick. MPA https://dspace.library.uvic.ca/bitstream/handle/1828/3164/hilge_krista.pdf?sequence=1 (Letöltés: 2014. június 24.)

lent. A frankofón közösség demográfiája hanyatlást mutat, ami erőteljesen gyengíti a nyelvi közösség vitalitását Quebecen kívül. A frankofón lakosság politikai tőkéje főként az erős kisebbségi diskurzusokból táplálkozik, erőteljes a frankofónok jelenléte szövetségi szinten, ám mindez nem párosul kellő gazdasági és kulturális tőkével. A vitalitás szociopszichológiai szintje a nemzetközi kapcsolatok erőteljes jellege, a médiakapcsolatok erőssége, az iskolai tapasztalatok és a nyelvi tájkép függvénye. A frankokanadaiak kialakították a maguk frankofón tereit Quebecen kívül is, ám ennek ellenére az erős asszimiláció jellemzi a közösséget. Ugyanakkor a frankofón attitűd erőteljes jellege, az etnolingvisztikai identitás a nyelvi viselkedés amiatt is megváltozott és a vitalitás ellen hat, mivel az angol nyelv globális nyelvvé vált, és annak nem ismerete családi és egyéni stratégiák korlátozását jelenti.¹⁵ A frankofón lakosság iskolai teljesítménye jóval magasabb Quebecben, ahol a közösségi vitalitás erősebb. Az etno-lingvisztikai vitalitást akkor tekintik meglévőnek, ha a kulturális, a vallási és a közösségi-intézményi szolgáltatások fennállnak, az intézmények képesek a megfelelő közösség és identitás fejlesztésére.¹⁶ Összességében a franciakanadaiak száma az elmúlt évtizedekben megnőtt, annak ellenére, hogy arányuk a bevándorló lakosság növekedése miatt csökkent Kanadában. Számos bevándorló, mint hivatalos nyelvet, a franciát vette fel, így a frankofón nyelvi közösség lélekszáma 536 000 fővel több, mint akinek anyanyelve francia. A frankofón lakosság 14%-a Quebecen kívül él, és a lakosság 3,4%-át alkotják.¹⁷ Kanada a turizmus fejlesztése érdekében is a kétnyelvűséget támogatja. A Quebecben élő angol ajkúak 68,9%-a kétnyelvű, szemben a 7,5%-os átlaggal, a Quebecen kívül élő frankofónok 83,6% vallotta magát kétnyelvűnek, szemben a 35,8%-os quebecivel. Mindezt azzal lehet leginkább támogatni, ha minél több állam kétnyelvű, az oktatást kétnyelvűvé teszik, és az üzleti szolgáltatások és hivatali szolgáltatások is kétnyelvűek.¹⁸

15 O'Kefe, M. (2001): *New Canadian Perspectives Francophone Minorities: Assimilation and Community Vitality*. New Canadian Perspectives

16 Canadian Council on Learning (2009): *Minority Francophone Education in Canada*. (Letöltés: 2014. 06. 24.) <http://www.ccl-cca.ca/CCL/Reports/LessonsInLearning/LinL20090919MinorityFrancophoneEducationinCanada.html>

17 *Profile of Francophone and Acadian Community of Canada*. (Letöltés: 2014. június 24.) http://www.profiles.fcfa.ca/en/Demographic_Vitality_200

18 Government of Canada. *Supporting Tourism (2013). Tourism and Official Language Minority Communities (OLMC) – Final Report for Industry Canada*. (Letöltés: 2014. június 24.) <http://www.tourism.gc.ca/eic/site/034.nsf/eng/00398.html>

Az őslakos kisebbségek Ausztrália és Új-Zéland jól-léti méréseiben

Az ENSZ nézőpontjában a kulturális jól-lét összetevői az őslakos kisebbségek esetében a következők: az általuk lakott területek, földek és ásványkincsek biztonsága; az őslakos kulturális örökség integritása, a társadalmi nem, az identitásuk tisztelete és a diszkrimináció hiánya, a saját sorsuk ellenőrzése, az önrendelkezés, teljes, informált és hatékony részvételiség a közügyekben, kulturálisan releváns oktatás, a külső fenyegetések megfelelősége, az anyagi jól-lét, a demográfiai folyamatok kezelése. A kultúra értelmezése az UNESCO 2011. évi kulturális diverzitásról szóló nyilatkozata (spirituális, anyagi, emocionális vonása egy társadalomnak vagy csoportnak, amibe beletartozik a művészet, irodalom, életstílus, az életmód, az értékek és hiedelmek rendszere), és a közösségi élet keretrendszere, a viselkedés, az üzleti, a populáris és az ifjúsági kultúra, a háború kultúrája, stb.¹⁹ Clifford Geertz értelmezésében az ún. szélesebb értelemben vett kultúra.²⁰

A jól-lét az új-zélandi helyi önkormányzati törvény szerint négy összetevőből áll: a közösség társadalmi, gazdasági, kulturális és környezeti jól-létéből (2002. évi helyi önkormányzatokról szóló törvény). Külön meghatározták a maori lakosság jól-lét értelmezését, amely kultúraközpontú volt: az egyének külső és belső világa minden aspektusa, az egészség egyenlő a fizikai, pszichikai, a családi és spirituális jól-lét egyensúlyával, az egyén közvetlen és külső környezetében.

A jól-lét koncepcióban az egészség, a boldogság, a kulturális tőke és a prosperitás jelentését is célszerű pontosítani. A kulturális tőke közösségi érték, amibe beletartozik a munkaerő képessége is. A kultúrák megkülönböztethetők felemelkedő, érett és statikus kultúrák kategóriái szerint.

A kultúra és a jól-lét oly módon értékelték az új-zélandi modellben, hogy a társadalmi, a gazdasági és a környezeti kulturális elemeket is beemelték.

A kisebbségi kultúra kérdéseiben a szakirodalom az őslakos kultúrát hajlamos külön kezelni, mivel az őslakos társadalmak esetében a spiritualitás, az életmód elválaszthatatlanok egymástól. A tapasztalatok szerint a kulturális életbe

19 UNESCO (2001): *Universal declaration on Cultural Diversity*. (Letöltés: 2014. június 24.)

http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

20 Colquhoun, S.—Dockery A. M. (2009): *The link between Indigenous culture and wellbeing: Qualitative evidence for Australian Aboriginal peoples*. Centre for Labour Market Research and School of Economics and Finance. (Letöltés: 2014. június 24.) https://business.curtin.edu.au/files/2012.01_LSIC_qualitative_CLMR1.pdf

való bekapcsolódás, az enkulturáció segít kezelni az idősök körében a történelmi veszteség és a diszkrimináció okozta traumák következményeit, a felnőttkori alkoholizmus és a serdülőkori öngyilkosság kérdéseit.

Új-Zéland esetében a regionális önkormányzat feladata a kulturális jól-lét elősegítése, amelybe beletartoznak a regionális identitások, értékek, diverzitás megértése, értelmezése, a kulturális örökségvédelem, a regionális parkok menedzselése, regionális rendezvényszervezés és a közösségi közlekedés szervezése.²¹ Wellington-stratégia: Wellington pozitív imázsa, a városok vitalitásának megteremtése, a városi terek vonzerejének növelése és a közösségi értékek megőrzése, a tolerancia kialakítása, a gazdasági növekedés megteremtésével együtt.²²

A helyi önkormányzati kulturális jól-léthez kapcsolódó tevékenységek a művészeti és a kulturális önkifejezéshez kapcsolódó tevékenységek, a természeti környezettel kapcsolatos tevékenységek, könyvtárak, archívumok, múzeumok működtetése, a közösségi élet diverzitásához kapcsolódó ünnepek szervezése, sport-, rekreációs és közösségi események szervezése és biztosítása, a városi és falusi terek és tájképek megőrzése önkormányzati feladat.²³

Ugyanakkor a kulturális jól-lét fontos kritériuma a városfejlesztés, a kreatív iparágak, a turizmus és a rekreációs lehetőségek fejlesztése, a gazdaságfejlesztés és a szabadidős iparágak (sport és wellness) fejlesztése, a partnerségi, innovációs és részvételi lehetőségek megteremtése, a kulturális hatások egyénekre, csoportokra, közösségekre való hatása megtervezése, a vitalitási képesség, az egészség és az inklúzió kereteinek kialakítása.²⁴

A kulturális jól-lét fejlesztése erőteljesen kapcsolódik a kulturális indikátorokhoz: a hagyományos statisztikai indexekhez, a jóléti és életminőségi indexhez, a szociális jelentésekhez, de beletartoznak a turizmus indikátorai, a történelmi emlékhelyekhez kapcsolódó indikátorok, a kulturális kreatív iparágak és művészeti adatok, a kultúrában foglalkoztatottak arányai, speciális kisebbségi jól-léti modellek például. Ilyen modell a maorik jól-lét koncepciója: az alkalmas-

21 *Cultural Well-being and Local Government report 1. Definitions and Context of Cultural Well-being.* <http://www.mch.govt.nz/files/report1.pdf> (Letöltés: 2014. június 24.)

22 Ministry of Culture and Heritage, New Zealand (2005): *Cultural WellBeing from a Regional Council Perspective.* Wellington. <http://www.mch.govt.nz/files/report1.pdf> (Letöltés: 2014. június 24.)

23 Australian Institute of Family Studies (2013): *Strategies and practices for promoting the social and emotional wellbeing of Aboriginal and Torres Strait Islander people* (2013) Resource sheet no. 19 produced for the Closing the Gap Clearinghouse. (Letöltés: 2014. június 24.) <http://www.aihw.gov.au/uploadedFiles/ClosingTheGap/Content/Publications/2013/ctgc-rs19.pdf>

24 Australian Institute of Health and Welfare (2009): *Measuring the social and emotional wellbeing of Aboriginal and Torres Strait Islander peoples.*

sági vagy képességi nézőpontok, amelyekben a jól-lét az, ha az emberek oly módon képesek életüket irányítani, hogy aszerint éljék életüket, ami számukra fontos, olyan életet realizálhassanak, amit szeretnének. A jól-lét megkülönböztethető a fejlődéstől, ami a lehetőségek kiterjesztését szolgálja, míg a kultúra a fejlődés eredményének és hatásának okozója és eredője.²⁵

A kulturális jól-lét kiemelt alkotóeleme a spirituális jól-lét. A spirituális jól-lét nemzeti koncepciói kevésbé kidolgozottak: a spirituális jól-lét fontos eleme a természeti környezet és annak szépsége, mint spirituális érték, a zenei művek hallgatása, a költészet remekei, egy séta, történelmi helyek látogatása, képtárak, a meditáció, az imádság sora, amely segít a stressztől való megszabadulásban, a közösségi ünnep, a felhők vonulásának szemlélése, stb., ami nem átadható, az idős emberekkel való beszélgetés, generációk tapasztalata.

Összességében a kulturális jól-lét a fizikai, szellemi, érzelmi és spirituális jól-lét összessége, a közösséghez való tartozás, az életmód és a kommunikációs stílus. A fejlődés- és fejlesztéstanulmányok nem képesek megmagyarázni, miért nő egyes térségekben a szegénység, miért eredménytelenek a fejlesztések, miért nő a különbség a fejlett és fejletlen régiók között. Napjainkban a kultúra új tényezővé lépett elő, amelynek fontos szerepe van egy adott térség fejlesztésében. A spiritualizmus és a jól-lét kapcsolatában mára már elfogadott tézis, hogy az erős meggyőződés, hiedelemrendszer és spiritualitás az egyént a család, közösség, a társadalom értékes elemévé teszi, segít a megbirkózásban, értékalapot képez, amely a viselkedést támogatja, a valahová és a helyhez való tartozást erősíti, részét jelenti a stressz leküzdésének, alkalmassá tesz a krízishelyzetek leküzdésére és erősíti a személy állóképességét.²⁶

Kutatásaink során arra számítottunk, hogy a jól-lét kérdéskör a kisebbségek esetében nagyon fontos közpolitikai nézőpont, mivel a jól-léti mutatók, indexek különösen ezen a területen képesek kimutatni az eltéréseket, és különösen jól értelmezhetők a közösségi cselekvés számára. A szakirodalom áttanulmányozása, a kisebbségi politikák és a jól-léti politikák összekapcsolása arra engedett következtetni, hogy a különbségek a kisebbségi és többségi társadalom esetében markánsak, és az etnikai kisebbség esetében határozott különbséget, rosszabb eredményeket mutatnak. A szakirodalom tanulmányozása azonban arra enged következtetni, hogy a jól-lét tematika messze több, mint interdiszciplináris meg-

25 <http://www.mch.govt.nz/files/report2.pdf> (Letöltés: 2014. június 24.)

26 *Cultural Well-being and Local Government report 2. Resources for developing cultural strategies and measuring cultural well-being. Do traditional culture and identity promote the wellbeing of Indigenous Australians? Evidence from the 2008 NATSISS*

közelítési módszer, képes új szempontok és megoldások, új közpolitikai modellek kimunkálásához paradigmatis megoldásokat kínálni. A szakirodalom áttanulmányozása alapján a jól-lét témakör az etnikai kisebbségi/többségi létezés minősége szempontjából az alábbi szempontok alapján bír érdemleges eredményekkel:

- Az etnikai és faji kisebbségek nem azonos módon kezelendők a jól-lét szempontjából sem, a faji, szemben az etnikai diszkriminációval, eltérő módon hat a közösségi jól-létre.
- Az etnikai kisebbségek esetében az erős identitás, az erős ego eltérő jól-léti eredményekhez vezethet, attól függően, hogy a társadalmi adaptáció mely modellje érvényesül.
- Az etnikai kérdéskör a jól-léti tudományosságban mint kulturális jól-léti tényező és szempontrendszer jelenik meg, amelynek van társadalmi, gazdasági és környezeti aspektusa.
- Az etnikai kérdéskör a területi, helyi, lokális identitáshoz kapcsolt, és a releváns politikai szint, amely közpolitikai program megfogalmazására alkalmas, az a szubnacionális regionális, helyi vagy közösségi szint.
- Az etnikai kérdéskör és a jól-léti tematika nemcsak passzív mérési rendszert jelent, hanem a jól-lét felfogása maga is közösségi, kulturális természetű. Mást tartalmaz az őslakoskultúrák, mást a faji kisebbségek, mást a nyelvi kisebbségek esetében, a vallási kisebbségek, a bevándorlók közösségeinek jól-lét értelmezése, sőt, képes választ adni olyan, korábban kevésbé értett jelenségekre is, mint hogy a többségi nemzetben, a többségi nemzet tagjaként miként lehet kisebbségben élni egy kisebbségi, de a szubnacionális egységben domináns közösségben.
- A jól-lét és etnikai kérdéskör összekapcsolása választ adhat arra, hogy megértsük, a közösség milyen vitalitással bír, milyen az etnikai közösségi vitalitás foka. A vitalitás azonban nem csak a kisebbségek, hanem a többség esetében is értelmezhető, nem véletlenül vált a nemzetek vitalitása komoly kutatások tárgyává.
- A jól-lét a kisebbségek szempontjából sokszorosan függ az interakciók természetétől, a részvételtől a helyi társadalomban, a civil szervezetek munkájába való bevontságtól. A kisebbségi jól-lét interakcionista modellje főként az egészségügyi, a pszichológiai és a szociális szolgáltatások nézőpontjából figyelemreméltó.
- A fentiek alapján a kisebbségi jól-léti mérés, mint közpolitika, a kulturális jól-lét kategóriájába tartozik, és vannak országok, amelyekben kialakultak a kisebbségi kulturális fejlesztés normarendszere és technikái, és megfelelő módon integráltak a társadalmi fejlesztés modelljeibe.

A fentiek alapján egyértelműen kimutatott, hogy a kisebbségi jól-lét egyszerre igényli a többségi és kisebbségi közösség jól-léti koncepciói illeszthetőségének elemzését, a kisebbségi lét adaptív modelljeiben az integrációs, asszimilációs, szeparatista vagy marginalizációs stratégiáinak jól-lét szempontú értelmezését, annak összekapcsolódását az erős vagy gyenge én-konceptióval, a kisebbségi lét kulturális traumáival való megbirkózást. Azon országokban, ahol a kulturális jól-lét fogalom beemelt a jól-lét-konceptióba, ott a kulturális jól-léti közpolitika megfelelő hatásokat képes elérni. A kisebbségek marginalizációs alkalmazkodása fontos ismereteket hordozhat a többségi lakosságon belüli kulturális jól-léti problémákra vonatkozóan is, mert magyarázattal szolgálhat a szegénység és a kulturális szegénység, mint társadalmi fogyatékkal élés közpolitikai lehetőségeinek megoldására is. A kulturális jól-lét témakörének beemelése a közpolitika kérdéskörébe jelentősen segítheti a vegyesen lakott térségekben mind a nyelvi kisebbségek, mind a többségi nemzet kulturális felemelkedését, mivel nem kizárólag a kisebbségi közösségi kulturális jogok, hanem azzal együtt a többségi nemzeti lakóhelyi közösségek kulturális kiegyenlítődése is elősegíthető általa.

Szembenálló emlékezetrendszerek¹

Dénes Iván Zoltán²

Előadásomban először azt állítom, hogy a Magyarországon tapasztalt versengő emlékezetépítések, jelképes polgárháborúk nem egyszerűen politikai manipulációk következményei, hanem mélyebb okokra nyúlnak vissza: be nem gyógyult sebek, különböző emlékezetközösségek feldolgozatlan traumáinak a kifejeződései. Mindez sem Európában, sem Európán kívül nem a kivétel, sokkal inkább a szabály. (I.)

Utána felvázolom a *haladás* és a *nemzet*, az *európai mintakövetés* és a *nemzeti öncélúság* politikai nyelveinek sajátosságait. Azokat, amelyeken a versengő emlékezetrendszereket megfogalmazták és megfogalmazzák. Azt állítom, hogy ezek a politikai nyelvek és közösségi identitásprogramok egyoldalúak, egymásból táplálkoznak, és egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy kellő empátiával, tárgyilagossággal és konstruktívan bármit is ki lehessen fejezni rajtuk, ezért teljességgel alkalmatlanok arra, hogy a traumákat fel lehessen dolgozni általuk. Minthogy az állami emlékezetpolitika eddig vagy az egyikkel, vagy a másikkal azonosította magát, sok kárt okozott és okoz. (II., III.)

Arra a következtetésre jutok, hogy a traumák gyógyítása az egyén feladata, amelyet a társadalmi környezet segíthet vagy gátolhat. Annál inkább segíthet, minél inkább tiszteletben tartja és támogatja az egyén döntését. Annál inkább gátolhat, minél kevésbé teszi azt, és helyette áltevékenységeket és elégtételkeresési alkalmakat teremt. (IV., V.)

Végül négy családi fényképpel kísérem meg érzékeltetni azt, hogy mi történt családom apai ágának négy tagjával 1944-ben. (VI.)

I.

A közép- és kelet-európai országokban valamilyen egykori sérelem, félelem és megaláztatás szinte mindenkinek az életében szerepet játszott. Egymással ver-

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 Academia Europaea, egyetemi tanár.

sengő áldozat-szerepeket és elégtétel-kereséseket fednek fel azok a jelképes polgárháborús helyzetek, amelyek szereplői a politikai közösség szimbolikus terében és idejében újra és újra, egyre abszurdabb formákban jelennek meg, kisajátításukra törnek, és gyakran anakronisztikus jelentéssel próbálják felruházni azokat.

Megdöbbenően sokan elhiszik, hogy választaniuk és választatniuk kell, lehet és szabad aközött, hogy a náciizmus vagy a kommunizmus okozott több szenvedést és jelentett nagyobb veszélyt és megaláztatást, és ebben a szellemenben értelmezik újra a történelmi katasztrófákat. Ellentétes jelentéseik nem egyszerűen értetlenség és érzéketlenség, hanem belső sebek be nem gyógyulásának a következményei, amely a vágyak, a lehetőségek és a realitások összekeveréséhez vezet, és a valóságérzék sérülését, a problémamegoldás megbénulását, politikai hisztériát eredményez.

Kiindulópontja a közösség megrázkódtató történelmi tapasztalata. Következménye, hogy a közösség teljes garanciát kíván arra, hogy a katasztrófa nem ismétlődhet meg. Mindez önértékelési zavarokat okoz, beépül az identitásba, hatalmi túltengéshez és kisebbségi érzethez, jogcímekből élni akaráshoz és a valóságos teljesítmények értékének a csökkenéséhez, a pusztasiker mértéktelen tiszteletéhez, nagy elégtételek kereséséhez, a propaganda, a ráolvasás mágikus erejébe vetett hithez vezet, ismétlés-kényszerrel jár, ami a megszerzett elégtétel után további elégtétel-keresések sorozatán keresztül újabb katasztrófát eredményez.

Európában szinte mindenütt politikai hisztéria alakult ki. A jelképes polgárháborúk számtalan példáját ismerjük Írországtól Görögorszáig, Ukrajnától Boszniáig, Belgiumtól Olaszorszáig, a Baltikumtól Spanyolországig Európában szinte mindenütt, azon kívül pedig még inkább.

A párhuzamos emlékezetépítések, az egymással versengő, egymással szembenálló és gyakran egymást tagadó emlékezetek és viktimológiák számtalan példáját ismerjük. Ezek közé tartoznak a spanyol francoista és köztársasági emlékezés helyei, a civil társadalom követelésére feltárt tömegsírok. Baltasar Garzón, az a bátor spanyol bíró, aki tíz évvel korábban Pinochet egykori chilei diktátor ellen nemzetközi körözést adott ki spanyol állampolgárok megkínóztatása és meggyilkoltatása miatt, 2010 márciusában vizsgálatot indított a falangisták a spanyol polgárháború során az emberiség ellen elkövetett bűnei miatt. Egy másik bíró szinte azonnal eljárást kezdeményezett ellene arra hivatkozva, hogy ezek a bűnök már elévültek. Garzón bírónak, hogy leváltását megelőzze, le kellett mondania.

Hasonló identitáspolitikai egymásnak feszülést mutatnak Kolozsvár párhuzamos, egymással felelő magyar és román főterei, az egymással perlekedő párizsi

republikánus és royalista lieux de memoire-ok, a Trianont, a Shoát és a Gulágot egymással szembeállító, versenyeztető és kijátszó emlékezetpolitikák, a Lwow és Wroclaw egykori közösségei emlékezetéért folytatott szimbolikus politikai küzdelmek, az évenkénti belfasti – a több mint négyszáz évvel ezelőtti győzelmet ünneplő - protestáns tüntetőknek a katolikus városrészen provokálóan átvonuló tömege, a leuveni egyetem könyvtárának felosztása úgy, hogy a helyén maradt a flamand egyetemen a könyvtár és a könyvtári katalóguscédulák ábécé szerinti első fele, míg a másik felét átszállították az újonnan alapított vallon egyetemre, s a 2006. őszi budapesti események egymásnak feszülő eltérő emlékezetei és értelmezései. Ha körülnézünk, a párhuzamos emlékezetépítés, az identitáspolitikai harc korántsem annyira kivételes, mint ahogy hinnénk, és egyáltalán nem magyarországi sajátosság. Attól persze korántsem az egészséges demokratikus politikai közösség működésének a jele. Sokkal inkább a magát áldozatnak tartó, önérzetében megsértett és mindenáron elégtételt kereső emlékezetközösségek szembenállásainak, s az azokból fakadó politikai hisztériáknak.

A gyakran egymásnak feszülő, szembenálló és elkülönülő emlékezetrendszerek – a republikánus és a katolikus Franciaország, a flamand és a vallon Belgium, a köztársasági és a francoista Spanyolország, a három Görögország, a két Itália, az ír és a brit Észak-Írország, a balti-orosz szembenállás a baltikumi államokban – azt mutatják, hogy az emlékezetrendszerek, etnikai szembenállások, szimbolikus polgárháborúk korántsem annyira kivételesek Európában, mint hinnénk. Ezek pedig egyáltalán nem maradnak meg mindig a szimbolikus polgárháborúk keretei között. Jedwabne, Naoussa, Londonderry és Srebrenica nem jelképes polgárháborúk helynevei.

A magyar politikai kultúrában a különböző sérelmeket szimbolikus évszámok és hagyományok jelenítik meg: 1989/90, 1956, 1945, 1944, 1918-1919-1920, 1914-1918, 1867, 1848-1849. Két elbeszélés és program adott megjelenítésük: az európai mintakövetés és a nemzeti öncélúság sémája, politikai nyelve és ellenségekpe. A haladás és a nemzet nyelvén viszont eltérő módon szokták értelmezni a szabadságot és az önazonosság keresését, s különösen a kettő egymáshoz való viszonyát. Az emlékezetközösségek különbségeit egyáltalán nem oldjuk fel, ha nem veszünk tudomást róluk, vagy ha megbélyegezzük. Ám a mintakövetés és az öncélúság nyelvei szembeállításokat, rangsorolásokat és kizárólagosság-igényt foglalnak magukban, amelyek akadályozzák a megosztottságok, s a hozzájuk kapcsolódó párhuzamos emlékezetépítési típusok tárgyilagos és empatikus feltárását, okaik meghatározását és bemutatását. Holott azt kellene megfontolnunk, hogy elősegítik vagy gátolják a fájdalom, a szenvedés és a kiszolgáltatottság helyzeteinek és mennyiségének a csökkentését.

II.

Felzárkóztatók (civilizálók, reformálók, európaizálók) – visszahúzó (de-magógok, populisták, fasiszták) – ez a haladás, a felzárkózás, a modernizálás híveinek szinte vallásos ön- és ellenségképe. Következménye a levezenylendő felzárkóztatás kizárólagossága, alternatívánélkülisége, egyedül üdvözítő volta. A felzárkóztatás közéleti nyelve, diskurzusa az európai mintakövetés.

A követendő minta: Európa. Az, amelynek elérését a rendszerváltás, a liberális demokrácia, a kapitalizmus kiépítése és mindennapi nehézkes, viszszaesésekkel tarkított tanulása, a szovjet csapatok kivonulása, a szabad választások négyévenkénti gyakorlata, a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozás biztosítani látszott, de amelynek elérése – egyre nyilvánvalóbb – korántsem egyszerű. Európa ugyanis igen sokféle mintát foglal magában a skandináv országoktól Görögorszáig, a demokráciától a technokráciáig és az oligarchiáig.

Bizonyosan nem egy és oszthatatlan, a demokratikus jogi keretek pedig önmagukban még korántsem jelentenek demokratikus szocializációt. S az Európai Unión belül a döntések jellegét és következményeit tekintve igen nagy a távolság a régi és az új tagok között.

Több mint húsz évvel a rendszerváltás után a kifulladás jelei nyilván nem teljesen véletlenül jelentek meg szinte egy időben Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában és Magyarországon. Nem volt véletlen – önképük alapján – a bal- és jobboldali gyűjtőpártok félelme sem attól, hogy felmorzsolódhatnak. Ugyanis a mintakövetés, a felzárkózás jegyében fogadta el mind a négy országban a többség, hogy országuk a szovjet birodalom felbomlása után liberális demokrácia legyen, s a NATO-hoz és az Európai Unióhoz csatlakozzon. A kiábrándulás törvényszerű volt. Az általános jólét nem köszöntött be. Ehelyett az állami elnyomás és gyámolítás évtizedei után azonnal kemény versenyhelyzetbe került szinte mindenki, s korántsem az esélyegyenlőség alapján. Az egyéni és társadalmi süllyedés, a létbiztonság elvesztése, s a lesüllyedtek tömegéből kiemelkedők méltatlansága sokunk tapasztalata lett.

Az *európai mintakövetés* közbeszéd típusa szerint létezik olyan – kizárólagos, egyedül helyes – követendő minta, amelyet alkalmazni kell, amelynek alkalmazása révén fel kell zárkózni. Azok, akik ezt ismerik és közvetítik, fel vannak jogosítva arra, hogy a többieket tanítsák és leckéztessék. Arra, hogy megmondják nekik, hogy mit kell tenniük, és azt is, hogy hogyan. Ők azok, akik a gyermeki népet kézen fogva vezetik a paradicsomi állapotba. Amennyiben szófogadó, jó gyerek lesz, előbb-utóbb a Nyugat szabad, demokratikus, jóléti társadalmának

a sorába léphet. A mintakövetés abszolutista jellegű gondolkodásmóddal és kiválasztottságtudattal kapcsolódott össze.

A neojozefinánus politikai nyelv ugyanis kimondatlanul olyan szereposztást sugallt, amely szerint az igazlátók megmondják, mi a teendő, a többieknek pedig ezt tudomásul kell venniük. Az európai mintakövetés-közbeszéd mindhárom eleme – a minta, a mintához felzárkóztatók és a felzárkóztatás követői – a felvilágosult abszolutizmus világában gyökerezik. A teljhatalmú felvilágosult uralgó – ha szükségesnek látja – akár akaratuk ellenére is boldogítja alattvalóit, hiszen ő és csakis ő tudja, hogy mi a helyes. Ez a képzet a filozófus király platóni utópiájával, a felvilágosult abszolutizmusok szemléletével, valamint Joseph de Maistre francia forradalommal szemben kifejtett, a politikai elit számára teljhatalmat igénylő nézeteivel rokonítható. Olyan dogmákkal, amelyeket több mint száz évvel később Lenin valósított meg.

A mintakövető közbeszédben a civilizált külvilág, a gazdasági növekedés, a demokrácia és a globalizáció azonos egymással. Ezek elérése, adaptálása és alkalmazása automatikusan megoldja az ország gazdasági és társadalmi gondjait, hiszen azok a korábbi elmaradottság következményei. Mindez ránézésre is leegyszerűsítéseken alapul. Arra a feltételezésre épül, hogy a fejlett világ összes problémája a korábbi elmaradottság öröksége, és mindent meg lehet és meg is kell oldani a kommandírozott felzárkóztatással. A felzárkóztatás eredményeit viszont az irreális, illúziókra épülő, a valóságot semmibe vevő érzelmi politizálás demagógiája, felelőtlensége fenyegeti és rombolja le. Ebben az elbeszélésben, annak politikai nyelve szerint az elhivatottak és az őket támogató hallgató többség áll szemben a hatalomért mindenre elszánt, gátlástalan, lázító kisebbséggel. Azzal a meggyőződéssel, hogy egyedül ők hivatottak és képesek a történelmi feladat elvégzésére. Egyébként pedig marad a bizonytalanság, a fejetlenség, az anarchia, a csőcselékuralom. Az, amitől nemcsak a reformerek féltek és félnek. Nem reformerek és maradiak, hanem jók és rosszak, angyalok és ördögök állnak szemben egymással.

A múlt átfestésének mintakövető változatában számos régi legendát találunk. Régi az 1956-os forradalom tagadása, a bűnös nép, Hitler utolsó csatlósa mítoszának felelevenítése, a kommunizmus rehabilitálása, a pártállam rablógyilkos, kriminalizáló rendszerének, történetének és szereplőinek elhallgatása, a kommunista eszme és a sztálinizmus szembeállítása.

Az sem új, mintha végső fokon a Gulag és a Shoá, a Szovjetunió és a náci Németország, a bolsevizmus és a fasizmus közül kellene választanunk. Aki nem akar fasizmust, annak el kell fogadnia a kommunizmust, hiszen aki nem fogadja el a kommunizmust, az – akár akarja, akár nem – a fasizmust fogadja el. Ennek

a szelídebb változata szerint haladó ember nem lehet antikommunista, mivel az antikommunista nem lehet haladó. Holott ez régen sem volt igaz, ma pedig egyszerűen abszurdum.

A felzárkóztatók politikai nyelve, kiválasztottságtudata, reformeri elhivatottsága feltehetően több élményből táplálkozott. Talán mindenekelőtt abból a kádárista funkcionárius élményvilágból, hogy kétfrontos harcot kell vívni a sztálinizmus magyarországi restaurációja és az eltaposott '56 ellen. Abból a félelemből, hogy ezt a lavírozást, s annak eredményét, a törékeny és nehezen fenntartható egyensúlyi állapotot egyfelől a birodalom, másfelől a felelőtlen demagógok veszélyeztetik. Abból az élményvilágból, hogy a rendszerváltó pártokkal és híveikkel szemben mégis ők képviselik az élhető élet megteremtésének a lehetőségét, hiszen rajtuk kívül nincs komoly, felelősségteljes politikai tényező.

III.

A közbeszéd másik típusa a *nemzeti öncélúság*, amely maga is mintakövetés, francia és orosz példák adaptálása. Ez a politikai nyelv az akarat már-már mindent meghatározó szerepén alapul. Eszerint a nemzet nem mintakövető, hanem öncélú, amely értékeit magában hordozza, s amelyet múltja, jellege és történelmi érdemei feljogosítanak arra, hogy ne másokhoz igazodjon, ne idegen mintákat másoljon, hanem önmagát képviselje, és mások igazodjanak őhozzá. Szabó Dezsőre és Németh Lászlóra visszanyúló történelemértelmezése szerint az idegen kormányzók (a különböző megszállók) nem csupán kívülre helyezték az ország súlypontját, hanem kicserélték annak vezető rétegét, szellemi elitjét és középosztályát. Ez belső kontraszelekcióhoz vezetett: a kisebbségi többségek, a zsidó és a német kisebbség gátlástalan uralmához és a többségi kisebbség, az etnikai, törzsökös magyarok elnyomásához, s ennek részeként a mindenkori hatalmi adottságok fetisizálásához, átvészeléshez, önpusztításhoz.

A távoli dicső és a közeli gyarmati múlt olyan jövőképhez társul, amely elvontan magában foglalja ugyan a mindenkinek kijáró igazságosság és méltányosság követelményét, konkrétan viszont a nemzetek szociáldarwinista harcának meggyőződésére épül. Arra, hogy a nemzetek közötti harcban a magyar nemzetet kivételes hely illeti meg, amelyet minden eszközzel ki kell vívnia, hiszen belső és külső ellenségei részéről veszély fenyegeti. Azért, hogy fennmaradjon és boldoguljon, küzdenie kell, ami mindenekelőtt és első lépésként önbizalmat, erőt, elszántságot, akaratot feltételez. A nemzeti egoizmus az igazságtalan viszonyok

elkerülhetetlen megváltoztatására irányul, nemzeti alapú állami újraelosztást, új rendszerváltást, erkölcsi megújulást követel. Nemzeten viszont – akarva, nem akarva – etnikai egységet ért.

A *nemzeti öncélúság* elbeszélése mögött meghúzódó meghatározó traumát a történelmi Magyarország – az önrendelkezés elvének alapvető sérelmével végbement – felbomlása és felosztása, a határon túl került magyar közösségek sérelmei és megaláztatásai okozták. Ehhez társult a második világháború után a szovjet megszállás és a szovjetizálás traumája. Minthogy ez a totális rendszer egyik tabuja lett, elfojtáshoz vetetett, s emiatt sok ráakódott réteget kell eltávolítani a sérelem megnevezése, kibeszélése és feldolgozása útjából, hogy eljuthassunk a traumák feldolgozásáig. Ám az nem odázható tovább, és a feldolgozási-önismereti folyamat csak személyes lehet, kiindulópontja pedig személyes döntés lehet. Ezt pedig nem könnyíti meg a nemzet, a nemzeti öncélúság, a nemzeti egoizmus politikai nyelve, tematikája, nemzeti ontológiája és nemzetkarakterológiai érvkészlete.

A *nemzeti öncélúság* kifejezés Fülep Lajostól származik. Politikai nyelvét a legnagyobb empátiával, belülről, ám annál megsemmisítőbb kritikával magyarul éppen Bibó István bontotta le *A magyarságtudomány problémájában*, az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelemben és a Zsidókérdés Magyarországon 1944 utánban*.

A nemzeti öncélúság, a nemzeti önelvűség, az autochtónia annak a mítosznak a politikai nyelve, amely szerint olyan sajátosságaink vannak, amelyekkel senki más nem rendelkezik rajtunk kívül. A nemzeti sajátosság ezért olyan önérték, amelyet védeni és érvényesíteni kell. Ez viszont, akár a mintakövetés, az utánzás, a másolás, a lineáris haladás nyelve korántsem magyar és egyáltalán nem csak közép- és kelet-európai sajátosság. Mindkét közbeszédtípus és politikai nyelv meghatározó Közép-, Kelet- és Dél-Európában, de megtalálható Észak-Európában, jelen van Nyugat-Európában, Észak-Amerikában, Latin-Amerikában, Ázsiában és feltehetően Ausztráliában és Afrikában.

A nyitódás–bezárkózás identitásprogramjainak alaptípusa az oroszországi zapadnyik–szlavofil ellentét, amelyben a zapadnyik a nyugati minta követője. A szlavofil álláspont egyik legerőteljesebb megfogalmazása Fjodor Mihajlovics Tyutcsevé, amely Szabó Lőrinc fordításában így hangzik:

„Oroszországot, ész, nem érted.
Méter, *sing* sose méri fel.
Külön úton jár ott az élet.
Oroszországban hinni kell!”

Lengyelországban a 19–20. században meghatározó volt a természetes és a mesterséges fejlődés, a kozmopolita civilizáció és a nemzeti identitás szembeállítása, a nyugati minta követésének az igénye és a nemzeti alkat szarmata mítosza.

Ma már nyilvánvaló, hogy addig, amíg a különböző északi, közép- és kelet-, valamint dél-európai nyelveken írt szövegek a nagy világnyelveken elérhetetlenek voltak, nemzetépítési programideológiájuk elemeit nemzeti sajátosságoknak vélhettük. Immár tudjuk, hogy a mintakövetés és a nemzeti sajátosságok mitizálásai Észtországtól Törökorszáig és Írországtól Görögorszáig a nemzetépítés programideológiáinak a részei voltak és nagyon hasonlítottak egymásra. A 20. századi diskurzusokban pedig ezek az elemek átformálódtak és más összefüggésbe kerültek. Ebbe a csoportba tartoztak és tartoznak ma is azok a közbeszédtípusok, amelyeket az európai mintakövetés és a nemzeti öncélúság magyar változatainak tekinthetünk.

Mint láthatjuk, sem a haladás, sem a nemzet, sem a mintakövetés, sem az öncélúság nyelve nem alkalmas arra, hogy a sérelmeket, félelmeket és fájdalmakat úgy legyünk képesek kifejezni rajtuk, hogy az ne leckéztetés vagy kivagyiság legyen.

IV.

Sem az elfojtás, sem a megbélyegzés nem gyógyítja be a sebet. Amikor ki-kirátalál ellenfelére és ellenségnek bélyegzi őt, megerősítve érzi magát, hiszen vele, velük szemben tartozik össze másokkal, és így immár csoportban saját sértettségük jegyében együtt keresnek elégtételt.

Márpedig éppen ez az, ami a hisztérikus magatartás és helyzetérzékelés legfőbb sajátossága. Az, hogy ránk nem vonatkoznak azok a szabályok, amelyeket ellenfeleinken olyannyira számon kérünk. Nemcsak megengedhetőnek tartjuk, hanem magától értetődőnek is a *duplex veritast*, a kettős igazságot. Azt, ami felment bennünket, hiszen áldozatoknak tekintjük magunkat, akik kívül és felül állnak a törvényeken. Ellenfeleinkre pedig úgy tekintünk, mint akik megsértették a világrendet, akik miatt kizökkent az idő, és persze mi születünk helyre tolni azt.

Ez a beállítottság viszont egy jottányival sem visz közelebb annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért lehet felgerjeszteni a politikai hisztériákat, azok miből táplálkoznak és hogyan oldhatók fel.

Kétségtelen, hogy a hisztériák gerjesztői és haszonélvezői a hisztériákat szítják, táplálják és kihasználják. Mindez azt a látszatot kelti, mintha urai lenné-

nek azoknak, mintha rajtuk múlna, hogy megszűnjenek. Valójában – bár élőködni rajta és belőlük élnek – nem ők teremtik azokat.

A hisztériák gerjesztői nem urai, hanem részesei a hisztériáknak. Azoknak, amelyekből számtalan van Magyarországon, Közép- és Kelet-Európában, az eurázsiai kontinens Európa nevezetű szubkontinensén és rajta kívül. Annyi, ahány sérelem, félelem és fájdalom uralja a lelkünket.

Olyan sérelem, amelyet vagy mi éltünk át, vagy szüleink, nagyszüleink szenvedtek és fojtottak el, s hagyományoztak tagolatlanul és öntudatlanul át utódaira, ránk. A sérelem pedig betokozódva, zárványként, be nem gyógyult belső sebként éget és mérgez bennünket, fel nem robbant aknaként bármikor felrobbanhat, jelenléte és hatása torzítja helyzetérzékelésünket, rögzíti öntudatlan és oly sokszor ádáz elégtétel-keresésünket. Erős késztetést érzünk arra, hogy azonosítani tudjuk, és hogy arra kényszerítsük a sérelem okozóját, hogy kien-geszteljen bennünket. Nagy valószínűség szerint olyan valakit, aki már nem él.

Nem a megbocsátást, nem is a felejtést, és korántsem a feldolgozás helyetti kibeszélést javaslom. Azt a feldolgozást, amely önmagunkkal való szembené-zést, fájdalmas döntéseket, sok belső munkát és erőfeszítést igényel. Csak ez teszi lehetővé saját elszenvedett sérelmünk/sérelmeink feltárását, annak/azok-nak a hasonló sérelmet elszenvedettekkel való kibeszélését, az övék/övéik meg-hallgatását, tudomásulvételét, majd a magunké feldolgozását.

V.

Mediációs helyzetek, mediátorok és terápiás referenciacsoportok szükség-esek ahhoz, hogy mások traumáit ne a miénk elfedésének, hanem valódi, fájó sérelemnek lássuk. Annak érdekében, hogy együtt tudjunk élni a magunkéval és tudomásul vegyük a másokét. Azért, hogy ne a sérelem uralja életünket, hogy ne az határozza meg tetteinket. Ebben az esetben sem könnyű a politikai hiszté-riát átélni és elviselni, de lehet pozitív javaslatunk, mert tudjuk, hogy a hisztéria gerjeszthetősége mögött valódi tudattalan traumák húzódnak meg.

Természetesen nem hiszem azt, hogy a szimbolikus polgárháborúk és a poli-tikai hisztériák mögötti sérelmek feltárása és megértése mindent megold. Nem, az csak a kollektív tébolyt csökkentheti. Azt, aminek a legmélyebb forrása az a tudat, hogy demokráciában a hatalom forrása nem Isten kegyelme, hanem a mi akarataink eredője, ám az nyilvánvalóan nem úgy érvényesül, ahogy kellene. Az az akaratképződés, amelyet a liberális demokrácia alkotmányos rendje fog-lal keretbe, s amelynek tartalma a szabadság rendje. Az, amely lehetővé teszi különböző korszerűségek, különböző hagyományok és különböző identitások

összeegyeztetését, az identitások készletéből azok szabad választását. Azt, hogy szabad emberek viszonyuljanak tradícióikhoz, modernitásaikhoz és identitásaikhoz. Akik nem arra használják fel a szabadságot, hogy megőrüljenek és másokat is megőrjítsenek.

Miért van az, hogy újra és újra felbukkannak egyfelől a kisebbségi érzet, az önmegkérdőjelezés, a görcsös önigazolás, a leckefelmondás, másfelől a fölénytudat, a leckéztetés, a gátlástalan térfoglalás és az önérvényesítés közötti választások? Választ kell találni arra, hogy ki-k mit kompenzál a finom európaisággal és a hazafiaskodással. Azzal, ha eleve kulturáltabbnak tartja magát másoknál, illetve azzal, ha azt gondolja magáról, hogy ő az igazi magyar.

Ezek mögött furcsa sem-sem állapot húzódik meg, amelyben nincsenek hagyományos közösségek, melyekre rá lehetne hagyatkozni. Nemcsak azért nincsenek, mert a totális rendszer szétverte azokat, ahogy valamennyi közösséggel tette, hiszen kényszerközösségeket, valójában pedig atomizálódást, szinte teljes izolációt teremtett. Azért sincsenek, mert ki-k szeretne a hagyományos közösségek valamennyi előnyével rendelkezni anélkül, hogy azok hátrányait, kötöttségeit, szűkösségeit vállalná.

Szabad ember ritkán vállal magára röghöz kötöttséget, egyértelmű meghatározottságot, a közösség teljes kontrollját az egyén felett. Teljesen magától értetődő igény, hogy mindezekhez kritikailag viszonyuljon: eldöntse, hogy elvállalja és továbbörökíti a kötöttségeket, vagy kilép belőlük. A hagyományos tudásközösségek ugyanis már nem tudnak útbaigazítani. Éppen ezért kinek-kinek magának kell választania közöttük vagy helyettük. S ha azok közül kíván választani, úgy meg kell újítania azokat, újra kell értelmeznie őket.

Ám nemcsak hagyományos közösségek nincsenek magától értetődő módon. Önkéntes közösségek sincsenek meghatározóan jelen. Ezek leginkább meghatározó sajátossága ugyanis az, hogy együttműködésen és szabad választáson alapulnak. Az ehhez szükséges készségeket viszont javarészt nem volt kinek-kinek alkalma megtanulni. Holott mindenekelőtt ezeket kell megtanulni ahhoz, hogy abból a magányból, amibe ez a sem-sem állapot s az azt okozó totális rendszer szorított, ki lehessen törni. Ám mindez csak akkor válik lehetőségből valósággá, ha ki-k maga elvállalja, hogy felelős saját életéért, és vállalja azt is, hogy energiát fektet az önkéntes közösségekbe annak érdekében, hogy azok létrejöjjenek és működjenek.

A totális rendszer és annak előregedett, oligarchikus időszaka viszont mindennek az ellenkezőjére tanította alattvalóit. Arra, hogy ki-k mások kárára „ügyeskedjen”, zsákmányoljon ki másokat és folytasson rablógazdálkodást önmagával, és ne vállaljon felelősséget a cselekedeteiért. Ahhoz, hogy az a minta, miszerint kinézem a másik boltját, lakását, házát, feljelentem, elvite-

tem és beleülök, egyszer s mindenkorra eltűnjön, szükséges olyan kapcsolati háló, olyan csoportszövedék, amelyben ki-ki maga mint szabad egyén megtagasztalhatja azt, hogy csak szabad közösségekben lehet igazán szabad, ezért érdemes és szükséges ezekbe energiát és odaadást fektetni. Máskülönb a *grandi ambiziosi* - a nagy étvágyú hatalmasok, ahogy Machiavelli írta *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről* című nagy művében - kisajátítják a köztereket, intézményeket, közjavakat.

Azokat, amelyek ma még úgy működnek, ahogyan ki-ki begyakorolt negatív szocializációja során megtapasztalta: mintha ronccstelepek vagy rablólovagvárrak lennének. Ahhoz viszont, hogy mindez másképp legyen, az együttműködés és a versengés pozitív mintái szükségesek, amelyek egyelőre elsősorban önkéntes közösségeinkben alakíthatók ki és gyakorolhatók be. Annál is inkább, mert a negatív minták ellenében mindenkinek nagyon nagy szüksége van a napi pozitív megerősítésre és tapasztalatra.

Olyan helyzetben, amelyben a hagyományos közösségek már nem igazíthatnak el, az önkéntes közösségek hálójára pedig még alig-alig véd, s az intézmények és a szocializációs minták a totalitárius rendszer és az oligarchia bélyegét viselik magukon, úgy látom, ki-ki saját emberi méltóságának elfogadása és érvényesítése az a feladat, amely alapja és feltétele annak, hogy képes legyen tisztelni mások emberi méltóságát. A kialakítandó önkéntes közösségek pedig – amennyiben az emberi méltóság kölcsönös elfogadásán alapulnak – megkönnyítik azt is, hogy ki-ki a különböző hagyományokhoz, azok töredékeihez, elemeihez és metszeteihez, az eltérő modernitáskonceptiókhoz, azok stratégiáihoz és a különböző identitástípusokhoz viszonyulni tudjon.

Hagyomány és korszerűség szabad emberhez méltó értelmezése és egymásra vonatkoztatása feltételezi azt, hogy olyan emberek viszonyuljanak hozzájuk, akik identitásaikat – ha nem is a semmiből vagy a mindemből, de adott és alakítható készletekből – megválaszthatják.

A szabad társadalomban az identitásképző formák, intézmények és szerepek nem egymást kizáró, élet-halál kérdésként megjelenő egzisztenciális választásokként, hanem a személyiség kifejtése sokszínű lehetőségeinek világaként veszik körül az egyént. Azt, aki előzetesen meg kell hogy tanuljon élni velük, építkezni belőlük, nehogy önmaga és mások elpusztítására használja azokat. Amennyiben ugyanis pusztításra és önpusztításra használja őket, az nem pusztán rossz helyzetértékelés következménye, hanem valódi sérelmeké, fájdalomké és szegyeneké, amelyeket érdemes tudatosítani és feldolgozni annak érdekében, hogy a belső sebeket meg lehessen gyógyítani. Akkor lehet ugyanis megszabadulni attól, hogy az egyén magát mártírnak, áldozatnak lássa, vélt vagy valóságos ellenfelét pedig a

megtestesült Sátánnak. Hiszen egyéni döntések, választások eredménye az, hogy a szabad társadalom szabad polgára hogyan viszonyul a világhoz, amelyet megörökölt, és amelynek a lenyomata körülötte és benne egyaránt jelen van. Azt a világot, amelyet felépít és áthagyományoz az utódaira, nemcsak külső lehetőségei határolják be, hanem azok az értékválasztások és képzetek is, amelyek jegyében választ lehetőségei közül, és amelyek alapján újabb lehetőségeket hoz létre.

VI.

Lusztig Hugóné, Dénes Rózsa (Óbecse, 1899 – Auschwitz, 1944)
és Lusztig Hugó (Újvidék, 1899 – Keleti front, 1943) esküvői képe

Családi fénykép. Állnak: Dénes Zoltán (Óbecse, 1901 – Hidegség, 1944), Lusztig Éva (Novi Sad, 1928 – Auschwitz, 1944), Dénes Imre (Óbecse, 1900 – Budapest, 1991),
Ülnek: Lusztig Hugóné, Dénes Rózsa (Óbecse, 1899 – Auschwitz, 1944), Dénes Jakabné,
Lusztig Józsa, Dénes Irén a negyvenes évek elején

Lusztig Hugó, Lusztig Éva és Dénes Imre
a Gellért fürdőben a negyvenes évek elején

Lusztig Éva nagymamájának vagy nagybátyjának dedikált utolsó fényképe,
Újvidék, 1944. március 5.

Történelmi traumák, újabb kori sérelmek, aktuális események az egyének és népek érzés- és tudatvilágának pszichológiai értelmezésében¹

Dr. Hódi Sándor²

Előre szeretném bocsátani, hogy a jelen tanulmány nem minden előzmény nélküli. *Trianon a magyarság tudatvilágában* címmel 2002. augusztus 31-én Tóthfaluban tanácskozást szerveztem, amelyen *Történelmi traumák a magyarság tudatvilágában* címen bevezető előadást tartottam.³ Ebben kifejtettem, hogy a közösséget összetartó, egyesítő, átfogó kötelékek alkalmazkodást kívánnak a csoport tagjai részéről. Az alkalmazkodással járó „lemondás” vagy „veszteség” általában megtérül: cserében a személyiség megőrizheti lelki épségét, a másokkal megosztható személyes tapasztalat és életérzés pedig biztonságérzetet nyújt, és segítséget jelent az életszervezésben. De mi van akkor, ha a múltat vagy a valós helyzetet illetően a közösség is elfojtásokra kényszerül, ha a közösségi tudat nem teszi lehetővé a megélt valóság közös megbeszélését? Kifejtettem, hogy ilyenkor regressziós állapot lép fel, a közösség a tudatosság alacsonyabb szervezetségi szintjére kerül, és a sorsszerveződésben gyakran a kollektív tudattalan veszi át a vezérlő szerepet. A közösség hasonlóná válik a kormányozhatatlan hajóhoz, amely a természet vak elemeinek van kiszolgáltatva.

Elmondtam azt is, hogy magyarság kollektív tudata a megvert és megalázott gyermek lelkületét szimbolizálja, aki a „mindent kibírok” dacosságával próbál szembeszegülni a világ hatalmasságaival, ami egy idő után megadó viselkedésbe, önfeladó magatartásba megy át. A magyarok kollektív tudata vélt vagy valós vétkek által terhelt világlátás, míg például az amerikaiak lelkét semmiféle teher

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 pszichológus, Széchenyi Stratégiakutató Társaság, Ada, Szerbia

3 Hódi Sándor: *Történelmi traumák a magyarság tudatvilágában*. Elhangzott a Nemzet és haladás, *Trianon a magyarság tudatvilágában* címmel 2002. augusztus 31-én Tóthfaluban tartott tanácskozás bevezető előadásaként. Megjelent a *Magyar Szó* 2002. szept. 8. számának Sorskérdéseink c. rovatában.

nem nyomja: emelt fővel, gátlástalanul járnak-kelnek a világban, annak ellenére, hogy alig kétszáz éves történelmük során mérhetetlenül sok vér tapadt a kezük-höz, s rengeteg bűnt követtek el más népek ellen. (Gondoljunk csak az indiánok kiirtására, az afrikai négek rabszolgaként való elhurcolására, az atombomba ledobására, és a sort még hosszan folytathatnánk.

Ezzel a példával csak azt kívántam érzékeltetni, hogy a *kollektív tudat és lelkiület* korántsem pusztán szellemi örökség és alkati sajátosság kérdése, hanem sokkal inkább a hatalmi viszonyok függvénye. Az *amerikaiak kollektív tudatát gazdasági és katonai erejük táplálja és legitimálja, míg a magyarokét ezeknek a hiánya.*

A magyarok a szülőföldért és a szabadságért vívott harcok nagy részét elvesztették. Ezeket a keserű történelmi tapasztalatokat, fájdalmakat a közösségi tudat igyekezett elfojtani, csak kevésbé sikerült azokat feldolgozni. A trianoni döntés például olyan csapást mért a magyarságra, amelynek a következményeit a szokásos védekező-elhárító mechanizmusokkal máig sem lehetett eliminálni. A trauma következtében súlyos kollektív tudatzavar lépett fel, amely veszélybe sodorta a nemzet pszichés organizációját. Ez a máig tartó válsághelyzet a néplélektanban „trianoni pszichózis” néven vált ismertté.

Pszichológiai közhely, hogy a gyermek megpróbál azonosulni a környezetében levő személyekkel, függetlenül attól, hogy azok jók vagy rosszak, biztonságot nyújtóak vagy félelmetesek számára. Néha nincs más választása a felnőtt embernek sem. Ha az életére törő bestiális támadóval szemben nem tud másként védekezni, annak megfékezésére nincs semmiféle hatalma és eszköze, ellenállás helyett behódolással, önfeladással védekezik. Megpróbál azonosulni a támadóval. A kiszolgáltatott helyzetben levő népek is hasonlóképpen viselkednek: megpróbálják elnyomóik szokásait, értékrendszerét, gondolkodási módját elsajátítani, és azokat mint saját belső tartalmakat elfogadni. Sőt, ebbéli törekvéseikben sokszor megfigyelhető a túlzó törleszkedés, nem egyszer a teljes önmegtagadásig menő szolgalelkűség.

Ez történt a magyarsággal is. Nemcsak tudomásul vette és elfogadta, hanem saját kollektív tudatává tette elnyomói elvárásait. Eladdig, hogy az irányadó szellemi-politikai vezetőréteg – a két világháború közötti rövid időszaktól eltekintve, amikor Horthy megpróbálta fönntartani a nemzeti összetartozás és összetartás tudatát – maga próbált igazolást keresni a példátlan országcsonkításra, kíméletlenül ostromozva mindazokat, akik a térdre kényszerített, önazonosságában elbizonytalanított, fogyatkozó nemzet gondját-baját megpróbálták szóvá tenni.⁴

4 Vö. Hódi Sándor: i. m.

Trianont követően a magyarság kollektív tudata – a jelzett rövid időszakról eltekintve – nem a saját útját járja, hanem idegen önkény köré szerveződik, idegen érdekeket, gondolatokat, szándékokat próbál velünk *sajátunkként elfogadtatni*. Olykor, az ünnepi pillanatok hevületében szeretünk ugyan nagy szavakat használni, az „ezeréves államalapításra”, a Kárpát-medencén belüli „kultúrfölényünkre” hivatkozva „igazságot” és „elismerést” követelünk a magyarnak, az idegen érdekeknek alárendelt *kollektív tudatunk* azonban az *érdemi cselekvésnek gátat* szab. Cselekvés helyett külső pártfogók segítségéről álmodozunk, hogy aztán újabb hatalmasságok csizmáját tisztogathassuk.

A trianoni trauma miatt a magyarság nemzetfejlődése elakadt, s ebből a szempontból vajmi csekély vigaszt jelent számunkra, hogy velünk együtt vesztelnek a történelem vakvágányán azok a népek is, amelyek a tőlünk elrabolt hadizsákmányon osztozkodtak. A kollektív tudattal és tudattalannal, bár más előjellel, náluk is súlyos bajok vannak, ami megakadályozza őket abban, hogy a múlt század eleji viszonyokat meghaladják.

Nem folytatom, nem ismétlem tovább korábbi önmagammat. Már csak azért sem teszem, mert miután a nemzeti önismerettel, identitástudattal, konfliktusokkal kapcsolatban számos tanulmányt és könyvet írtam, időközben sok mindenben némileg más véleményre jutottam. Azt is mondhatnám, hogy alább mondottakkal voltaképpen perlekedek korábbi önmagammal, kritikai elemzésnek vetem alá azokat a szakmai elfogultságokat, amelyeket ma már a pszichológiai mítoszok közé sorolok. Ilyen például a bennünk élő múlttal, az elfojtott emlékekkel kapcsolatos nézetek *túlhangsúlyozása* a jelen életet megnyomorító körülmények rovására, ami magával vonja az „itt és most” történetek, az aktuálisan megélt valóság érzelmi-tudati hatásának háttérbe szorulását.

Ez a megszorítás semmit sem von le korábbi állításaim igazából, ellenben tévedés azt hinnünk, hogy csupán azért, mert valami időben megelőz valamit, egyből az okozója is az utóbbinak. Magyarán szólva jelen gondjainkat nem árnyékolhatja be a múlt, újabb keletű bajaink akár önmagukban véve is elégséges magyarázattal szolgálnak például rossz közérzetünkre, egészségi állapotunk és életminőségünk romlására.

* * *

Az új történelmi helyzet, a megváltozott politikai széljárás, a nagyhatalmi érdekek elmozdulása önmagában véve nem volt elégséges a magyarság kollektív tudatának rehabilitálásához, már csak azért sem, mert a velünk szemben támasztott újabb elvárások, szankciók, támadások ellenezték – és ma is ellenzik

– a magyarság magára találását, politikai-gazdasági helyzetével autentikus érzelmi-tudati magatartásának kinyilvánítását. Szélsőségesnek, nacionalizmusnak nevezik a kollektív tudat orvoslását, mintegy belekényszerítik a nemzetet annak az önfeladásnak a vállalásába, amelybe hatalmi erőszakkal kényszerítették az első és második világháborút követő békediktátumokkal.

A hétköznapi életben az emberek általában szívesen adnak hangot érzéseiknek, nemtetszésüknek vagy egyetértésüknek. A helyzet rosszállása azonban a globalizmus erőszakos érdekérvényesítése miatt ritkán válik a közbeszéd részévé, mert a negatív visszajelzés süket fülekre talál mind a társadalomtudósok, mind a média részéről. Ez így van akkor is, ha tudjuk, hogy tudományos alapossággal (pontossággal és tárgyilagossággal) soha sem vagyunk képesek teljes valójában megragadni és megmagyarázni valakinek az aktuális közérzetét, a helyzetével kapcsolatos érzéseit. Ebből azonban nem következik, hogy hagyjunk föl minden fáradozással, és ne próbáljuk „kiszedni” mondjuk a páciensekből mindazt, ami segíthet bennünket fájdalmaik hátterének megértésében, életminőségük javításában, konfliktusaik kezelésében.

Beszélgetőpartnerünk mindig az aktuális élethelyzetének megfelelően megpróbálja keretbe rendezni szerteágazó gondolatait, majd megpróbálja „lefordítani”, saját szavaival elmondani azt, hogy voltaképpen mit érez, mi bántja, mi foglalkoztatja. A hallottakat aztán mi is megpróbáljuk az aktuális helyzetünknek megfelelően gondolati keretbe ágyazni, értelmezni. A másik ember lelkivilágának mindig csak csekély töredéke „jön át”, a tudattartalmak nagy része rejtve marad számunkra. Rejtve marad, mert beszélgetőpartnerünk hirtelen nem talál rá megfelelő szavakat, a beszélgetés folyamata (kerete, jellege, személyiségünk) befolyásolja a szavak megválogatásában, esetleg bizonyos emlékeket elnyom magában.

Témánk szempontjából ez utóbbira szeretném itt nyomatékkal felhívni hallgatóim figyelmét. Jóllehet a pszichológiai és pszichiátriai folklór úgy tartja, hogy az ember képes bizonyos traumatikus élményeket „kitiltani” a tudatából, mintegy rákényszerül a szörnyű emlékek elfojtására, valójában az igazi nehézséget az jelenti, hogy az aktuális nemzetközi széljárás miatt egyszerűen nincs mód nemhogy a régi, elfojtott emlékek kibeszélésére, de a jelen idejű valós helyzettel összefüggő mentális-egzisztenciális problémák nevén nevezésére sem.

A fájdalmas történesek elfojtott emlékei megragadták sok író fantáziáját, számos regény, filmdráma született a témára, s napjainkra a tömegmédia az elfojtást annyira az emberek fejébe sulykolta, hogy a száműzött múlt jobban érdekli a mai közgondolkodást, mint az életüket közvetlenül és ténylegesen megrövidítő és megnyomorító valóság. Példának okáért a kelet-európai rend-

szerváltások idején elsiklottunk afölött, nem jártunk utána, senki sem tette fel a kérdéseket azzal kapcsolatban, hogy mi lett a bukott rezsimek embereivel és a leváltott rendszerekben felhalmozott pénzekkel? Hova tűntek a zűrzavarban a kommunista pártok és a titkos rendőrségek eltitkolt alapjainak dollármilliárdjai? Ki gyakorolta ezek fölött az ellenőrzést? Kik és mire használták fel ezeket? Naivitás azt hinni, hogy ezek a kérdések nem érdekelték senkit. Csak éppen nem lehetett feltenni őket. Nem válhattak a közbeszéd részévé, viszont jóvátehetően kárt okoztak annak, amit mindenáron demokratikus átalakulásnak próbálunk nevezni.

Nyilvánvaló, hogy ebben a helyzetben nem marad más hátra, mint szelíden mosolyogni az előállt nyomorúságos helyzeten és a múltba révedni. Jelen körülmények között ki az, aki a nyilvánosság tájékoztatása érdekében az ilyen-olyan okból titkosított adatokra kíváncsi, egyik-másik politikusról vagy a közvagyonban turkáló mágnásról szeretne valamit nyilvánosságra hozni.

Pszichológusként azt kell mondjam, az elfojtott emlékeknél ezerszer fojtótabb annak elfojtása, ami a szemünk előtt zajlik.

Az elfojtott emlékekkel kapcsolatos nézetek Sigmund Freud elképzeléseire vezethetők vissza, aki szerint a hisztéria és a neurózisok egy része a gyermekkorban elszenvedett szexuális molesztálás elfojtásának a következménye. Tudjuk, százszor elmondták, az elfojtásra kerülő emlékeket fel kell tárni, ha megoldást akarunk találni a problémáinkra. A szakma többsége ma is ezt vallja, ugyanakkor eszébe sem jutna, hogy mondjuk az újabb kori sérelmek, sőt az aktuális események társadalmi-lélektani hatásainak utánajárjon. Ezért mondom, hogy ha károsító tényezőkről beszélünk, a múlt, a jelenkorban elszenvedett sérelmekhez képest, hovatovább a pszichológiában a folklór körébe tartozik.

* * *

Fontos ezt hangsúlyoznunk, mert a pszichológia társadalmi térhódításával együtt járt a „történelmi traumákra” való hivatkozás térhódítása. Az emlékezetvesztést különböző szakemberek az egyedi emberekről egész népekre kiterjesztették, jóllehet az emberek egy csekély része (az adott korról, témakörrel foglalkozók) jól – sőt, néha túl jól – emlékszik a traumatikus eseményekre, másokat viszont az ilyen „fülénél fogva előrángatott emlékek” egyáltalán nem érdekelnek.

Meglátásom szerint, ahogyan erőltetett a klienst egy kereveten kinyújtózva arra készíteni, hogy „nézzon szembe problémáival”, mármint a gyerekkorában elszenvedett molesztálással („Biztos benne, hogy nem bántalmazták? Kérem,

gondolja át még egyszer”, „Soha, senki sem simogatta?”), olyan erőltetettnek érzem a népek (mondjuk Kelet-Európa népei) jelenlegi helyzetét, frusztrált állapotát csak régmúlt eseményekkel, „történelmi traumákkal” magyarázni.

Ne ámítsuk magunkat azzal, hogy a hollywoodi filmekben látott sztereotípiák szerint, a valamikori traumák „kibeszélésével” hirtelen beáll a „gyógyulás”. A fájdalmas gyermekkori emlékek felidézésének jól bevált receptje a társadalmi bajok orvoslására nem alkalmas. A nemzet „sérült lelkét” nem lehet azzal orvosolni, hogy figyelmét a bajok forrásáról, a jelen gondjairól a múltra irányítjuk.

Félreértés ne essék, nem kétséges, hogy a múlt megértése segít bennünket annak megértésében, hogy jelenlegi rossz beidegződéseink honnan erednek, mindazonáltal ahogyan az egyének korai emlékeit csak eltorzítva, a jelen szemüvegén át tudják felidézni, a jelen idejű társadalomlélektani konfliktusokat sem magyarázhatjuk csak „történelmi traumákkal”. Társadalmi, néplélektani problémáink, konfliktusaink megértéséhez és meghaladásához a jelenvalóra, az itt és most történéseire kell figyelmünket irányítani. Ez a meglátás szerintem egyénekre és népekre egyaránt vonatkozik. A személyes és társadalmi fejlődés kulcsa az „itt és most” problémaival való megküzdésben van. Mellesleg a pszichoterápia számos modern iskolája ma már elsősorban a jelenre és nem a múltra fókuszál. Az említett analitikus módszer mellett legalább 500-féle megközelítés van, többségük semmilyen hangsúlyt nem fektet a múlt felidezésére, ugyanakkor gyógyítási hatásfokuk nagyjából egyforma.

* * *

A tisztánlátás kedvéért hadd szögezzük le, hogy bár fiziológiai és anatómiai örökségünk alapján mindnyájan egyazon nagycsalád tagjai vagyunk, egyes népek mégis különböznek egymástól, amennyiben arculatuk részben ismétlődő színekből, részben eltérő tónusokból, vonásokból adódik össze. A különbözőségnek az a magyarázata, hogy a múlt, a történelmi tapasztalatok, a társadalmi körülmények eltérőek, de – és ez bonyolítja a kérdést – szerepet játszik ebben az eltérő genetikai örökség is, amiről általában kevesebb szó esik. Önmagában véve azonban a nemzeti sztereotípiák, elfogultságok, történelemtudás hiányos ismerete, de az eltérő genetikai örökség sem vezetnek konfliktusokhoz, még kevésbé etnikai összecsapásokhoz, még ha utólag a konfliktusok ilyen színezetet is kapnak, és faji gyűlöletet, nacionalizmust, vallási fanatizmust, kultúrák összecsapását emlegetnek a politikusok. Ezek a teóriák ugyan látszólag eltérő okokra hivatkoznak, lényegüket tekintve azonban nagyon hasonlóak, egy töről fakadnak, amennyiben személyi különbségekre, illetve pszichológiai mítoszok-

ra támaszkodnak. Ezek a mítoszok azért tartják magukat, mert így nem kényserülünk arra, hogy szembenézzünk a konfliktusok valós okaival, s a társadalmi javak és emberi erőforrások elosztása körül tapasztalható anomáliák megszűntetésén fáradozzunk.

Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy a kollektív tudat (és tudattalan) a karakterformáláson és az életutak láthatatlan szálakon történő vezérlésén keresztül jelentős mértékben befolyásolja a népek sorsának az alakulását. A magyar társadalom például mesterien elsajátította a körülményekhez való alkalmazkodást, a külső elvárásokhoz való igazodást. Olyannyira, hogy a csendes behódolás a kollektív tudat uralkodó normájává vált. Ezért tekint a tömeg bizalmatlansággal azokra, akik gyökeres változást akarnak. Sokkal közelebb érzi magához a köpönyegforgatókat, besúgókat, törtetőket, hiszen ezek a magatartásformák, amelyekkel sokan boldogultak, ismerősek számára.⁵

A trianoni trauma pszichológiai következményei ott vannak életvitelünkben, karakterjegyeinkben, gondolatainkban, érzéseinkben, a nagy kataklizma utórezgéseit mindannyian ott érezzük zsigereinkben, kellő óvatossággal kell eljárunk, ha az etnikai konfliktusok okait kutatjuk. Óvakodnunk kell attól, hogy a konfliktusokat pszichologizáljuk.

A konfliktusok és a „traumák” ugyanis mindig abból adódnak, hogy az emberek, népek szemet vetnek egymás javaira, a hatalmat bitorlók korlátozzák a többséget/kisebbséget szabadságukban, a kis népek a nagy hatalmak játékszerévé válnak. Szeretném felhívni nagyra becsült kollégáim figyelmét arra, hogy a pszichológia (akár csak a jog, az igazságszolgáltatás, a tömegtájékoztatás, hadd ne soroljam) néha maga is a hatalom szolgájává válik. Rossz szolgálatot teszünk magunknak azzal, ha a tudományosság látszatával a népek „eltérő lelkületével” próbáljuk magyarázni az etnikai konfliktusokat, ha a „más lelki alkatú”, „más gondolkodású” embereket hozzuk gyanúba, ha pszichológiai eszközökkel másokat próbálunk felelőssé tenni egyéni és nemzeti balsorsunk alakulásáért.

Ezekkel a csúsztatásokkal az emberek a – családokat, társadalmi rétegeket, országrészeket, nemzeteket, kultúrákat megosztó – konfliktusok részeseivé válnak, amelyek révén ugyanakkor igazolást találnak a maguk számára a másokkal szembeni ellenséges magatartásukra. Jól ismerjük a bűnbakképzési mechanizmust, amellyel sajnos gyakran találkozunk.

Az idegen vallásúakkal, más nyelven beszélőkkel, kisebbségekkel szembeni ellenérzés beleillik ebbe a jelenségkörbe: az „idegen lelki alkatúakat”, más

5 Vö. Hódi Sándor: i. m.

vallásúakat, más nyelven beszélőket tesszük felelőssé az előállt, s számunkra kellemetlen helyzetért. A politikusok – a pszichológiai mítoszokra támaszkodva – rendre nacionalizmusról, vallási kizárólagosságról, ideológiai fanatizmusról stb. beszélnek, pszichológiai síkra próbálják terelni a konfliktusokat, holott jól tudjuk, hogy a marakodás, valójában mindig a javak elosztása körül folyik.

Az etnikai konfliktusokkal kapcsolatban gyakran „történelmi traumákat” emlegetünk, az „igazságtevés” számonkérésétől hangos a közbeszéd. Ha elfogadjuk például, hogy a magyarság lelkületében törés állt be a múltban, nehéz volna megmondani, hogy a törés pontosan mikor történt. A tatárjárás, Mohács, a török hódoltság, 1848, Trianon, a kommunista diktatúra, 1956 után? Kétségkívül ezek mindegyike sorsformáló esemény volt a nemzet szempontjából, de hogy melyik esemény milyen nyomott hagyott egy ma, itt és most élő ember tudatában, nehéz lenne kimutatni.

A társadalomban az utóbbi időben több szempontból is gyors polarizációs folyamat zajlott le. A világ lakosságának egy százaléka rendelkezik a világ vagyonának csaknem a felével (41 százaléka felett), a gazdagok számában és „termelésében” az USA több utcahosszal veri a világ többi országát, de ez a törekvés érvényesül Magyarországon is, ahol a nemzeti vagyon brutálisan koncentrálódik néhány ember számláján. A magyar népesség körében 2009 és 2012 között jelentős, statisztikailag is szignifikáns mértékben nőtt a relatív szegénységben élők aránya, és minden káros társadalmi-demográfiai tényező összefüggést mutat ezzel a változással.

A modernkori folyamatok egyáltalán nem újak, még kevésbé nevezhetők „modernnek” vagy előremutatónak. Ezzel kapcsolatban a szakemberek arra szoktak hivatkozni, hogy a társadalmi egyenlőtlenség jelensége egyidős az emberiséggel: minden ismert társadalomban voltak szegények és gazdagok, hatalmasok és kiszolgáltatottak, haszonélvezők és kárvallottak.

Nem kívánok itt a társadalmi egyenlőtlenségek problémájában mélyebben elmerülni, annak megjelenési formáival – jövedelem, vagyon, lakóhely, műveltség, egészségi állapot stb. – foglalkozni, mindössze arra szerettem volna rámutatni, hogy helyzetüknél fogva a mindenkori haszonélvezők és kárvallottak, noha egyazon néphez tartoznak, másként élik meg a mindenkori világot. Szerény meglátásom szerint a pszichológiának nemcsak a gyermekkori traumákkal, hanem az egyéni élet sajátosságaival, a társadalom-lélektannak pedig a történelmi traumák mellett a társadalmi egyenlőtlenségek okaival, következményeivel, az életminőségre gyakorolt hatásával kell foglalkoznia.

* * *

A történelmi traumák hatása a mai ember személyiségére nézve szinte kimutathatatlan. Meglátásom szerint sajnós az átlagembert egyébként nem érdeklik a „történelmi sorscsapások”, mint ahogyan általában nem érdeklik az aktuálisan zajló politikai-hatalmi csatározások sem. Az emberek elsősorban önmagukkal, személyes életük alakulásával vannak elfoglalva. A társadalmi változásokról akkor vesznek tudomást, ha saját bőrükön érzik azt: nőnek az adóterhek, csökken a pénz vásárlóereje, más nyelven kell beszélniük, elvesztik munkahelyüket, nemük, életkoruk, kinézetük testi és lelki adottságaik, nemzeti, vallási hovatartozásuk miatt hátrányos megkülönböztetés éri őket.

Érdeklődésként hadd említsem meg, hogy az elmúlt negyven év során egyetlen páciensem nem panaszkodott „történelmi traumákra”. Hangsúlyozom, hogy kisebbségi körülmények között élek, ennek ellenére a páciensek múltjának rekonstruálási folyamatában sohasem merült fel, hogy a tüneteik hátterében valamilyen történelmi trauma húzódná meg. Nem volt ez kimutatható az öngyilkosságok esetében sem, jóllehet ezzel a kérdéskörrel hosszan és elmélyülten foglalkoztam.

Az önismeret és helyzetismeret a személyiség vonatkozásában is bonyolult. Tartok tőle, hogy a történelmi traumák szerepének felértékelődése a klinikai pszichológiában tipikus analitikus gondolkodás, amely a gyermekkori traumák mintájára került előtérbe.

* * *

Mekkora az esélye annak, hogy egyik ember megértse a másikat? Helyzetünktől, személyi viszonyainktól, csoport-hovatartozásunktól, szerephelyzetünktől stb. függően mi magunk sem vagyunk mindenre egyaránt fogékonyak. Többször azt halljuk ki a mások szavaiból, a hozzánk eljutó információkból, amit akarunk, ami megfelel elvárásainknak, beállítódásunknak, tudatvilágunknak.

Másként fogalmazva: két beszélgető ember ugyanolyan módon hallja és értelmezi-e a másikat? Erre a bizonyítottan nemmel kell válaszolnunk. Még kevésbé valószínű, hogy megértsük a másikat, ha az más nyelven beszél, más kultúrához tartozik. Hogyan várhatjuk el akkor, hogy egész közösségek szót értsenek egymással?

Ennek ellenére, ha mégoly nagy is a félreértés veszélye, ha mégoly torz is a kép, amit a nemzeti közösségek egymásról alkotnak, ne higgyük el, hogy a véres etnikai konfliktusok ebből származnak. Még akkor sem, ha tudjuk, elég elhinteni annak a magvát, hogy a másik nép veszélyt jelent ránk nézve, és minden találkozásba, kommunikációba baljós jeleket veszünk észre és magyarázunk bele.

Ha a pokolhoz vezető utat – azaz a konfliktusok valós okát – keressük, másutt kell keresnünk. Hogy hol, arról már röviden szóltunk, amikor a javak elosztásáról beszéltünk. De hogy ez világos és egyértelmű legyen számunkra, elmondok egy parabolát, amit egy neves pszichiáter – Levin D. Yalom – könyvében olvastam. A történet így szól:

Egy rabbi az Úrral beszélget a mennyországról és a poklóról.

Most megmutatom neked a poklot – mondta az Úr, és a rabbit bevezette egy nagy szobába, amelynek közepén egy nagy kerek asztal állt. Az asztal közepén egy tál étel gőzölgött, amelynek az illatától a rabbi szájában összefutott a nyál. Ám az asztal körül mégis éhező és kétségbeesett embereket látott, kezükben hosszú nyelű kanállal, akik veszekedtek, ordítoztak. A kanalak ugyanis túl hosszú nyelűek voltak, hosszabbak, mint a karjuk, ezért nem tudták az ételt a szájukba rakni. Mind éhen maradtak, és a rabbi látta, hogy iszonyatosan szenvednek mindannyian.

Most megmutatom a Mennyországot, mondta az Úr, és a rabbit bevezette egy másik terembe, ami pontosan ugyanolyan volt, mint az első, közepén a nagy asztal, rajta a nagy tál étel. Az emberek kezében ugyanolyan hosszú nyelű kanál, az emberek mégis szemmel láthatóan jól tápláltak és elégedettek voltak. Nevetgéltek és beszélgettek egymással.

A rabbi nem értette a dolgot. – Nem nagy ügy – szólta az Úr, csupán egy apróság kell hozzá. Az ebben a szobában levők megtanulták etetni egymást.

Valahogy így áll a helyzet emberi dolgainkat illetően. Legyünk óvatosak a pszichológiai mítoszokkal kapcsolatban. A valósághoz mérve az emberi természettel kapcsolatos tudásunk még nagyon ingatag lábakon áll. A pszichológia akkor tölti be feladatkörét, ha általa képessé válunk jobb döntéseket hozni a való életben, ha hatékony segítséget tud nyújtani egyének, csoportok, népek számára, társadalmi-gazdasági helyzetre, nemre, nemzeti hovatartozásra, életkorra való tekintet nélkül, és semmiképpen nem ösztönöz bennünket hibás döntésekre.

* * *

Végezetül még valami: ne ülünk föl azért annak a mítosznak sem, hogy a lelki egészség – és a vele járó boldogság – elsősorban a külső körülményeken múlik. A népszerű felfogással ellentétben, mely szerint a társadalmi elégedettség eléréséhez busás vagyon, luxusotthon, jól fizető állás, világkörüli út, sok szórakozás és új BMW szükséges, ez a pszichológiai mítoszok sorába tartozik. Éles elméjű filozófusok már kétszáz éve megmondták, hogy az ember boldogsága

– lelki egészsége – közvetlen összefüggésben áll az általa átélt pozitív életese-mények számával, illetve azok értelmezésével. Ez a felismerés tárgyalt témánk-ra kivetítve – az egyének és népek érzés- és tudatvilágának pszichológiai értel-mezésében – azt jelenti, hogy az elégedetlenség forrása gyakran abból fakad, hogy a modern kor embere lényegében véve sokszor olyasmire törekszik (küzd, szenved, háborút vív érte), amire voltaképpen nincs is szüksége ahhoz, hogy boldog legyen, helyzetével, embertársaival, életkörülményeivel megbékéljen. Ez a felfogás szöges ellentétben áll a tömegkultúra tételeivel, amely töretlen fogyasztásra és örök elégedetlenségre sarkall bennünket.

A témákra visszatérve mind ez azt jelenti, hogy az egyének és népek ér-zés- és tudatvilágának pszichológiai értelmezésében nemcsak a történelmi tra-umáknak, az újabb kori sérelmeknek és az embereket aktuálisan hátrányosan érintő eseményeknek kell fontos szerepet tulajdonítanunk, hanem annak is, ahogyan ők maguk látják és értelmezik helyzetüket. Történetesen az a *hedonis-ta taposómalom*, amelybe kerültünk, az állandó fogyasztásra való sarkallással, olykor szerencsétlenebbé, sérülékenyebbé, boldogtalanabbá tesz bennünket, mint megannyi történelmi trauma, amit őseink átéltek. Ez nem cáfolja azt a té-telt, hogy egy elfogadható életminőséghez megfelelő életszponalra, személyi mozgásszabadságra és társadalmi szolidaritásra van szükség. Még kevésé azt, hogy egyének és népek életében vannak olyan események, traumák, amelyek képesek hosszabb távon nyomot hagyni az emberek lelkén, akár jó, akár rossz értelemben, jóllehet ez a hatás megítélésem szerint kevésbé olyan tartós és erős, mint amilyennek általában hisszük. Akármilyen veszteség, trauma is érjen egyéneket és népeket, azoknak általában idővel sikerül alkalmazkodniuk a hely-zethez, feltéve hogy aktuális életkörülményeik számukra ezt az alkalmazkodást egyáltalán lehetővé teszik.

Autonómatörekvések Kelet-Közép-Európában¹

Baranyai Nóra²

Bevezetés

A nyugat-európai, területi autonómiára irányuló etnoregionális mozgalmak XX. századi megjelenésének, felerősödésének fő mozgatórugója a 60-as, 70-es évek etnikai reneszánsza volt, amely számos kisebbségi, nemzetiségi csoport számára jelentette az önszerveződés és az identitás kifejezésének új szakaszát. A mozgalmak megerősödésnek háttérében a demokratizálódási folyamatok kiteljesedése, az államhatalom decentralizációja, valamint a gazdasági egyenlőtlenségekből, a centrum és a periféria eltérő fejlődési útjából és lehetőségeiből fakadó ellentétek álltak.³ A mozgalmak törekvései nyomán a kontinens nyugati felében megvalósult, s – egészen a legutóbbi időkig – sikeresen működő példák egyértelműen mutatják, hogy az egyes államok is felismerték, az autonómia inkább erősíti a területi integritást, s nem az adott országból való kilépés, a secesszió előszobáját jelenti⁴, és hatékony eszköze a többségi-kisebbségi csoportok között fennálló konfliktusok rendezésének.

A rendszerváltozás utáni Kelet-Közép-Európában az egykori csehszlovák, jugoszláv államok felbomlása, valamint az ez utóbbi államszövetség szétesése után fennmaradt többnemzetiségű országok továbbaprózódása tapasztalataira alapozva jelenleg is potenciális szeparatistaként tekintenek a meg-, illetve újjászerveződő, autonómiát követelő (kisebbségi) csoportokra, s a speciális stá-

1 A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg. A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, tudományos munkatárs.

3 Györi Szabó Róbert (2006): *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris, Budapest.

4 Miklósné Zakar Andrea (2010): *Autonómia: elmélet és gyakorlat. Tér és Társadalom* 2010/3. szám. 75–91.

tusz megadását az államhatalom gyengeségével, a területi integráció veszélyeztetésével azonosítják.⁵ Az államok félelmeik beigazolódását láthatják az utóbbi években felerősödő nyugat-európai függetlenedési hullámban, azaz az elhúzóódó belga kormányválságban (2011), s a szecesszióra irányuló skót és katalán népszavazási kezdeményezésekben, amelyek éppen azért, hogy korábban hivatkozott példák, minták voltak a kelet-közép-európai etnoregionalista mozgalmak számára, tovább rontják a területi autonómiák megvalósulásának esélyeit.

Jelen tanulmány keretei között négy kiválasztott kelet-közép-európai etnoregionális csoport, a csehországi morvák (és sziléziaiak), az ukrainai ruszinok, a lengyelországi sziléziaiak és a romániai székelyek törekvéseinek jelenlegi korlátait képező hatályos jogszabályok rendszerének vizsgálatára, elemzésére kerül sor.

Az etnoregionális mozgalmak jellemzői

A jogszabályok kisebbségekre és államszerkezetre vonatkozó elemeinek feltárása előtt érdemes röviden összegezni a kiválasztott területi autonómiára törekvő csoportok, illetve a speciális státuszra vonatkozó elképzelések főbb jellegzetességeit, a mozgalmak hasonlóságait és különbségeit (1. táblázat).

1. táblázat. Az etnoregionális mozgalmak fő jellemzői

	morvák	ruszinok	székelyek	sziléziaiak
Történelmi előzmény	Morva-Sziléziai Tartomány (1927–1949)	Ruszkra Krajna (1918–19) Kárpátaljai Rusz (1938–39) Kárpát-Ukrajna állam (1939)	Magyar Autonóm Tartomány (1952–68)	Sziléziai vajdaság (1920–1945)
Autonóm mozgalmak kezdete	1989	1991	(1991) 2003	1990
Autonóm mozgalom (fő) szervezete	Morvák	Kárpátaljai Ruszin Szojm, Kárpátaljai Ruszin Néptanács	Székely Nemzeti Tanács	Mozgalom Szilézia Autonómiájáért

5 Györi Szabó Róbert i.m.

Kisebbségi létszám	522 474 fő (2011)	10 069 fő (2001)	466 086 fő (2011, Székelyföldön)	846 719 fő (2011)
Elismert kisebbségi, regionális csoport-e	nem	nem	igen*	nem
Területi elhelyezkedése kompakt-e	viszonylag igen (Morvaország területén)	igen (Kárpátalja területén)	igen (Székelyföld területén)	igen (Szilézia területén)
Területen többséget alkot-e?	nem	nem	igen	nem
Államátalakítás tervezett típusa	föderális (vö. Belgium)	speciális státusz, független állam	speciális státusz (vö. Dél-Tirol)	regionalizált (vö. Spanyolország)
Autonómia igényel-e közigazgatási változtatást?	igen	nem	igen	igen

* Törvényi szinten nem (mivel nincs kisebbségi törvény), de a gyakorlat alapján a magyarság részeként igen.

Forrás: saját szerkesztés

Valamennyi vizsgált törekvésnek van történelmi előzménye, bár a korábban biztosított autonómiák között valódi működésében, időtartamában, s a területi egységek hatásköreiben jelentős különbségek tapasztalhatók. Az autonóm mozgalmak a rendszerváltás időszakában, a demokratizálódás, az államszocialista rendszerek gazdasági, társadalmi és közigazgatási berendezkedésének átalakítása során jelentek meg, bár a Székelyföld számára biztosított speciális státusz megteremtése a Székely Nemzeti Tanács megalakulásával, 2003-tól vált határozott körvonalakkal rendelkező elképzeléssé.⁶ Az etnoregionális csoportok létszáma, aránya, valamint területi elhelyezkedése

6 Az RMDSZ a rendszerváltozást követően fogalmazta meg a háromszintű autonómia modelljét, amelyben a tömörszerűen elhelyezkedő közösségek, így Székelyföld számára is regionális, azaz területi autonómiára formált igényt (Izsák Balázs /2008/: *Székelyföld regionális önkormányzásának esélyei*. http://www.sznt.ro/hu-sic/index.php?option=com_content&view=article&id=215%3Aszekelyfoeld-regionalis-oenkormanyzasanak-eselyei&catid=19%3Atanulmanyok&Itemid=25&lang=hu (Letöltve: 2014. április 30.)).

meghatározó jelentőséggel bír a területi autonómiára vonatkozó igény megformálásakor. A népszámlálások során a nemzetiségi identitás megjelölésére általában ma már lehetőség nyílik függetlenül attól is, hogy a csoport az adott ország által elismert kisebbségek közé tartozik vagy sem. A legutóbbi népszámlálások eredményei szerint a vizsgált kisebbségi és regionális csoportok a legnagyobb, a többségi nemzettől eltérő identitással rendelkező közösségek, amelyek – mivel viszonylag kompakt területen helyezkednek el – térségükben is a legnagyobb lélekszámú nemzetiségi csoportot alkotják. A ruszinok esetében a népszámlálási eredmény ugyan nem igazolja a fenti állítást, hiszen a korábban egyértelműen legnépesebb kárpátaljai kisebbség tagjai közül 2001-ben – annak következtében, hogy az ukrán állam korábban egyoldalúan ukránná nyilvánította őket – megközelítőleg csak tízezer fő vállalta ruszin identitását az országban, valódi létszámukat azonban 650–750 ezer főre becsülik.⁷ Amennyiben a becsült adat megfelel a valóságnak, a ruszinok egyúttal többséget is alkotnak Kárpátalján, s ugyanez jellemző a székelyekre is Székelyföld területén. A sziléziai és a morva csoport azonban – ez utóbbi főként a történelmi Morvaország nagy területi kiterjedése miatt – térségében is kisebbségben van, bár egyes kisebb területi egységekben arányuk eléri a 25 százalékot (a morvák esetében), illetve a 40 százalékot (a sziléziaiak esetében). Az etnoregionális mozgalmak egy-egy nyugat-európai, működő, államuk jellegzetességeinek leginkább megfelelő autonómiamodellt tekintenek mintának⁸, nyilvánvaló azonban, hogy ezek legfeljebb kiindulási pontként, keretként szolgálhatnak törekvéseik számára, s nem alkalmasak az automatikus adaptálásra. A vázolt elképzelések azt is világossá teszik, hogy a ruszin speciális státusz kivételével⁹ megvalósulása esetén valamennyi autonómia átlépné a jelenlegi adminisztratív határokat¹⁰, így az országok területi

7 Požun, Brian J. (2000): *Trans-Carpathia: Multi-Ethnic Outpost*. *Central European Review* Vol 2. No 40. <http://www.ce-review.org/00/40/pozun40.html> (Letöltve: 2014. május 12.)

8 Az egyes autonómiatörekvések tartalmi elemei nem tartoznak ezen írás témakörébe.

9 Ugyanakkor a Kárpátaljai Ruszinok II. Európai Kongresszusa 2008-ban fenyegetőzött az önálló állam (Kárpátaljai Rusz) megteremtésével is (Hajdú Zoltán /2009/: *Kárpátalja területi autonómiája: alapvető államstruktúra- és határváltozások, de a kérdés örök?* In: Kupa László /szerk./: *Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában a múltban és a jelenben*. PTE – Bookmaster Kft., Pécs. 208–215.)

10 A morva törekvések a történelmi Morvaország tartománnyá szervezésére irányulnak, ami területileg a Cseh Köztársaság csaknem harmadát (28 százalék) jelenti. A sziléziaiak a jelenleg két vajdaságba (Opolei és Sziléziai) szervezett Felső-Szilézia egyesítését tűzték ki célul, míg az autonóm Székelyföld megteremtése Kovászna, Hargita és Maros megye megfelelő részének egyesítésén keresztül képzelhető el.

beosztásában – s bizonyos esetekben (pl. morva, esetleg sziléziai) az állam szerkezetében is – jelentős változtatásokat tennie szükségessé.¹¹

Alkotmányos, jogszabályi keretek

A jogszabályi keretrendszer vizsgálatába az országok berendezkedését meghatározó és jogrendszerének alapját jelentő, a legfőbb alapértékeket és alapjogokat tartalmazó alkotmányokat¹², valamint a kutatás szempontjából releváns két szempont szerint a kisebbségek jogairól, a csoportok elismeréséről részletesebben rendelkező kisebbségi és nyelvtörvényeket¹³, valamint az állam-szerkezet jellegét, az állam területi és/vagy közigazgatási beosztását meghatározó törvényeket¹⁴ vontam be. Az elemzés első szempontja nyilvánvalóan az, hogy az adott ország rendelkezik-e a fent nevesített törvényekkel, s ha igen, mikor alkotta meg a törvényhozó testület ezeket a jogszabályokat (2. táblázat).

A rendszerváltozás időszakában minden vizsgált ország új alkotmányt fogadott el, a jelenleg hatályos alaptörvények azonban nem közvetlenül a kilencvenes évek elejére, hanem későbbre datálhatók. Csehországban a

- 11 Az Autonóm Sziléziai Vajdaság Organikus Statútuma <http://www.autonomia.pl/n/statut-organiczny> (Letöltve: 2011. május 17.), Székelyföld Autonómia Statútuma http://www.sznt.ro/fr/index.php?option=com_content&view=article&id=15%3Aszekelyfoeld-autonomia-statutuma&catid=10%3Astatutum&Itemid=14&lang=fr (Letöltve: 2013. december 4.) és A tartományi rendszer visszaállítása www.moravane.cz/files/download/9517fdbf8faa65 (Letöltve: 2014. március 24.)
- 12 A Cseh Köztársaság Alkotmánya: <http://www.ilo.org/dyn/travail/docs/1967/Constitution%20of%20the%20Czech%20Republic.pdf> (Letöltve 2014. március 24.), a Lengyel Köztársaság Alkotmánya: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (Letöltve: 2005. április. 23.), Románia Alkotmánya: http://jog.sapientia.ro/data/hallgatok/letoltesek/Romania_alkotmánya_HU.pdf (Letöltve 2014. március 24.) és Ukrajna Alkotmánya: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16258/preview> (Letöltve: 2014. március 24.)
- 13 Lengyelország: Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségekről, valamint a regionális nyelvről <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20050170141>, illetve Törvény a lengyel nyelvről <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19990900999&type=3> (Letöltve: 2008. november 20.), Cseh Köztársaság: Törvény a nemzeti kisebbségekhez tartozók jogairól és egyes törvények módosításáról <http://nemzetisegek.hu/etnonet/kodex/csehmvtv.htm> (Letöltve: 2014. március 24.) és Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól r-u.org.ua/arhiv/images/stories/01/ven.doc, valamint Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről adatbank.transindex.ro/Ukrajna/Ukran_kistorv_1992hu.htm (Letöltve: 2014. március 24.)
- 14 Lengyelország: Törvény az ország háromszintű területi beosztásának bevezetéséről <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19980960603&type=3> (Letöltve: 2006. augusztus 17.) Románia: Közigazgatási charta <http://www.lex.ro/Legea-2-1968-384.aspx> (Letöltve: 2014. március 24.)

csehszlovák államszövetség kettéválását követően vált szükségessé egy új alkotmány megfogalmazása, Lengyelország pedig kimondottan átmenetinek tartotta az 1992-ben elfogadott ún. kis-alkotmányt, s helyébe egy népszavazással megerősített alaptörvényt emelt 1997-ben. Ukrajna és Románia 1991-es alkotmányai olyan jelentős változtatásokon mentek keresztül, hogy az 1996-ban és 2003-ban elfogadott módosítások gyakorlatilag új alaptörvényeknek tekinthetők.

2. táblázat. A jogszabályi környezet

	Csehország	Lengyelország	Románia	Ukrajna
Hatályos alkotmány	1993	1997	2003	1996
Kisebbségi törvény	2001	2005	–	1992
Nyelvtörvény	–	2000	–	2012
Területi, közigazgatási beosztásról szóló törvény	(2001)	1999	1968 (1995)	(1996)

Forrás: saját szerkesztés

A kutatás egyik alapfeltevését – az államok területi integritásukat védik, s a kisebbségi kérdéseket nem kezelik prioritásként – látszik alátámasztani az a tény, hogy egyrészt nem minden ország (s főként Románia) rendelkezik a kisebbségek védelméről szóló törvényekkel, másrészt pedig az, hogy ezeket a jogszabályokat általában viszonylag későn, több mint egy évtizeddel a rendszerváltozás után alkották meg. Az ország területi beosztását rögzítő különálló törvény csak Lengyelországban van, hiszen a Csehországban elfogadott önálló jogszabályt 2001-ben az alkotmány részévé tették, s Ukrajnában szintén az alkotmányban nevesítették az állam legnagyobb közigazgatási egységeit. Románia jelenleg áll jelentős területi reform előtt, megyéit 1968-ban hozták létre, s kisebb módosításokkal¹⁵ ma is ezek képezik a közigazgatási rendszer középső szintjét.

Az alkotmányokban és a törvényekben meghatározott államszerkezeti jellegzetességek (3. táblázat) a kisebbségi autonómiatörekvések jelenlegi kor-

¹⁵ 1981-ben két megyét három egységbe szerveztek át, majd 1995-ben megyévé nyilvánították Ilfovot.

látait képez(het)ik, hiszen fentebb már megállapítottuk azt, hogy a speciális státuszok megvalósítása – a ruszin elképzelések kivételével – előfeltételezik a jelenlegi területi beosztás megváltoztatását. Az alkotmányok preambulumban szereplő állam-meghatározások, különösen a cseh, a román¹⁶ és az ukrán alaptörvényben szereplő „egységes”, „oszthatatlan”, „elidegeníthetetlen” és „sérthetetlen” alapjellemzők az országok területi integritásának védelmében fogalmazódtak meg, ám egyszersem a területi autonómia alkotmányos ellehetetlenítését, a törekvésekkel szembeni (potenciális) hivatkozási alapot jelentenek. Mindamellett, hogy az országok unitárius államokként határozzák meg magukat, a területi hatalommegosztás kérdésében minden egyes esetben találunk valamilyen utalást a decentralizációra¹⁷ is.

A területi beosztás szabályozásában lényeges elem, hogy a nevesített, azaz elnevezésében és határaiban is rögzített területi egységeket milyen szintű jogszabály tartalmazza. Csehország és Ukrajna a legmagasabb szintű jogszabályban rendezi a területi szintek meghatározásának kérdését, s ugyanitt részletesen felsorolja a felső középszintű területi egységeket (*kraj* és *oblast*), valamint azok területi kiterjedését. Lengyelország alkotmányában csak a törvényhatóságok mint alapszintű közigazgatási egységek szerepelnek, s a két középszint tételes meghatározására – egyébként az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően – törvényben kerül sor. A román alkotmány rögzíti ugyan a közigazgatási egységek szintjeit, ám a középszintet alkotó megyék nevesítését alapvetően a már említett 1968-as, valamint az azt módosító törvények tartalmazzák. A cseh és az ukrán esetben megvalósuló, a felső középszint számára biztosított alkotmányos védelem a területi autonómia szempontjából merevebb rendszert jelent, hiszen a fennálló keretek megváltoztatásához nem törvény-, hanem alkotmánymódosítás szükséges, ami horderejénél fogva jelentős mértékben nagyobb politikai és társadalmi támogatottságot igényel.

16 Romániában e passzusok a tiltott tárgykörök közé tartoznak, azaz e kérdésekben nem lehet alkotmánymódosítást kezdeményezni (Bozsó Gábor /2011/: Románia alkotmánya. Alkotmányelemzés. *Pro Publico Bono Online Állam- és Közigazgatás-tudományi Szemle* 2011/2. szám. <http://www.propublicobono.hu/pdf/Bozs%C3%B3%20Romania%20....pdf> (Letöltve: 2014. március 24.)).

17 A lengyel alkotmány a decentralizáció és a szubszidiaritás elvének érvényesítéséről, a román alaptörvény a területi közigazgatás-szervezés kapcsán szintén a decentralizáció alkalmazásáról szól. Az ukrán alkotmány az államhatalom gyakorlásában a centralizáció-decentralizáció kombinációját, a cseh pedig az autonóm területi egységek önkormányzáshoz való jogát garantálja.

3. táblázat. A jogszabályok államszervezeti vonatkozásai

		Csehország	Lengyelország	Románia	Ukrajna
Alkotmányos szint	államszerkezet	„szuverén, egységes és demokratikus állam” területe „oszthatatlan egységet alkot”	„védi függetlenségét és területi integritását”	„szuverén, független, egységes és oszthatatlan” területe „elidegeníthetetlen”	„szuverén és független, demokratikus, szociális jogállam” területe „oszthatatlan és sérthetetlen”
	vertikális hatalom-megosztás	unitárius	unitárius	unitárius	unitárius
	területi szintek	települések, járások (okres) és kerületek (kraj, 14 db)	törvényhatóságok, a „regionális vagy helyi és regionális önkormányzat más egységeit törvény határozza meg”	községek, városok, megyék	Krím Autonóm Köztársaság, régiók (oblast, 24 db) + 2 speciális város, kerületek (rayon), városok, városrészek, települések és falvak
Törvényi szint	területi szintek	–	törvényhatóságok, járások (powiat), vajdaságok (województwo, 16 db)	községek, városok, megyék (judet, 41 db)	–

Forrás: saját szerkesztés

Az alkotmányok kisebbségi vonatkozásai közé számíthatóak azok a deklarációk, amelyekben a szuverenitás alanyát és az állam jellegét határozzák meg. A vizsgált országok közül Csehországban, Lengyelországban és Ukrajnában is az állampolgárok összességét tekintik a szuverenitás alanyának, s ez természet-szerűleg magában foglalja az állam területén élő kisebbségeket is. A román alkotmány azonban a román népet jelöli meg, s az országot – a többi államtól eltérően – nemzetállamként definiálja, amely passzus kizárja mind a kisebbségek államalkotó tényezőkként való elismerését, mind pedig az RMDSZ által megfogalmazott kisebbségi törvényjavaslat elfogadását.¹⁸ A kisebbségekről a cseh

18 Márton János – Orbán Balázs (2005): *Elemzés a 2005-ös kisebbségi törvénytervezetről*. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2004–2005*, Temesvár, 2005, Szórvány Alapítvány – Marineasa Könyvkiadó, 155–198. http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2005_1-2_1.pdf (Letöltve: 2014. március 24.) és Móré Sándor (2011): *A román kisebbségi törvénytervezet bemutatása és elemzése. Jogelméleti Szemle 2011/4. szám*. <http://jesz.ajk.elte.hu/more48.html> (Letöltve: 2014. március 24.)

4. táblázat. A jogszabályok kisebbségi vonatkozásai

		Csehország	Lengyelország	Románia	Ukrajna
Alkotmányos szint	szuverenitás alanya	„Csehország állampolgárai Csehországban, Morvaországban és Sziléziában”	„a lengyel nemzet – a Köztársaság valamennyi állampolgára”	„a román nép”	„Az ukrán nép – minden nemzetiségű ukrán állampolgár”
	állam deklarált jellege	–	–	nemzetállam	–
	állam hivatalos nyelve	–	lengyel	román	ukrán (államnyelv)
	kisebbségek említésének helye	alapvető jogok és szabadságok chartája	egyének és állampolgárok szabadságai, jogai és kötelességei	általános elvek és alapvető jogok és szabadságok	általános elvek és emberi, állampolgári és alapjogok
	kisebbségi definíció	–	–	–	–
	kisebbségi nyelv	alapvető jogok és szabadságok chartájában garantált a használata	egyének és állampolgárok szabadságai, jogai és kötelességei között garantált a fejlesztése	a közhatóságok szakaszai között garantált a használata „ahol az egy nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok aránya jelentős” (20%)	az általános elvek között garantált a használata
Törvényi szint	kisebbségi definíció	részletes (kisebbségi törvény)	részletes – nemzeti, etnikai kisebbségek és regionális nyelvek (kisebbségi törvény)		szűkszavú (kisebbségi törvény)
	kisebbségek felsorolása	14 nemzeti kisebbség (kormány-határozat)	9 nemzeti, 4 etnikai kisebbség, 1 regionális nyelv (kisebbségi törvény)		18 regionális vagy kisebbségi nyelv (nyelvtörvény)
	kisebbségi nyelvhasználat	„azon nemzeti kisebbségek, amelyek hagyományosan és hosszú ideje a Cseh Köztársaság területén élnek”	„ha a törvényhatóság kisebbséghez tartozó lakosainak aránya (...) legalább 20%”		ha egy adott területen a lakosság min. 10%-a kisebbségi vagy regionális nyelvet használ
	kisebbségi jogok jellege	egyéni és kollektív	egyéni és kollektív	egyéni	egyéni és kollektív

Forrás: saját szerkesztés

alaptörvény az alkotmány részévé tett Alapvető jogok és szabadságok chartájában, a román és az ukrán legmagasabb rendű jogszabály pedig kiemelt helyen, az általános elvek és alapvető jogok fejezetben szól. A lengyel alkotmány nem kezeli kiemelt helyen a kérdést, s – egyedülként – a kisebbségi nyelvhasználatot sem garantálja alkotmányos szinten, mindössze a fejlesztéséről rendelkezik. A nyelvhasználat alkotmányos garanciájának jelentősége azokban az országokban értékelődik fel jelentősen, ahol az állam hivatalos nyelvét is meghatározták. Az ukrán és a cseh – ez utóbbi deklarált hivatalos nyelv hiányában – alaptörvény az általános elvek és alapjogok között, a román pedig a közhatalóságok fejezeteiben biztosítja a kisebbségi nyelvhasználatot. Összességében az alkotmányok meglehetősen általánosságban beszélnek a kisebbségekről, nem törekednek sem a kisebbségek definiálására, sem a jelentősebb csoportok nevesítésére, ezeket a kérdéseket – Románia kivételével¹⁹ tehát – a kisebbségi törvényekben részletezik. Az ukrán törvény viszonylag szűkszavúan fogalmaz („nem ukrán nemzetiségűek, s kinyilvánítják nemzeti öntudatukat és egységüket”) a kisebbségek meghatározása során, s a szubjektív elemet, az identitás kinyilvánítását hangsúlyozza. A cseh törvény részletesen ismerteti a kisebbség definícióját, míg a lengyel jogszabály még ennél is tovább megy, hiszen különbséget tesz nemzeti, etnikai kisebbség és regionális nyelv között, s konkrét felsorolást is ad, hogy mely kategóriában mely kisebbségi, regionális csoportokat²⁰ ismeri el. Ukrajnában a bevett kisebbségek felsorolásának megfelelő helyét a nyelvtörvényben²¹ találták meg, míg Csehországban a Nemzeti Kisebbségek Kormányzati Tanácsának javaslatára kormányhatározat formájában határozzák

19 Romániában a Nemzeti Kisebbségi Tanács tagjai – a testületet azok a kisebbségek alkotják, amelyek parlamenti képviseléssel is bírnak – tekinthetők elismert kisebbségeknek, azaz a magyarok, a németek, a románok, a szerbek, az örmények, a tatárok, a törökök, az ukránok, a rutének, a lengyelek, a csehek, a szlovákok, a bolgárok, a lipován oroszok, a zsidók, a horvátok, a macedónok, az albánok, a görögök és az olaszok (Jánosi Dalma /2008/: *A romániai nemzeti kisebbségek védelmének intézményi kerete. Magyar Kisebbség*. 2008/3–4. szám <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/005janosi.pdf> (Letöltve: 2014. május 14.)). Az RMDSZ kisebbségi törvénytervezete az örmények kivételével ugyanezen kisebbségek elismerését javasolja (Törvény a romániai nemzeti kisebbségek jogállásáról. *adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf505.pdf* (Letöltve: 2014. március 24.)).

20 A lengyelországi nemzeti kisebbségek közé a beloruszokat, a cseheket, a litvánokat, a németeket, az oroszokat, az örményeket, a szlovákokat, az ukránokat és a zsidókat, az etnikai kisebbségek közé pedig a karaimokat, a lemkokat, a románokat és a tatárokat sorolják. Az országban egyetlen regionális nyelv létezik, a kasub.

21 Ukrajna kisebbségi vagy regionális nyelvei közé tartozik az orosz, a belorusz, a bolgár, az örmény, a gagauz, a jiddis, a krími tatár, a moldáv, a német, az újgörög, a lengyel, a roma, a román, a szlovák, a magyar, a ruszin, a karaim és a krimcsak.

meg a kisebbségeket.²² A kisebbségi vagy regionális csoportok tételes törvényi rögzítése természetesen megnehezíti az újonnan öntudatra ébredő, esetleg az országba nagy számban betelepülő közösségek elismerését, s e tekintetben a cseh gyakorlat példaértékű, hiszen ott időről időre felülvizsgálják a kisebbségi csoportok körét. Az alkotmányok rendelkezéseit kiegészítendő a kisebbségi és nyelvtörvények is szólnak a nyelvhasználat kérdéséről, legáltalánosabban lakossági arányszámhoz (Ukrajnában az adott területen élők legalább 10 százalékát, Lengyelországban az adott helyi önkormányzati egységben élők legalább 20 százalékát határozzák meg) kötik a kisebbségi nyelv használatának lehetőségét. Ezzel szemben Csehország csaknem minden kisebbségi jog területén azoknak a közösségeknek biztosít jogosultságot, „amelyek hagyományosan és hosszú ideje a Cseh Köztársaság területén élnek”, ami ugyan felróhatóan általános megfogalmazás, de független a csoport létszámától, s kizárja a lakossági arányszám megváltoztatására irányuló esetleges politikai intézkedések kedvezőtlen hatásait is (4. táblázat).

Összegzés

A területi autonómiára irányuló törekvések elemzése során a tanulmányban megvizsgált jogszabályokon kívül természetesen más, a kisebbségi jogokat és a közigazgatási hatásköröket rögzítő törvények, rendeletek, s az ezek alapján megvalósuló gyakorlat áttekintésére is szükség van, ezek adják meg a kiindulási és viszonyítási alapot a speciális státuszok tartalmi elemeinek értékelése során. Az azonban már az alkotmányok és a kisebbségi, valamint nyelvtörvények alapján is megállapítható, hogy a területi autonómiára törekvő kisebbségi és regionális csoportok mozgástere rendkívül szűk Kelet-Közép-Európában, mind kisebbségként való elismerésük, mind pedig a speciális státusz megteremtése jelentős jogszabály-módosításokat igényel(ne), amelyekre a bevezetőben megfogalmazottak – az államok területi egységének védelme, a szeparatizmustól való félelem, valamint a nyugat-európai mintautonómiák válsága – alapján nem sok esély kínálkozik, s erre a kelet-közép-európai elrettentő példák (korábban Koszovó, jelenleg pedig az ukrán válság) is jelentősen ráerősítenek.

22 A csehországi nemzeti kisebbségeket jelenleg (2013. július 3. óta) a beloruszok, a bolgárok, a horvátok, a magyarok, a németek, a lengyelek, a románok, a rutének, az oroszok, a görögök, a szlovákok, a szerbek, az ukránok és a vietnamiak alkotják.

Tolerancia – intolerancia¹

Strédl Terézia²

*„A XXI. század nem éli túl önmagát a tolerancia,
az önuralom és az empátia nélkül!”*

Daniel Goleman

A mássággal való találkozás elmélyíti az önismeretet és csökkenti az előítéleteket, természetesen mindez kölcsönhatásban. A kisebbség és a többség kölcsönös kétoldalú kommunikációjára, tapasztalatcseréjére, érzelmi ráhangolódására folyamatosan szükség van. A kétoldalú közlésnek kitett egyének ellenállóbbá válnak az ellenérvekkel szemben, mint az egyoldalú közlésben részesülők. Javul az argumentációs készségük, csökken a védekezési magatartásuk, és együttműködőbbé válnak. Képtelenség érzékenyen reagálni a kisebbség képviselőjére, ha nem ismerjük, vagy keveset tudunk róla. Ahhoz a felismeréshez eljutni, hogy a másság gazdagít, csupán saját élményű megtapasztalás vezet.

A kisebbség (minoritás) megfogalmazásánál nemcsak a nemzeti kisebbségekre összpontosítunk, hanem ugyanúgy figyelembe vesszük a különböző marginalizálódott szubkultúrákat is, így a vallási, egészségi, generációs, szociális, professzionális kisebbségi csoportokat is. Gondolunk mindenkire, aki bőre színében, származásában, kultúrájában, nyelvében, szokásaiban és hagyományvilágában, nézeteiben, hitében és politikai meggyőződésében, életvitelében más-ságot mutat a nagy többségtől (majoritás), amely általában az adott közösség meghatározója.

Többéves tapasztalatunk azt mutatja³, hogy a középiskolások körében főleg a Bogardus-skála segítségével mért legnagyobb előítéletet az alkoholista, a narkós, a szektatag kapta, azonban az úgazdag, a prostituált, a bevándorolt

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 Paed Dr. Strédl Terézia, PhD.—Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Neveléstudományi Tanszék vezetője

3 Bordás, S.—Huncik, P.—Mikulás, D.—Stredl, T. 2003. Együttlét. Budapest, Balassi Kiadó

sem maradt helyezés nélkül. A romával szemben nagyobb az ellenállás, mint más bevándorlókkal, így pl. a kínaiakkal szemben. Mindezek mögött azokat az örökölt előítéleteket kell figyelembe vennünk, amelyek torzítyják sok esetben a valóságot. A kulturális közeg ugyanaz a roma és a többségi számára, hiszen a bevándorolt egész más kulturális szokásokat hoz magával, és csak fokozatosan illeszkedik be, fogadja el a többségi szokásokat. Pár évvel ezelőtt még nagyon magas előítélettel viseltettünk a lelki betegekkel szemben, manapság már a narkós és az alkoholista megelőzte ezt a csoportot, mert ők ártalmasabbak, főleg, ha a szer hatása alatt vannak. Amit manapság megfigyelünk, hogy kezd elmélyedni a generációs ellentét, mindez a fiatalok előítélet-készletében, az idősökkel szemben elutasítóak, intoleránsak, negatív sztereotipizálás generalizálódik.⁴ Ha azt a tényt vesszük figyelembe, hogy öregszik a társadalom, növekszik az átlagéletkor, az aktív és passzív keresők aránya változik, foglalkoznunk kell ezzel a jelenséggel.

A tolerancia elfogadást, békétűrést, mindennemű előítélet elutasítását jelenti. A toleráns magatartásnak különböző formái és fokozatai vannak⁵.

Passzív tolerancia:

- közömbösség: mindentől és mindenkitől nyugalmat akar addig, míg nincs haszna a másikból, míg nem tud előnyt kovácsolni a kapcsolatból,
- „élj és hagyj élni”: az egymás mellettélést alapozza meg, egyfajta társadalmi egyezséget hoz létre, a lefegyverzett békéhez hasonlítható.

Aktív tolerancia:

- a másik megértésének fontossága – a polgári egyenrangúság építése,
- a másság integrálása – integrálni a másikat teljes önazonosságában és másságával együtt (integráció / befogadás – inklúzió / elfogadás).

A tolerancia feltételezi a megértést, a másik fenntartás nélküli elfogadását, kultúrájának, hagyományainak, szokásainak, erkölcsének megismerését, életvitelének és értékeinek bemutatását, elfogadását/elfogadtatását. Az aktív tolerancia a másik megismerésének hajtóereje, célja másságának és eredőinek megértése. Minél több hasonlóságot találunk a másikkal, annál jobban csökken az ismeretlenségből eredő szorongás. Ebben segít nagymértékben az empátia.

4 A szerző mérései és tapasztalata az egyetemisták körében (2012)

5 Kusy, M.—Stredlová, T. 2002. *Tolerancia*. Dunajská Streda, Lilium Aurum

Buda Béla⁶ megfogalmazása szerint „az empátia a személyiség olyan képessége, amelynek segítségével a másik emberrel való közvetlen kommunikációs kapcsolat során az ember bele tudja élni magát a másik lelkiállapotába.”. Az empátia közvetlen kommunikációs kapcsolatban zajlik, általában két személy között. Megvalósulhat verbális és nem verbális kommunikációban is. Az empátia elsősorban az úgynevezett segítő foglalkozásoknál nagyon fontos, mint pl. orvos, ápoló, pedagógus, szociális gondozó stb. A közvetlen, személyes kommunikáció során az empátiával bíró ember a saját kommunikációjával olyan helyzetet teremthet, amelyben a másik nyitottabbá válik, így jobban megismerhetjük és megérthetjük a benne zajló érzelmi folyamatokat. Minden ember képes az empátiára, azonban jellemző, hogy kinél milyen mértékben nyilvánul meg. Az empátia készsége fejleszthető. A gyermekkorban, a fejlődési jellemzőknek köszönhetően az empátia készsége nagy, a serdülőkortól rejtetté válik, majd fokozatosan csökken. Ha nem volt fejlesztve ez a készség, akkor időskorban már nem tudunk eredményeket elérni. Az empátiás készségünk legnagyobb eséllyel a felnőttkorban fejleszthető.

Az empátia kultúrafüggő. Azokban a kultúrákban, „amelyekben a racionalis gondolkodásnak nincs ilyen vezető szerepe, az empátia szabadabban jelenik meg, és az empátiás megértés az emberek között könnyebb, hiszen a mindennapi érintkezés természetes része”⁷. További elemzést igényel az a tény, hogy a longitudinális kutatásunkban azt tapasztaltuk, hogy a legalacsonyabban mért EMP-érték lányoknál volt mérhető. A szakirodalmi adatok egyértelműen a női nem magasabb empátia-értékét mutatják, ami a nő anyaszerepével függ össze. Az általunk kapott adatok az ellenkezőjét mutatják. Ezt azzal a jelenséggel vetnénk össze, amit tapasztalunk, hogy az oktatásban, és eleve a nevelésben, a női szerep dominál, így a másik nem megemelt feminin hatást mutat, részben a társadalomban észlelhető szerepcserét imitálja. A nyert kutatási adatok további verifikációt igényelnek, ami folyamatban van.

Aki toleráns, tiszteli a másságot. Ellentétben azzal, aki diszkriminatív, rasszista vagy xenofób, vagy azokkal szemben, akik valamely etnikum, vallás vagy származás felsőbbrendűségét hirdetik.

Diszkriminációnak számít az emberi jogok megsértése, elnyomása, a zsarolás, a zaklatás, az erősek fölénye a gyengébbek felett, a mindennemű erőszak. A legsé-

6 Buda, B. 2006. *Empátia*. Budapest, Urbis, 105.

7 Buda, B. 2006. *Empátia*. Budapest, Urbis, 276.

rülékenyebb csoportok: faji, vallási, nemzetiségi kisebbségek, nők, gyerekek, szexuális kisebbségek, egészségükben akadályozottak, idősek, betegek stb.

Rasszizmus az emberi fajok testi és lelki egyenlőtlenségét feltételezi, és azt, hogy ennek meghatározó jelentősége van az emberiség kultúrtörténetében. Minden faji teória abból indul ki, hogy az emberiség felsőbbrendű és alacsonyabb rendű fajokra osztható. A felsőbbrendű fajok alkotóak, a civilizáció és a haladás képviselői, az uralkodásra teremthetők. Az alacsonyabb rendű fajok nélkülözik ezt a képességet, ezért vezetni kell őket.

A **xenofóbia** idegengyűlölet, minden emberrel szemben, aki más és ismeretlen, aki nem a mi közegünkben származik. A xenofóbia az alapja minden ellenséges ideológiának, így a rasszizmus, a sovinizmus, a nacionalizmus, a fasizmus is belőle merít. Mikor a társadalom szociális, gazdasági vagy politikai válságba jut, avagy olyan helyzet alakul ki, amit nem értünk, akkor védekezésül megnő a xenofób magatartás.

Az **intolerancia** és az ellenségeskedés diszkriminál. Az egyén védekezik, védelmi magatartást provokál benne a helyzet, amiben van, így nem képes elfogadni a másik ember másságát. A másság alapja lehet: a kor (idős–fiatal), nem (férfi–nő), testi adottság (kövér–sovány, erős–gyenge), egészségi állapot (beteg–akadályozott), vallási (zsidó, moszlim, szektatag), generációs (nyugdíjasok), szociális (hajléktalan, munkanélküli), nemzetiségi (magyar, szláv, német), faji (roma, afroamerikai).⁸

A magatartást jelentős mértékben befolyásolják az előítéletek, az általánosítások és a sztereotípiák.

Az **előítéletek** lehetnek pozitívak (saját környezetét túlértékeli) és negatívak, amikor az idegent, az ismeretlent kisebb értékűnek, alacsonyabb rendűnek tart. Az előítéletek barátságtalan magatartáshoz vezetnek:

negatív vélekedés másokról, kigúnyolás, csúfnevek használata, gyanúsítgatás, a másik kikerülése, izolálása, a hallgatás,

különböző emberi megítélés, anyagi juttatások, korlátozó intézkedések, kitiltás, a segítség elutasítása, támadások, közöny, megfélemlítés stb.

Az előítéletekkel egyszerűbb, megmagyarázzák az érthetlent helyettünk is. A faji előítéletek csupán már azért ítélik meg negatívan a másikat, mert más népcsoportba tartoznak. A faji előítéletek tanultak és sok esetben örökölték.

8 Nakhle, M. 1994. *Výchova ku komunikácii medzi etnickými skupinami*. In *Výchova k ľudským právam*. Minority Rights Group – Slovakia, Bratislava

A **sztereotípiák** érvénytelen általánosításokat tartalmaznak, nem veszik figyelembe az egyéni különbségeket a csoporttagok között. Az előítéletektől abban különböznek, hogy nem feltétlenül negatív és ellenséges véleményt tükröznek. Küldetésük abban rejlik, hogy elősegítik az adott helyzetben való tájékozódást. A sztereotípiák igazsága csupán egy emberre jellemzőek az adott csoportból, a többiek a leegyszerűsített látásmódunknak köszönhetik, hogy ugyanazt a jelzőt kapták - gyakran a fekete-fehér látásmódból adódóan.⁹

Értékkrendi tipológia

A sprangeri tipológia az értékkrend, életfelfogás alapján egy hatos besorolást ajánl: *hatalmi, gazdasági, teoretikus, vallási, szociális, esztétikus* típust. Az életvitelünk meghatározásánál fontos feladatot kapnak az értékeink, vagyis az, hogy mi a fontos számunkra. Ha az értékek ütköznek, ennek konfliktus az eredménye. Konfliktust provokálhat a külső érdekek ütközése is. Például, ha a hatalmi ember nem tiszteli eléggé a szociális típust. Azonban ugyanúgy saját magunkban is ütközések történhetnek, ha nem tudjuk elfogadni a valós énünket.

Típusok:

- *hatalmi típus:* „...hatalmam van, vagy a hatalmat szolgálom, irányítani akarok, befolyásolni az embereket”
- *gazdasági típus:* „...szeretem a pénzt, vagyont, gyűjtögetek magamnak, és a szeretteimnek”
- *teoretikus típus:* „...minden a törvényszerűségeken alapszik, amit tiszteltben tartok”
- *szociális típus:* „...feladatom segíteni másoknak és másokon, mindent megteszek, hogy szeressenek”
- *vallási típus:* „...az élet értelmét, a küldetésemet keresem” (függetlenül a vallásoktól)
- *esztétikai típus:* „...mindenben a harmóniát, a minőséget, az egyensúlyt keresem, szeretem a szépet magamban, magamon és körülöttem”

Ha az egyén nem képes felvállalni csupán egy típust, akkor értékkonfliktusai lesznek, amelyek neurotizálhatják, betegíthetik. Miron Zelina¹⁰ szerint

9 Kusy, M.—Stredlová, T.: *Tolerancia*. Dunajská Streda, Lilium Aurum 2002.

10 Miron Zelina Vydavateľstvo: *Stratégia a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava, IRIS, 2007

a pszichoszomatikus betegségek egyik oka, hogy vívódunk az egyes típusok között, nem tudunk egy meghatározó típust választani, ami meghatározná az életvitelünket.

Együttélés típusai

Különböző népcsoportok, nemzetiségek, etnikai csoportok együttélése egy társadalmon belül mindig interetnikus kapcsolatok rendszerét hozza létre, amelyet a kultúra, életstílus, nyelvi sajátosságok kölcsönhatása alakít. A társadalmi-gazdasági együttélés, a kultúrák és nyelvek alig észrevehető egymásba szövődése, az együvé tartozás foka különböző integrációs folyamatokat gerjeszthet. Minden kulturális közeg kialakítja a maga nyelvezetét, értékrendjét, magatartásformáit, értelmezési sémáit, a közös hagyományokat, szokásokat. Minden ember képviseli azt a közeget, amelyben él, tanul, dolgozik. Vagyis, a különböző kulturális csoportok közös megegyezéssel, illetve külső erőszak hatására egy egész más kultúrával rendelkező sajátságos, a vegyes csoportot összefogó normarendszerrel rendeződnek. A népcsoportok, nemzetiségek és etnikumok kulturális együttélésének egy adott területen négy modelljét mutatjuk be:

Pluralizmus:

Az adott társadalomban a különböző csoportok együttélése a kölcsönös tiszteleten alapszik. A kisebbségi csoportnak nem kell feladnia az életstílusát, hagyományait, hanem lehetősége van az önkifejezésre, az előítélet-mentes elfogadásra. Egyben kölcsönös pozitív ráhatások érik az együttélésre képes polgárokat. Ezt az együttélési formát a következő sémával fejezhetjük ki:

$$A + B + C = A + B + C$$

Ez a modell példázza az interetnikus társadalom alapjait. Minden csoport az aktív toleranciára építve közösen él, együtt gondolkodik, cselekszik. Az együttélésük interkulturális, másságukat empatikusan egymás gazdagítására használják.

Szegregáció:

Fizikai különválasztás, a csoportok elkülönítése a lakóhelyen, a munkahelyen és szociális szerepben. Általában a domináns csoport él ezzel a lehetőséggel, habár a kisebbségi csoport is, például félelemből, védekezésésként izoláltságba vonulhat. Ritkán kerül sor a szegregáció általános érvényesítésére. Sémában a következő modell fejezi ki a szegregációt: $A + B + C = A / B / C$

A Dél-Afrikai Köztársaságban érvényesített apartheidet említhetnénk mint politikai szegregációt, valamint a történelemből ismert rezervátumokat, gettókat. Az önkéntes szegregáció példái New York városi negyedei (pl. Harlem), romatelepek. Az együttélést a passzív tolerancia jellemzi: „... míg nem avatkozunk

egymás ügyeibe, addig el vagyunk egymás mellett”. A szegregáció lehet önként felvállalt, illetve kényszerhelyzet is létrehozhatja. A marginalizálódott csoportok többségét izoláltság, belső biztonságérzet keresése jellemzi.

Asszimiláció:

Az asszimiláció egy folyamat, amikor egy népcsoport feladja a kulturális hagyományait, szokásait csak azért, hogy a másik kultúra része legyen. Elsősorban a kisebbség képviselői imitálják a többségi csoport szokásait, hogy ne tudják őket megkülönböztetni. Az asszimiláció gyökértelenné tesz, az önazonosságot elveszi, és ennek ellenére sem garantált a befogadás, elismerés. Az asszimiláció kifejezése sémában: $A + B + C = A$

Az A a domináns többségi csoportot jelzi, a B és C a kisebbségi csoportokat. Manapság ezért olyan fontos, hogy az eredettudat jelen legyen minden népcsoportnál, hogy ne asszimilálódjon, hanem integrálódjon a társadalomba úgy, mint az első példa mutatja.

Vagyis a többségi csoport hatalmi és vezető pozíciója alapján a másik két csoportot alkalmazkodásra kényszeríti, szubmisszív szerepet vár el tőlük, lojalitást az adott történeleknél. A többségi elnyomás lehet tudatos, megfontolt, de találkozunk tapintatlansággal, nemtörődomséggel és nem tudatosított indítással is.

Amalgamáció:

Az etnikai és nemzeti csoportok összefognak és kialakítanak egy új csoportot, egyedi, különbözik mindegyik elődjétől, s egyben eltörölte azokat a jellemzőket, amelyekkel bírtak a megalapító csoportok. Létrejön egy új faji-kulturális csoport. Az amalgamáció sémája: $A + B + C = D$

Például az amerikai, belga, svájci polgár, aki nemzeti hovatartozás nélkül felvállal egy polgárságot. A különböző kulturális csoportok közös megegyezéssel, illetve külső erőszak hatására egy egész más kultúrával rendelkező sajátságos, a vegyes csoportot összefogó normarendszerrel rendeződnek.¹¹

Az említett csoportos kölcsönhatások az iskolai életben is fellelhetők, pl. különböző nyelvi tagozatok, sportosztályok létrehozása, részlegesen integrálni az SNI tanulókat, támogatni a tehetségeseket, a szociálisan halmozottan hátrányosokat stb. Ezek a kölcsönhatások lehetnek erősítők, de előfordul a hátrányos helyzet is. Az osztály maga is egy mikrokozmosz, amely létrehozza a maga sajátos kapcsolatrendszerét. Ha ehhez a felsoroláshoz még hozzágondoljuk azt

11 Nakhle, M. 1994. *Výchova ku komunikácii medzi etnickými skupinami*. In *Výchova k ľudským právam*. Minority Rights Group – Slovakia, Bratislava

a tényt, hogy az Európai Unióban a migráció jelentősége megnőtt, vagyis az iskolapadokban is már ott találjuk az egész más kultúrközegből származó tanulókat, akkor tudatosítanunk kell, hogy a mai iskola pedagógusának egész más készsége van szüksége ahhoz, hogy egy aktív toleranciát gyakorló, egymás javát követő proszociális személyiségformáló hatást alakítson ki..

A globalizáció nyitottabb, befogadóbb, együttműködő egyénekkel számol. Ha hatásmechanizmusát elemezzük, akkor a következő megjelenítési formákkal találkozhatunk:

nyílt forma:

irányítottan (pl. kampányok, óriásplakátok, előadássorozatok, gasztronómiai hetek),

spontán módon (cserelehetőségek, sportmozgalmak, utazások);

rejtett forma:

tudatos (import termékek),

ösztönös szinten (zene, film, fordítások).

Ezt a felosztást a mindennapi élet, a gyakorlat vertikális szórásban sugározza felénk.

A horizontális lehetőségek szintjén:

- **egyéni kezdeményezések:** tapasztalatszerzés, -csere, kontaktusépítés és -tartás stb.
- **intézményi lehetőségek:** egyezmények, együttműködések, közös kezdeményezések stb.
- **kisebbségi-többségi csoporthálózatok építése.**

Miben különböznek az említett kapcsolatok összehasonlítva a múltbeliekkel?

- A kétoldalú kapcsolatokat felváltották a sokoldalú hálózati rendszerek,
- a rendszer kiépítése felgyorsult, a kommunikációs lehetőségek kibővültek,
- az információáramlat gazdagodott, flexibilis,
- mind a vertikális, mind a horizontális kontaktusok bővültek, többcsatornásak, földrajzilag plasztikusabbak,
- az intézményi rendszert kiegészítik a személyes kapcsolattartások, a specifikusabb problémaközpontú kapcsolatfelvételek...

Ha a határok nélküli Európában gondolkozunk, akkor már több olyan konkrét példát is tudunk említeni, ahol a zártságot felváltotta a nyitottság, pl.:

- a civil szerveződések: öntevékeny csoportok, polgári társulások, alapítványok küldetése,
- a civil szféra fontos diplomáciai szerepe a regionális együttműködésben,
- az egyén lehetőségeinek felismerése és felkarolása,

- a specifikus problémák hatékonyabb kezelése nemzetközi szinten,
- a magyar régió globális felmérése, értékelése, összehasonlítása,
- a politikamentes hídépítés hatékonysága.

A szemléletváltás nem eszközfüggő, hanem saját magunk megtapasztalásából, élményanyagából, a pozitív példák erejéből táplálkozik.

Mekkora a „biztonságunk árnyéka” globalizált világunkban?¹

Remek Éva²

„A biztonság a jövőbeli jólét biztosítása.”

Laurence Martin³

Az államok a nemzetközi rendszer legfontosabb szereplői, kiemelt fontosságot tulajdonítanak a biztonságnak. A címbeli kérdés tehát joggal vetődik fel, hiszen minden állam fontosnak tartja saját biztonságát, politikai függetlenségét, gazdasági jólétét, manapság inkább a JÓL-LÉT-ét⁴ és nem utolsósorban nemzetközi jó hírét. A felsorolt célok fontossági sorrendje persze országonként eltéréseket mutat, így teljesen érthető, hogy eltérő az egyes célokra fordított kiadások nagysága is.

Az államok elgondolásában azonban egy dolog közös: a biztonság mint alapvető érték. Cél tehát a túlélés, a fennmaradás biztosítása. Ezt foglalja magába és valósítja meg az adott ország biztonságpolitikája, illetve a külpolitikája.

A fenti célok tükrében nem feledkezhetünk meg természetesen a szegénységről, az államok közötti és államokon belüli konfliktusokról, a kormányzásra nem képes, összeomló államokról sem. Térségünkben (jelen esetben Kelet-Közép-Európában, a konferencia témája kapcsán a Kárpát-medencében) pedig az itt található országok belső változásai során történtek – a nacionalizmus, az et-

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 Kodolányi János Főiskola, címzetes egyetemi docens

3 Barry Buzan: *A nemzetbiztonság problémája a nemzetközi kapcsolatokban* In.: *Biztonságpolitikai Szöveggyűjtemény* I. kötet, ZMNE, Budapest, 1999, 84.

4 Jelen tanulmányom kibővített változata a „Nemzeti és etnikai konfliktusok a Kárpát-medencében a 19–20. században” című nemzetközi workshopon (2014. április 16-án) elhangzott előadásomnak.

Elemzésem egyes részeit a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” azonosítószám: TÁMOP-4.2.2. A-11/1/KONV-2012-0069 című pályázatra készített tanulmányom adja.

nikai és a vallási ellentétek kiéleződése – alapján befolyásolják/ták a biztonságot,⁵ a biztonságot veszélyeztető tényezők⁶ egyébként is eltérő értelmezését.

Közismert, hogy a globalizáció eredményeképpen a biztonság is globálissá változott. Ezek szerint a globalizációs folyamat hatásai alól egyetlen ország sem képes magát kivonni, még akkor sem, ha nem tud lépést tartani az új helyzet kihívásaival.⁷

A külpolitika alakításában döntő szerep jut az államon belüli érdekcsoportoknak és politikai erőknak egyaránt. A nemzetközi rendszer folyamatosan változik, s ez mindig hatással van külpolitikai döntésekre, amelyekben a biztonságra való törekvések jelennek meg. Ezért mondhatjuk, hogy a biztonságpolitika és a külpolitika szorosan együtt jelenik meg a kormányok döntéseiben. „Frank N. Tager és Frank L. Simonie szerint a biztonságpolitika olyan nemzetközi és hazai körülmények és feltételek megteremtésére irányul, amelyek lehetővé teszik a nemzeti érdekek érvényesítését és a nemzeti értékek védelmét.”⁸

Így a nemzetközi rendszer biztonsági szempontok szerinti kutatása, elemzése a veszélyek, fenyegetések felismerésére törekszik. Ebben az összefüggésben megállapítható, hogy a biztonságpolitika és a külpolitika együtt jelenik meg a diplomáciai tevékenység során. Az országok tehát biztonságpolitikájuk segítségével határozzák meg azokat az irányelveket, amelyek a fent ismertetett fenyegetések és veszélyek elhárításához képességeket hoznak létre. Ezek közül kiemelendő a katonai képességek kialakítása. Igaz ez a hidegháborús időszak után is, még akkor is, ha aránybeli eltolódás van a gazdasági teljesítőképesség javára is, hiszen az „új világrend” új típusú, nem katonai kihívásokat hozott ma-
gával, éppen a gazdaság területén meglévő kapcsolatokban.

5 Jeles szakértők sokasága foglalkozott már a fogalom részletes definíciójával, néhány magyar kutatót kiemelek, akiknek írásaiban fellelhető a biztonság fogalmának teljes körű kibontása. A teljesség igénye nélkül álljon itt a kutatók közül: Deák Péter, Matus János, Gazdag Ferenc, Kiss J. László, Tóth Péter, Nógrádi György neve. A fogalom értelmezési határaitól, a definíció összetettségéről lásd pl. a *Nemzet és biztonság* című *Biztonságpolitikai Szemlét*, 2008. januári szám, Gazdag Ferenc—Tóth Péter tanulmányát.

6 Gazdag Ferenc—Tóth Péter: *A biztonságot veszélyeztető tényezőkről I. Nemzet és biztonság, Biztonságpolitikai Szemle*, 2008. április, 3–12.

7 A kommunikáció egész rendszerének átalakulása miatt fontos lenne a globalizáció és a média, illetve a politika viszonyának bemutatása is. Ezen írás keretei között erre nincs lehetőség, de a témáról lásd részletesebben Bayer József és Bajomi-Lázár Péter szerkesztette: *Globalizáció, média, politika – A politikai kommunikáció változása a globalizáció korában* című könyvét, MTA PTI, Budapest, 2005.

8 Matus János: *Az államok biztonságpolitikájának szintjei, céljai és eszközei* című tanulmánya, In.: *Külpolitika, biztonságpolitika, Magyarország – tanulmányok*, szerk.: Déder Miklós, Kreatéka Kiadó, Budapest, 2007, 45. oldal

Így aztán teljesen természetes az, hogy ma, a világméretű gazdasági együttműködési folyamatokban felerősödik az interdependencia:⁹ a kölcsönös függés és egymásrautaltság. Ebben a folyamatban a jóléti államok fölélik az eddigi összefogás szociális tartalékait. Ezekben a társadalmakban a munkanélküliség óriási méreteket ölt, ami további bonyodalmakat okoz, pl. bizonyos társadalmi rétegek elvesztik megélhetésüket, ami gazdasági, majd kulturális leépüléshez vezet, elvándorolnak, aminek további kihatása pl. a bűnözés növekedése.¹⁰ Ördögi kör ez, s a jövő nagy kérdése, hogy a nemzeti kormányok tudnak-e, képesek-e tenni valamit ebben a helyzetben, mert valójában feladatuk lenne...

A világban zajló történések, a már bekövetkezett változások bizonyítékkul szolgálnak erre, sok esetben feszültséget, konfliktust generálhatnak. A kialakult konfliktusok szabályozása, kezelése rendkívül nehéz feladat lett, hiszen a megváltozott körülmények (értem ez alatt a hidegháború utáni időszakot) között új típusú, ismeretlen szituációkra kellett volna gyakorta és hatásosan reagálni. A problémák kezelésére szolgáló, s már létező eszköztár hol szűknek, hol egyoldalúnak bizonyult, így viszonylag korán egyértelmű vált, hogy a sokféle formában jelentkező, esetenként erőszakkal kísért konfliktusok szükségessé teszik ezek elemzését, kezelését, illetve a szabályozásának elméleti és gyakorlati megoldását.

A biztonság

Egy pillanatra azonban térjünk vissza a biztonság fogalmának tartalmi elemire! Barry Buzan már 1983-ban körvonalazta a biztonság szektorális elméletét,¹¹ ami lehetővé teszi számunkra a címben felvetett probléma korrekt, feltáró bemutatását.

Barry Buzan, a koppenhágai iskola vezető kutatóival együtt kidolgozta a biztonság legalább öt szektorra elkülöníthető fogalmát. Ezek a katonai, politikai,

9 Ld. bővebben a fogalom kapcsán Matus János: *A jövő árnyéka* c. könyvét. Pesti Csoport Kft., Budapest, 2005, 158–167.

10 Remek Éva: *Rend vagy káosz? Szélgjegyzetek a globalizáció és az Európai Unió kapcsolatához – egy fogalom csapdája*, Európai Tükör 2008. június, 92.

11 A biztonsági tanulmányok fogalma: interdiszciplináris jellegű (történelem-, állam- és jog-, politika-, had-, közgazdaság-tudomány és a nemzetközi tanulmányok határolnak) vizsgálati területe a szervezett emberi közösségek, az államok, valamint az államok által létrehozott nemzetközi rendszer. *Biztonsági tanulmányok – biztonságpolitika*. Szerk.: Gazdag Ferenc, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2011, 20–21., illetve a szektorok ismertetése a 22–26.

gazdasági, társadalmi és környezeti szektorok, amelyeket csak elméletben lehet szétválasztani, a gyakorlatban egyik sem „létezik” a másik nélkül. Az alábbiakban minden területről a teljesség igénye nélkül annyi információt adok közre, ami a téma szempontjából szükséges és releváns.

A katonai szektor

Ez az a terület, ahol az állam a vizsgálat tárgya, s ez képviseli a hagyományos, realista¹² percepciót. Ebben a szektorban az állam legfontosabb célja területe, légtere és a **lakosság védelmének** a megteremtése. Ez utóbbi bizonyos helyzetekben nagy hatást, nyomást gyakorol a **szubjektív biztonságra**. No persze, figyelembe kell venni azt az alapvető változást, ami a 21. században már érezhető, hogy a haderőket a nemzetközi biztonság erősítésére, humanitárius intervenciók és válságkezelési tevékenységben egyre többször alkalmazzák.

A politikai szektor

A politikai biztonság vizsgálja az államok, kormányzati rendszerek és az ezeket legitimáló ideológiák szervezeti stabilitását. Itt a fenyegetés az állami szuverenitást veszélyezteti, ami jöhet akár szélsőséges politikai nézeteket valló csoportoktól belülről, de akár nemzetek feletti jelleget is ölthet, de veszélyforrás lehet a gyenge állam, vagy bukott állam, ahol nincs belső szuverenitás, nincs legitim erőszak-monopólium sem.

A gazdasági szektor

A szektor garantálja mindazt, ami a társadalom jólétéhez és az állam elfogadható szinten tartásához szükséges: erőforrásokat, pénzeszközöket és piacokat. Összetett terület, nehéz egyértelműen megnevezni az itt jelentkező fenyegetéseket, de az biztos, hogy a nemzetközi gazdasági folyamatokban, külkapcsolatokban jelentkező zavar negatív hatással van az összes többi szektorra. Pl. a 2008–2009. évi globális pénzügyi válság, illetve következményei a

12 Az elemző munkának nem célja a különböző elméleti iskolák biztonságfelfogásának bemutatása, csupán jelzés szintjén jelennek meg a realista, liberális iskolák jellemzői, olykor képviselői. A témában bővebben lásd Matus János: *A jövő árnyéka – nemzetközi hatások biztonságunkra és jólétünkre* c. munkáját, Pesti Csoport Kft., Budapest, 2005, a tartalomjegyzék világos eligazítást nyújt az érdeklődő számára, illetve Gazdag Ferenc szerk. i. m. vonatkozó fejezeteit.

fenntarthatóságot veszélyeztették, tehát a létezést fenyegették. (A válság kommunikációjának társadalmi bizonytalanságot fenntartó, olykor téves értelmezéséből adódó szubjektív biztonságot befolyásoló hatásai, különösen a média szerepére, lásd később.)

A társadalmi szektor

A szektor összetettségéből csak a témám szempontjából releváns elemek kerülnek bemutatásra, így jelen esetben a társadalmi biztonságot nagyban befolyásoló migráció kérdésre térek ki, a teljesség igénye nélkül, inkább jelzésértékűnek tekintem a hivatkozást.

A 21. század egyik legnagyobb biztonsági kihívása éppen a nyugati típusú társadalmakban fellelhető probléma, a migráció¹³, s velejárói, azaz pl. a bevándorlók hiányzó integrációja, az úgynevezett „párhuzamos társadalmak”¹⁴ kialakulása okoz sok gondot. Ennek a problémának mind nemzetközi szinten (pl. arab vagy zsidó nézőpontból a palesztinai helyzet), mind hazai szinten (pl. nagyvárosokban a roma kisebbség szegregációja, pl. Hajdúböszörményben) már jókora irodalma van, ami igazolja a vele való foglalkozás szükségességét.¹⁵

A migráció összetett jelenség, melynek van előnye és velejárói is. Ez utóbbi a köz- és nemzeti biztonsági kockázatot is magában rejt. A példa okáért Magyarországon „az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekmények száma 2010. évhez képest 2011-ben közel 15%-kal megnövekedett, ennek következtében a rendőrségi őrzött szálláson elhelyezettek száma a hatodával nőtt. A nagy migrációs nyomás miatt különösen a magyar-szerb határt kellett megerősíteni.”¹⁶

13 A „migráció” szó alatt a következőt értem: „A társadalomtudományok, a népmozgalommal kapcsolatos elemzések, a vándorlás vagy az ezzel azonos értékű migráció fogalmát a lakosság országon belüli helyváltoztatásának, vagy a lakosság egyik országból a másikba történő vándorlásának, áttelepülésének, azaz a népesség térbeli mozgásának leírására használt fogalom. Megkülönböztetünk belső, illetve külső – nemzetközi – migrációt. Legális és illegális formát.” Forrás: Dr. Lukács Éva—Dr. Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió*, Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 2001, 27.

14 Példák a nemzetközi szintre, Nyugat-Európában: <http://korkep.sk/cikkek/kulugyek/2013/05/30/a-parhuzamos-tarsadalmak-utkozese-zavargasok-nyugat-europaban> A letöltés, frissítés ideje: 2014. április 25.

15 Erről bővebben lásd a 2-es lábjegyzetben hivatkozott tanulmányomat.

16 A forrás helye: Hajdu Sándor: *Az uniós polgári válságkezelés – az EULEX misszió*, diplomamunka, NKE, Budapest, 2012, 65. (témavezetőként koordináltam a munkát, a hallgató maga az EULEX-misszió tagja volt).

A társadalmi kérdések között foglal helyet még a haramiaállamok és a bukott államok helyzete, a szervezett bűnözés és a terrorizmus problémája, a járványok kialakulása, terjedése téma is. Ezek külön nem, de érintettségük okán még hivatkozási alapot képeznek a későbbiek során. Ennek oka, hogy az e területekről származó fenyegetettség érzékelése szubjektív, olykor pánikkeltő hatású, amiben nagy szerepet kap a média is. Természetesen a probléma kezelése (megelőzés vagy utókezelés), elhárítása a Nemzeti Biztonsági Stratégiára¹⁷ épül. Magyarország esetében az 1989-es esztendő vízválasztó, ui. hazánk kibocsátó országból a migránsok célországává vált.¹⁸

A környezeti szektor

A szektor alapvetően a környezeti gondok miatt jelenthet biztonsági kihívást, ui. a természetes környezetben bekövetkezett változások közvetlenül érintik az emberek, a társadalom életkörülményeit. A környezetben történt károsítások eredményes kezelését gyakran akadályozza, megakadályozza az, hogy a javító intézkedések érezhető hatása sokszor csak hosszú távon jelenik meg. Gond továbbá, hogy az okozó nem biztos, hogy azonos a kárvallottal. Ráadásul a napi politikai gyakorlat sem számol mindig adott intézkedés környezet-szennyező hosszú távú hatásaival. Egy azonban biztos, ma a kérdés kezelése nemcsak a környezetvédelemben merül ki, hanem nemzetközi, európai uniós és hazai szinten is a fenntarthatóság lett az elsődleges cél.

Sokféle környezeti ártalommal, szennyezéssel találkozhatunk, de a 21. században biztonságpolitikai megfontolásból a föld (értem ez alatt termőtalaj), a víz az energetika területe, a velük való foglalkozás mindenképpen prioritást élvez.

A biztonság szektorai egyébként csak elméletileg választhatók el egymástól, a valóságban azonban szorosan összekapcsolódnak, a bennük zajló folyamatok pedig hatnak egymásra. Az egyes szektorokban megjelenő biztonsági problémák köthetők a globális, a regionális vagy a nemzetközi rendszer szereplőinek, az államoknak a szintjéhez. A gazdasági és környezeti szektor biztonsági problémái tendenciaszerűen globális szinten jelentkeznek. Kezelésükre a leg-

17 A teljes dokumentum elérhető: http://www.kormany.hu/download/f/49/70000/1035_2012_korm_határozat.pdf A letöltés ideje: 2013. augusztus 2.

18 További információkért lásd Hárs Ágnes (*Népességmozgások Magyarországon a XXI. század küszöbén*) Feischmidt Margit (*Multikulturalizmus: kultúra, identitás és a politika új diskurzusa*), Szabó A. Ferenc (*A migráció biztonságpolitikai jelentősége az EU bővítése tükrében*) írásait.

hatékonyabb eszközök azonban állami vagy államokon belüli lokális szinteken állnak rendelkezésre. A katonai, politikai és társadalmi szektor biztonsági problémái viszont jellemzően regionális szinteken jelentkeznek.¹⁹

Összefoglalva az öt szektorális vizsgálati módszert elmondható, hogy bármelyik területen lehet olyan fenyegetés, ami az egzisztenciális létet veszélyezteti. Tehát a lakosság a biztonságpolitikai koncepciók és a gyakorlatban történt intézkedések legfőbb célcsoportja. Itt van óriási felelőssége a politikai döntéshozónak, hogy a szakemberek által a biztonságról folytatott párbeszéd új eredményeit, kidolgozott koncepcióit, struktúráit ismerje, s használja.

Így talán megakadályozhatóvá válik „a reál- és aktuálpolitikai megközelítésben a rövidlátás, s csökkenthető az új biztonsági dilemmák kialakulása”,²⁰ hiszen szerepet játszhatott kialakulásában éppen a téves percepció, azaz a szubjektív biztonság elszakadása az objektív biztonságtól jelenség.

Különösen igaz ennek tükrében, ha a társadalmi konfliktus, illetve magának a konfliktus természetrajzát vizsgáljuk. Hogyan bontakozik ki a konfliktus? A konfliktusok leírásához jó módszertani segítségnek bizonyul a rendszer felépítésének megértését szolgáló szakaszolás. Mindehhez el kell fogadnunk a konfliktus folyamatjellegét, s így a szakaszok az alábbi szakaszokra bonthatók:

- kezdeti²¹ (információigény jellemzi; alapvető kérdések: kik a résztvevők, mik a céljaik, milyen alapvető érdekeik vannak, okok, amelyek a válsághoz vezettek),
- kibontakozási (nő a bizonytalanság, túlérzékenység, fogy az idő, gyors döntési igény),
- tetőponti (nyílt konfrontáció)
- és befejező szakasz (megegyezésre törekvés... megegyezés – hosszabb folyamat is lehet).²²

19 Matus János: *A jövő árnyéka – nemzetközi hatások biztonságunkra és jólétünkre* c. munkáját, Pesti Csoport Kft., Budapest, 2005, 214.

20 Gazdag Ferenc szerk. i. m. 25.

21 Matus János: *Válságkezelés és a konfliktusok megelőzése, Új Honvédségi Szemle*, 1995/10. 46–57.

22 E a tipológia valójában az államok közötti konfliktusokat írja le, de úgy, hogy magát a konfliktust létrehozó folyamatot is elemzi. Véleményem szerint adaptálható maga a felosztás, az egyes szakaszokat jellemző szempontok, bármilyen (társadalmi) konfliktusnál módszertani segítséget jelenthet e metodika. Az eredeti írás, ami feltárja részleteiben a konfliktust, válságokat, illetve azok kezelését, Resperger István: *A „diadal” és egyéb módszerek alkalmazása a nemzeti válságkezelési feladatok megoldásánál* című tanulmánya, elérhető: *Hadtudományi Szemle*, 2012, V. évfolyam, 1. szám, 141–165.

Mindezek után érdemes áttekinteni az eddig oly sokszor használt és nagyon változatos fogalmi hátteret, amely segítségével magabiztosan körülhatárolható a biztonságot, illetve a társadalmi biztonságot veszélyeztető tényezők sokasága fokozatosságuk, illetve intenzitásuk alapján.

Eszerint beszélhetünk kihívásról, kockázatról, fenyegetésekről, válságokról, konfliktusokról, s esetünkben ugyan nem fordul elő, de háborúról (fegyveres összecsapásról). A felsorolás jelzésértékű, utal a történések intenzitására. Hangsúlyozandó, hogy elméletileg jól elkülöníthető fogalmakról beszélünk, a valóságban azonban olykor egymást átfedő történéseket tapasztalhatunk. Tény, hogy intenzitásuk növekedésével az egymásra épülő fogalmak jelzik a feszültség szintjének növekedését, amelyek külső körülmények változására érzékenyen reagálnak, tehát viszonylag képlékenyek. A szakma véleménye szerint²³ ezek a különböző stációk sok esetben csak utólag, a helyzet stabilizációja után, visszamenőleg végezhetők el.

Társadalmi biztonság

Az eddig leírtakban igazoltnak tekinthető a biztonság szektorális elmélet területeinek külön vizsgálándó, de szorosan, egymás nélkül nem létező bizonyossága. A társadalmi biztonság a biztonsági tanulmányok viszonylag új, de intenzíven fejlődő területe, mert ha csak a 21. század első évtizedének konfliktusait vizsgáljuk, akkor jól láthatjuk, hogy nagy többségük az államokon belül zajlottak, így kerültek fokozatosan központi helyre a társadalom és az egyének biztonsági igényei. Jól vagy tévesen, de erősödött a percepció alapuló szubjektív biztonság.

A társadalmi biztonság területén jelentkező kihívások közös jellemzője, hogy azokat maga a társadalom mozgása vagy valamilyen természeti katasztrófa hozza felszínre, de mindezek következménye a társadalom egészénél jelentkezik. Ezen a területen is, mint az összes többi biztonsági szektorban, mérhető változások történtek. Az egyik új kihívás a nagyvárosi erőszak probléma.²⁴ Ez a fogalom sokféle cselekményt foglal magába a szimpla vandalizmustól a lázongáson át, az „érzékeny kerületeken” és a „jognélküli zónákon át” a városi gerilla hadviselésig. A nagyvárosok létszáma folyamatosan nő demográfiai és migrációs okokból, így szinte mindegyikben vannak speciális részek (gettók), amelyekben különböző okokból kifolyólag csoportosultak emberek (pl. szegénység, etnikai összetétel, „bandázás” miatt).

²³ Lásd Gazdag Ferenc szerk. i. m. 103.

²⁴ Gazdag Ferenc szerk. i. m. 133–134.

A speciális területeken az élet természetes velejárója a mindennapos erőszak, ami miatt a terület megközelítése csak reggel nyolc óra után biztonságos, áru- és személyszállítást is ekkor, s nem szívesen vállalnak a fuvarozó cégek és a taxiskok. Gyakran jelentéktelen konfliktusokból vagy rutinszerű hatósági vizsgálatokból alakulhatnak ki gyorsan terjedő, agresszív fajuló, gyújtogatással, rongálással járó súlyos konfliktusok. Különböző nemzetközi példák igazolják, hogy ezeket az eseményeket nem lehet a korábbi sablonokkal megoldani, hiszen már nem első generációs bevándorlókról van szó.

Látjuk, hogy nem ismeretlen kihívások ezek, de mégis van valami minőségi változás a megjelenés formájában. Az új társadalmi konfliktusok típusaira új típusú reformokkal kell válaszolni, mert az így kialakult helyzet felerősítheti a túlzó vagy téves percepcionálást, azaz a valóságtól elszakadó fenyegetettség téves érzékelését. S talán már nem is alaptalanul?

A társadalmi biztonság további kihívásai formái között mindenképpen meg kell említeni a technológiai kockázatokat és főleg azok társadalmi hatásait. Így pl. az ipari, nukleáris katasztrófák, veszélyes anyagok szállítása közúton, vasúton, erőmű meghibásodása, gátak átszakadása, erdőtüzek, vizek szennyeződése, mérgező anyagok kiszabadulása, veszélyes anyagok égése.

További kockázat a közegészségügyi: járványok, AIDS, madárinfluenza, állapotokat érintő járványok.²⁵ Illetve a természeti csapások közvetett és közvetlen következményei: földrengés, viharok-ciklonok, hőség, szökőár, sárlavina, rendkívüli havazás, metángáz-robbanás... Nem elhanyagolható biztonságot fenyegető kihívást jelent az állami intézmények működése, értem ez alatt a jó működést, a jogbiztonságot, a kiszámíthatóságot.

Az állam feladata alapvetően a megtermelt javak újraelosztása révén, hogy igazságos viszonyokat hozzon létre, s közszolgáltatáson keresztül biztosítsa társadalma számára a békés élethez szükséges feltételeket: egyebek mellett a védelem, az oktatás, az egészségügyi ellátás, a közbiztonság területén. Mivel minden országban a jövedelmek nagy szóródást mutatnak, Magyarországon is, s emiatt a rájuk épülő fogyasztás szintén hasonlóan alakul, így ez feszültség forrása lehet, amely szélsőséges esetben nyílt konfliktussá alakulhat.

S végül, de egyáltalán nem utolsósorban, a társadalom belső törésvonalai mentén kialakuló etnikai, vallási vagy más egyéb jellegű konfliktus nemcsak az

25 A svédországi központú (Stockholm) Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ feladata, hogy többek között az EU országai között az összehangolt tájékoztatást és az új típusú betegségek előrejelzését megvalósítsa. (European Centre for Disease Prevention and Control) <http://www.ecdc.europa.eu/en/Pages/home.aspx> A letöltés ideje: 2013. augusztus 2.

adott országban, hanem éppen jellegétől függően a szomszédságban, sőt, szélsőséges esetekben az egész régióban negatív hatással lehet az ország belső biztonságára. Megint csak a nemzetközi példákra utalnék, amikor egy polgárháborús helyzet, vagy etnikai üldözés, vagy népirtás következtében kialakult helyzet láncreakciót indíthat el. Pl. a ruandai népirtás krízishelyzetet okozott Burundiban és Kongóban, vagy a még mindig tartó „arab tavasz” folyamat, amelynek ráadásul még messzemenőbb hatásai vannak, Európára, az Európai Unióra, a tagállamok társadalmára, ami egyben írásomban a vizsgálat tárgya is. Ráadásul a társadalmi konfliktusok kiéleződésének esélye a meggyengült és működésében zavaros államokban jóval nagyobb, mint a demokratikus országokban, ami szinte megoldhatatlan feladat elé állítja a nemzetközi közösséget. Arról már nem is beszélve, hogy a problémák nemcsak „helyszíni” kezelése lehetetlen, hanem a válság sújtotta területről biztonsági okok miatt menekülők maguk is biztonsági kockázatként jelenhetnek meg egy másik helyen, főképp, ha illegális úton jutnak oda.

Globalizált világunk

Közismert, hogy a nemzetközi rendszerben az államok kapcsolatait bonyolult motívumrendszer alakítja, befolyásolja. A nemzetközi rendszer és az államok viszonyára a folyamatos kölcsönhatás jellemző. A nemzetközi rendszerben tanúsított magatartást meghatározó tényezők közül kiemelkedik az állam anyagi és szellemi értékeinek megőrzésére irányuló **biztonsági**, valamint az értékek és a jólét növelésére irányuló **gazdasági motiváció**. A globális nemzetközi rendszer „teljesebbé és egységesebbé” vált. Nincs többé értelme külön kezelni a politikai, katonai és gazdasági nemzetközi rendszereket, mert lényegében egyetlen rendszerről van szó. A rendszer nem önmagától alakult ki, az államok hozták létre.²⁶ Döntő szerepet játszottak ebben a legnagyobb interakciós képességekkel rendelkező nagyhatalmak, amelyek képesek a rendszer szabályainak és működésének befolyásolására. Ugyanakkor a gyenge államok egyre több külső hatást kénytelenek befogadni, mert az ő irányukba erősödött a rendszer beavatkozó jellege. Az erős és gyenge államok közötti különbségek növekedése az interakciós képességek egyenlőtlen fejlődésének következménye, amelynek éppen a címben megfogalmazott területen van/lesz hatása (adott esetben éppen a JÓL-LÉT megteremtése kapcsán).

26 Matus János: *A jövő árnyéka – nemzetközi hatások biztonságunkra és jólétünkre c. munkáját*, Pesti Csoport Kft., Budapest, 2005, 25–28.

Az államok között létrejött kapcsolatok sűrű hálója jól mutatja a különböző országoktól való függőségi viszony mértékét. Éppen ezért lehetséges a hatalmi politikák ütközése egyazon döntéshozatali mechanizmuson belül a racionális gazdaságpolitikákkal. Miért érdekes ez? Az ellentmondásossága miatt, ami „a globális piac működését és hatékonyságát és a jólét szolgálatába állító törekvések és az állam hatalmának a területiség elve alapján történő maximalizálására irányuló szándékok között feszül”.²⁷ Hiszen a nemzetközi rendszer alapvetően anarchikus jellegű, ui. a területiség és a szuverenitás elveihez minden állam ragaszkodik, s nincs olyan nemzetközi „kormány”, amely közös szabályok betartására kényszerítené az államokat. Tehát kérdés volt és maradt, hogy az egyes államok milyen eszközökkel tudják befolyásolni a nemzetközi gazdaság negatív hatásait a biztonságra, illetve képesek-e egyáltalán?

Biztonságpolitikai megfontolásból azonban joggal állíthatjuk, hogy a globalizáció egyik alapproblémája a globális szabályzás hiánya. A nemzetközi kapcsolatok elméletében az ilyen típusú hiányt anarchiának nevezik.²⁸ Pontosabban: nincs olyan együttműködési mechanizmus, amellyel „a nemzetgazdaságok a globálissá vált világ gazdaság általános, regionális és ágazati egyensúlytalanságait hatékonyan tudnák kezelni, azaz [...] megóvni a világot egy általános – tehát globális! – világ gazdasági válság kialakulásától”.²⁹

Soros György a következőképpen ragadta meg a problémát: „Úgy globális a gazdaságunk, hogy nem áll mögötte globális társadalom. Márpedig ez a helyzet tarthatatlan. [...] Ahhoz, hogy a világ gazdaságát megbízhatóan stabilizáljuk, a politikai döntési folyamatokban bizonyos fokú globalításra van szükség. Egy szóval a globális gazdaság mögött globális társadalomnak kell lennie – ami természetesen nem világállamot jelent.”³⁰

A kérdés kényes, mert alapvető nemzeti érdeket sért, továbbá hagyományos nemzeti értékeket is érint, sért: „ésszerűtlen dolog lenne megszüntetni a különféle államok létezését, de tény, hogy a határokon átívelő közérdek miatt

27 I. m. 27.

28 Kalevi J. Holsti kanadai tudós szerint a nemzetközi rendszer hierarchikus vagy anarchikus. Ebben az esetben nem káoszról, rendetlenségről beszélünk, hanem arról, hogy a rendszernek nincs egy központja (világkormány), amely rákényszerítené az akaratát vagy bizonyos szabályok betartását a rendszer szereplőire. Lásd bővebben Matus János: *A jövő árnyéka* i. m. 12–13.

29 Csáki György: *A nemzetközi gazdaságtan és a világ gazdaságtan alapjai*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2006, 240.

30 Soros György: *A globális kapitalizmus válsága. Veszélyben a nyílt társadalom*, Scolar Kiadó, Budapest, 1999, 27., 29. In.: Csáki i. m. 241.

szuverenitásukat bizonyos nemzetközi törvények és intézmények szabályozása alá kell rendelni. Érdekes módon, ezt legfőképpen az Egyesült Államokban el-
lenzik, talán éppen azért, mert egyedüli nagyhatalomként nem hajlandó alávet-
ni semmiféle nemzetközi hatóságnak.”³¹

Válasz a címbeli kérdésre

Milyen válasz adható a címbeli kérdésre? Kétféle válasz a megoldás: ha hosz-
szú az árnyék, akkor a gazdasági eszközök, ha rövid, akkor a katonai eszközök
jelentik a jövő megoldásait, s alapozzák meg a biztonságot. A szakirodalom-
ban ugyanis általános a vélemény, hogy a gazdaság területén jobb kilátások
vannak a kooperatív magatartásformák kialakulására. A gazdaságban a célok és
az elvárások hosszabb távú jövőre vonatkoznak, mint a biztonságban. Robert
Axelrod és Robert Keohane (1993) megfogalmazása szerint „a bankárok számá-
ra hosszabb a jövő árnyéka,³² mint a katonák számára”.³³

A gazdaság területén könnyebben kialakul az érdekek közössége, a célok pe-
dig a hosszú távú jövőre vonatkoznak, ezért a gazdasági kooperatív megoldások
száma nagyobb és jobban kidolgozott, mint a biztonsági rezsimké, ahol több az
érdekkonfliktus, és a gondolkodás időben rövidebb távokra koncentrál.³⁴

Befejezés helyett álljon itt Joseph E. Stiglitz ma is aktuális gondolata, amely
a jövőben segíthet a „biztonságunk árnyékának” helyes hosszát megválasztani:
„A közgazdasági szempontok fontosak, [...] [de] [...] a gazdaság és társadalom
kibogozhatatlanul összefonódik. A masszív egyenlőtlenséggel rendelkező tár-
sadalom elkerülhetetlenül erősen különbözni fog attól, ahol az egyenlőtlenség
korlátozott. A magas munkanélküliséggel rendelkező társadalom elkerülhetet-
lenül erősen különbözni fog attól, ahol mindenki munkát talál magának, aki dol-
gozni akar. [...] Létezik alternatív jövőkép, amely a társadalmi igazságosságon,
az állam és a piac kiegyensúlyozott szerepén alapul. Ezért a jövőképert kell küz-
denünk.”³⁵

³¹ Uo.

³² A „jövő árnyéka” a nemzetközi szakirodalomban gyakran használatos kifejezés. Jelentése:
jelenbeli cselekedeteink során számolnunk kell azok következményeivel, azaz a mai cseleke-
det holnapi következményének „árnyéka” már a mai tetteinkre is rávetül.

³³ Matus i. m. 173.

³⁴ Uo.

³⁵ Joseph E. Stiglitz: *A viharos kilencvenes évek. A világ eddig legprosperálóbb 10 évének új törté-
nete*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2005, 306–309.

A román-magyar együttélés változásai a kora újkori Erdélyben¹

Oborni Teréz²

Bevezető gondolatok

A 20. századi nemzeti-nemzetiségi konfliktusok okait és eredőit általánosságban megfogalmazó elméletek főként az adott században és csak kisebb részben az azt megelőző századok történelmében keresik a nemzetekbe mélyen beleivódott ellenséges érzések okait.³ Léteznek azonban olyan súlyos, a történelmi tudatba beleivódott nemzeti/nemzetiségi sérelmek, amelyeknek eredete több évszázadra vezethető vissza. Ezek közül a kora újkorhoz eredetében leginkább köthető a nemzetiségi sérelmeknek az a fajtája, amelyeket a „nemzetállami megkétszágosságnak” nevezett jelenség okaiként tarthatunk számon.⁴

A Magyar Királyságban együtt élt nemzetiségek történetének első megközelítési pontja a közös múlt kérdése, sőt a sorsközösség és a múlt-közösség kérdése. Mint napjainkban is tapasztaljuk, minden Kárpát-medencében élő nemzet mást és mást tart fontosnak a közös történelemből, és évszázadokon keresztül hurcolja magában azokat a vélt vagy valós sérelmeket, amelyek ezekből a korai, mára elfeledettnek hitt évszázadokból gyökereznek. A múlt egyes eseményei más és más színben tűnnek föl a mai nemzetek történelmi tudatában és tudásában. Egy közelmúltban megjelent tanulmánykötet ötletesen „meghasadt múltnak” nevezi ezt a fajta széthúzást, összhangtalanságot, főként a szlovák és a magyar történetírás szembenállásának példáján.⁵

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézete, tudományos főmunkatárs; ELTE BTK Történeti Intézet, egyetemi docens

3 Georg Brunner: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Bp., 1995. 68. (A Magyarságkutatás Könyvtára XVII.)

4 Georg Brunner: i. m. 42–43.

5 *Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*. Szerk.: Kollai István. Bp., 2008.

Bár egy-egy konkrét történelmi esemény általában meghatározóan hat egy nemzet történelmi emlékezetére, sokkal súlyosabb, erőteljesebben ható és egy nemzet tudatába mélyebben beleivódott következménnyel jár az adott nemzeti közösség hosszú távon megélt helyzete, közjogi-politikai státusa az adott állam politikai keretein belül. A nemzetiségi konfliktusok kora újkori eredetének kutatása előtt még komoly feladatok állnak, jelen írásban csak néhány gondolatot próbálok fölvetni e tárgyban, főként a románság korabeli helyzetét, annak változásait átgondolva, és némiképp összevetve a szlovákság korabeli helyzetével.⁶

Hungarus-tudat, nemzetfogalom a kora újkorban

A Magyar Királyság összlakossága a 15. század végén 3,3 millióra volt tehető, a 16. század végére mintegy 3,5 millióra, a 17. század végére pedig legfeljebb 4 millióra emelkedett. A történeti források ugyan nem teszik lehetővé, hogy a bevándorolt etnikumok nagyságrendjét megállapítsuk, a becslések szerint azonban ez a népességlétszám összességében legalább félmillióra tehető. A törökellenes harcoknak és az állandósult hadi állapotnak köszönhetően az ország középkor végi etnikai arányai döntően megváltoztak a kora újkorban. A magyarság 75–80%-os, a késő középkori országban meglévő többsége a 17. század végére, még inkább a nagy betelepítések hozó 18. századra 50% alá csökkent.⁷

A késő középkorban – kora újkorban, egészen a 17. század végéig mind a Magyar Királyság nemessége, mind külföldön tanuló értelmisége, ha nemzeti hovatartozását kérdezték, büszkén vallotta magát Hungarusnak.⁸ Mai fogalmainkkal élve nem a nemzetiségi hovatartozást, hanem az „állampolgárságot” határozták meg így, magyarországinak, másként fogalmazva a magyar Szent

6 A politikai és nemzeti identitás elvi kérdéseivel nem foglalkozom. A bőséges szakirodalomból ld. Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*. Kolozsvár, 2008.

7 Dávid Géza: *Magyarország népessége a 16–17. században*. In: *Magyarország történeti demográfiaja*. Szerk.: Kovacsics József. Bp., 1997. 141–171.

8 Bitskey István: *Az identitástudat formái a kora újkori Kárpát-medencében = Humanizmus, religió, identitástudat. Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*. Szerk., bev. Bitskey István, Fazakas Gergely Tamás, Debrecen, 2008. (*Studia litteraria*, XLV), 11–23.; Miskolczi Ambrus: *A „Hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában*. In: *Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle Új sorozat XVII.* 56–66. (2012) 3–4. 163–204.; Klaniczay Tibor: *Irodalom és nemzetiség*. In: *Uő: Stílus, nemzet és civilizáció. (= Régi Magyar Könyvtár Tanulmányok 4.)* Bp., 2001. 14–17.

Korona alattvalójának vallva magukat.⁹ A Hungarus-tudat fogalmi értelmezése és használata terén a 17. század végén – 18. század elején kezdődtek el azok a változások, amelyek a század végére az egyes Kárpát-medencei etnikumok önmeghatározását szilárdná tették. Kezdetben a Hungarus-patriotizmus még elevenen élt azokban a szláv, német, román értelmiségiekben is, akik saját anyanyelvükért harcosan szót emeltek. A 18. század elején a még meglévő Hungarus-tudat mellett a latinon kívül a nemzeti nyelvek használói körében mind tudatosabbá vált a saját nyelvhasználat igénye az irodalomban és a tudományban egyaránt. Számos szlovák, német anyanyelvű szerző jegyezte meg ebben a korban, hogy Hungarus-mivolta mellett igényt tart saját nemzeti nyelvére és hovatartozásának kifejezésére.¹⁰ Amikor aztán a 18. század utolsó harmadában az egyes nemzetek önálló útra léptek, maga a jelentéstartalmában kiüresedett fogalom is elenyészett.¹¹

A 18. század elején a Magyar Királyságon belül élő, nagyobb népességszámú nemzetek, az északi szlávok/szlovákok és a románok hasonló gondolatmenetre alapozott elmélettel léptek föl annak érdekében, hogy egyenjogúvá emeljék nemzetüket. Mindkét elmélet az autochtonitást hangsúlyozta. A szlovákság körében a 18. század elején kezdődött meg a magyarsággal egyenrangú módon itt élő szlávok autochtonitásának hangsúlyozása. Az 1720-as évek végi ún. Bencsik—Magin-vita a jelenség egyik első megjelenése: a jogász képzettségű Bencsik Mihály kizárta a szlovákságot a *natio Hungarica* fogalmából, vele szemben Jan Baltazar Magin plébános azzal érvelt, hogy mivel a szlovákok itt élnek, itt születtek, joggal részesei a magyarságnak, hiszen az ő őseik vendégszerető módon fogadták be a honfoglaló magyarokat, sőt szerződést kötöttek velük,

9 Szűcs Jenő nemzetértelmezése alapvető fontosságú: Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Bp., 1974. 252–253.; Uő: *Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat. Valóság*, 1985:3. 32–33.; Fontos összetevőkkel gazdagította a Hungarus-tudat értelmezését: Tarnai Andor: *Extra Hungariam non est vita. Klaniczay Tibor: A régi magyarországi írók nemzeti hovatartozása. Irodalomtudományi Közlemények* 1973/2–3. 148–153.

10 A 18. századi változásokra ld. Debreczeni Attila: *Nemzet és identitás a 18. század második felében. Irodalomtudományi Közlemények* 2001:5–6. 513–552.; Szelestei N. László: *Hungarus – Hungaricus/Magyarországi – magyar. Közös múltunk és a magyar nyelv*. In: *Magyar–szlovák terminológiai kérdések*. Szerk.: Ábrahám Barna, Piliscsaba–Esztergom, 2008. 50–54.; Moritz Csáky: *Die Hungarus-Konzeption – eine „realpolitische” Alternative zur magyarischen Nationalstattdesiderat*. In: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II – Neue Aspekte der beiden Länder*. Hrg. Anna M. Drach, Richard D. Plaschka, Adam Wandruszka, Wien, 1982.

11 A Hungarus-tudat történeti áttekintésére ld. Miskolczy Ambrus: *A „Hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában*. i. m.; Fontos összetevőkkel gazdagította a Hungarus-tudat értelmezését: Tarnai Andor: *Extra Hungariam non est vita. Egy szállóige történetéhez*. Bp., 1969.

így a két nép közös hazájává vált a későbbi Magyarország.¹² Bár ez az elmélet a 18. század elején számos pozitív jelentéstartalmat hordozott – erre alapozódott például a korban a „közös haza” fogalma, ahol a két nemzet, a szlovák és a magyar, közösen szenvedte el a történelem viharait –, mégis sok változáson ment keresztül az évszázadok során. A 18. század második felében a szlovák értelmiség meghatározó tagjai, Timon Sámuel, Bél Mátyás, Kollár Ádám Ferenc még egyszerre vallották magukat szlováknak, magyarnak és németnek is, a közös hazában élve többszörös identitás és nemzetiségi kötődés jellemezte őket.¹³

A fentiekhez hasonlóan a románság erdélyi őshonosságát igyekezett bizonyítani az ún. dákoromán kontinuitás elmélet, amelynek lényegi eleme, hogy az erdélyi románság ősei már a magyarok bejövetele előtt a területen éltek, és így jelenlétük folytonossága révén ősbibb (tulajdon)jogot birtokolnak a területre nézve, mint a (később érkező, honfoglaló) magyarok.¹⁴ A dákoromán elmélet nagy lendületet vett a románság körében, amikor a 18. század elején megtörtént a Rómával való uniólás, és a román értelmiség újabb érvet tudott találni a Rómához csatlakozás igazolására.

Az ország és a rendi nemzet fogalma a kora újkorban

A középkori és kora újkori magyar nemzet mibenlétét hosszú évszázadokra Werbőczy István Tripartituma határozta meg. Eszerint a magyar nemzet fogalma alatt a magyar nemesség értendő, mindazok összessége, akik őseik jogán vagy egyéni érdemeikre tekintettel fölvetettek a magyar nemesség (*natio Hungarica*) soraiba, és ennél fogva a politikai jogok gyakorlására is lehetőségük nyílt.¹⁵ A köznépből kiemelt, a király által nemesség-adományban részesített

12 Kiss László: *A szlovák nemzeti tudat születése. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XXXII. Sectio Historiae*, Eger, 2005. 12–13.; Ring Éva: *Államnemzet és kultúrnemzet választóján*. Bp., 2004. 130.

13 Kiss László—Tarnai Andor: *Bél Mátyás: Hungariából Magyarország felé*. Bp., 1984.

14 Miskolczi Ambrus: *A kontinuitás-vita historikuma. (Tallózás a román etnogenezis historiográfiájában.)* In: Uő.: *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről*. Bp., 1994. 8–21.

15 Csekey István: *Werbőczy és a magyar alkotmányjog*. In: Werbőczy István. Balás P. Elemér, Csekey István, Szász István és Bónis György egyetemi tanárok előadásai. *Acta Juridico-Politica* 2. Universitas Francisco-Josephina. Kolozsvár, 1942. 74–75.; *A magyarországi nemzetfogalom és nemzetszemlélet elemzése*: Szabó István: *Nemzetszemlélet és magyarságtudat*. Sorsunk 1943. 730–738, 836–844, 891–895., 1944. 34–42., Újraközlése Erős Vilmos bevezető tanulmányával: *Kisebbségkutatás* 13. (2004) 4. 635–668., 14. (2005) 81–94.

személy tehát – nemzetiségre való tekintet nélkül – saját személyére, családjára és utódaira szólóan kapott privilegizált helyet a társadalomban. A nemesi rendhez való tartozást elsősorban a közösséghez tartozók azonos jogállása, az azonos jogok birtoklása határozta meg. Ehhez képest – a rendi szemléletből fakadóan – azok az egyéb tényezők, amelyek egyfajta egymáshoz tartozást határozhattak volna meg, például a közös anyanyelv, etnikai azonosság, vallás, csak másodrendűnek bizonyultak.¹⁶ A magyar rendi nemzetet a nemzetiségi tekintetben sokszínű nemesség jelenítette meg a politikai közélet felsőbb fórumain, országos hivatalokban és tisztségekben, de a megyei-városi igazgatásban is, ami a 17. század második felében és a 18. században már teremthetett egyenlőtlenségeket azokban a régiókban, amelyekben a nem magyar etnikum volt többségben.

Voltak azonban olyan kiváltságolt rendi nemzetek is a királyság területén, amelyek esetében az egy nemzetiséghez való tartozás egyúttal a privilegizált helyzet biztosítója is volt. Azok a népcsoportok éltek ebben a helyzetben, amelyek egy adott időpontban, egy tömegben, a király hívására érkeztek, és katonai segítséget tudtak felajánlani az országnak és a királynak, egész nemzetükre érvényes privilégiumot kaptak, amelynek kiemelt része volt a megtelepedésre kapott terület és az ehhez tartozó territoriális önkormányzatiság. Ilyenek voltak például az 1224. évi *Andreanumnak* nevezett privilégiumlevéllel Erdélybe letelepített szászok, vagy a szintén Erdélybe beköltözött székelyek – bár ők nem egy konkrét adomány értelmében rendelkeztek privilégiumokkal –, de a későbbiekben a kunok, illetve a 16. században I. Ferdinánd által a Temesközben megtelepített és 1552-ben privilegizált rácok is. Ezek a privilegizált népcsoportok már a korai időktől kezdve rendelkeztek közös etnikai tudattal.¹⁷ Az így adott királyi privilégiumokról hangsúlyozni kell, hogy ezek, a magyar nemesek személyre szabott privilégiumaival ellentétben, nem egy személyre/családra vonatkoztak, hanem a kiváltságokban az etnikai csoport minden tagja részesült, társadalmon belül elfoglalt helyétől, vagyoni helyzetétől függetlenül, csupán abból fakadóan, hogy része volt az adott (nemzeti) közösségnek.

A 18. század második felében figyelhető meg a magyarországi nemzetiségek önazonosság-tudatában, hogy a nyelvi, etnikai-kulturális tényezők kezdtek egygyé forni. A II. József-kori abszolutizmus nyelvrendeletei akaratlanul is moz-

16 Szabó I.: *Nemzet szemlélet i. m. Kisebbségkutatás* 13. 649–650.

17 A kérdésre utal Szarka László: *A modern szlovák nacionalizmus sajátosságai*. In: *A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918*. Szerk.: Szarka László. Bp., 2011. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori iskolája közleményei 2.) 11–31. különösen: 11–17.

gásba hozták az etnikai tudat nyelvi komponensét, és a már korábban is formálódó nemzeti értelmiségi réteg egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított a nyelv közösségformáló erejének. A 18. század végén azonban a nemzeti nyelvek művelésének fellángolása egyfajta, a német nyelvvel és a német nyelvben megnyilvánuló uralkodói törekvésekkel szembeni protest mozgalomként indult, elsősorban rendi ellenállásként irányult a központi kormányzat egységesítő politikája ellen.¹⁸

Erdély rendisége, nemzetei

A Magyar Királyság keleti területein a Buda elfoglalását (1541) követő esztendőben kezdődtek meg azok a belső, közjogi változások, amelyek egy új államot alakítottak ki. A leszakadt terület központi magja Erdély volt, amely már korábban is rendelkezett egyfajta tartományi különállással, rendi társadalma az ott élő és különleges jogállással bíró szászok, székelyek miatt más módon fejlődött, mint az ország más részein.¹⁹ Az erdélyiekben a fejedelemség kialakulása (1571) után is erősen tovább élt a Szent Koronához való tartozás tudata. Az erdélyi rendek Mohács előttről datálódó uniójának fenntartása, illetve a közös érdekek alapján abban megfogalmazódó egységre törekvés a fejedelemség korában is az erdélyi államszervezet egyik alapvető jellemzője volt.²⁰ A rendi unió fogalma azonban a 17. század közepére átalakult. Ekkoriban már nem csupán arról volt szó, hogy a rendek összehangolt véleményre jussanak az ország közügyeit illetően, és hogy két nemzet döntése a harmadikra nézve is kötelező legyen, hanem arra is vonatkoztak, hogy a natiók garantálták egymás jogainak megtartását.²¹

18 Benda Kálmán: *A nemzeti ébredés kezdetei a Habsburg-monarchia országaiban. Századok.* 106. (1972) 1–2. 157–161.

19 A középkori erdélyi társadalomra összefoglalóan: Makkai László: *Erdély helye a középkori Magyar Királyságban.* In: *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig.* Szerk.: Makkai László, Mócsy András. Főszerk.: Köpeczi Béla. Bp., 1986. 235–408. különösen: 316–334., ld. még: *Erdély és népei.* Szerk.: Mályusz Elemér. Bp., 1941.; Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban.* (reprint) Bp., 1988. A Magyarországgal szembeni oszmán politikára ld. Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás.* Budapest, 1991.; Barta Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése.* Bp., 1986.

20 Teutsch, Friedrich: *Die „Unionen” der drei ständischen „Nationen” in Siebenbürgen bis 1542.* *Archives des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.* XII (1874) 99–102.; Az uniók további értelmezéséről: Oborni Teréz: *Tartományból ország: erdélyi változások a 16. század első felében.* In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.* Szerk. Zombori István. Bp., 2004. 165–178.; Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben.* Bp., 2005. 29–36.

21 *Approbatæ Constitutiones Pars III. Tit. I.* In: *Erdély Országának Három Könyvekre osztatott Törvényes Könyve.* Kolozsváratt, 1815. 77.

A politikai jogokat gyakorló erdélyi rendi nemzeteket hagyományosan a magyarok (*natio Hungarica*), székelyek (*natio Siculica*), szászok (*natio Saxonica*) alkották. Ez a rendszer fennmaradt a fejedelmi korban, sőt a rendek mindvégig eltökélten ragaszkodtak saját korábbi jogrendjükhöz, privilégiumaikhoz. A fejedelemség állami egységének megtartásához ugyanis mindenkor szükség volt a rendek támogatására, és azt csak akkor tarthatta meg a fejedelmi hatalom, ha a rendek jogait biztosította.

A Kárpátok hegyvonulatain keresztül a 13. század közepétől adatolhatóan Erdélybe telepedő románság vezetőit kenézeknek vagy vajdáknak nevezték.²² Ők irányították a megtelepedést követően a falu életét, bíraskodási, katonai vezetők is voltak. A 14. század közepétől figyelhető meg, hogy a kenézek a magyar királyoktól adománybirtokot kaptak, és egyfajta „félnemesi” állapotba (*nobilis kenezius*) kerültek, sőt kiemelkedő érdemeikért sokan tovább emelkedtek, elnyerték a valós, országos magyar nemesi státust, és néhányan jelentős méltóságokba, tisztségekbe kerültek. Ez már nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy bekerültek a magyar (értsd: magyarországi) nemesség társadalmi csoportjába, azaz a *natio Hungarica* tagjai lettek. Fontos megemlíteni azonban, hogy amíg a szászok, székelyek soraiból kiemelkedett nemesek Erdélyben bárhol, illetve az egész ország területén is bárhol kaphattak nemesi birtokot, addig a kenézek általában azokat a falvakat kapták meg királyi birtokadományként, amelynek korábban vezetőként az élén álltak. Ez a társadalmi státusváltás rangot, birtokot, meggazdagodást jelentett, bekerülést a privilegizáltak, a politikai jogokat gyakorlók közé. Jelenlegi tudásunk szerint a középkor végén Erdély román lakossága mintegy 150 ezerre becsülhető, miközben a félmilliósságság több mint fele a magyar és a székely etnikumból került ki.

A 16. század folyamán a középkorban elkezdődött betelepelési folyamat – egyúttal az erdélyi románság földművelésre való áttérése és a síkságok felé terjeszkedése – tovább folytatódott, sőt a század végén újabb betelepelési hullám indult meg a Kárpátokon túlról. Sok új román falu jött létre, azonban főként a nehezebben megművelhető, rosszabb minőségű földeken, hegyes vidékeken. Ennek következtében a 16–17. században a románság aránya Erdély társadalmában egyre nőtt: egy részük a magyar nemességbe integrálódott, ennél fogva

22 A román nép eredetéről és korai erdélyi történetéről a magyar történetírás álláspontját foglalja össze: Erdély története I. i. m. ; Ld. még: Miskolczi Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon* i. m. 17–31.; Durand, Catherine: *A román nép története*. Bp., 1998.

hozzájutott a rendi jogokhoz, a népesség nagyobbik része pedig a földesurak szolgálatába állva a szélesen értelmezett jobbágyrétegbe tagozódott be.²³

Létszámbeli gyarapodásuk ellenére a románság egységes nemzetként a fejedelemség keretei között sem tudott politikai jogokhoz hozzájutni. Ennek okai között megemlíthető Erdélybe telepedésük lassú, elhúzódó folyamata, ami nem köthető egy konkrét helyzethez, eseményhez, így nem nyílt alkalom privilegizált letelepítésükre. A Kárpát-medencében történő megtelepedésük idején egy már meglévő állam keretei közé érkeztek, amelynek kialakult vagy legalábbis erőteljesen formát öltő rendisége volt, amelybe a fentebb említett módon tudhattak betagozódni.

A románság elkülönülését Erdély társadalmán belül a középkorban és a kora újkorban nem nyelvük, sokkal inkább életmódjuk különbözősége és vallási elszigeteltségük jelentette.²⁴ Az ún. népi öntudat első megjelenési formáira 16. század végén találunk példát. Ekkor azonban a magyar nemesség részéről már észrevehető egyfajta idegenség román anyanyelvű jobbágyaival szemben, amit a nyelv és a vallás, valamint a szokások különbözősége okozott. A létszámbeli gyarapodás egyre inkább arra kényszerítette a román lakosságot, hogy feladva a juhásztorokodást földművelővé váljon, de az újonnan kihasított rosszabb minőségű földek nem biztosították a családok megélhetését, így a „jómódú pásztorokból nyomorgó földművesek lettek”.²⁵ A súlyos szegénység azután rablásra, fosztogatásra kényszerítette a lakosság egy részét, állandó problémát okozva a magyar közigazgatásnak, sőt az esetenként jobb módú, magyar nemzetiségű jobbágyoknak és az általában magyar nemzetiségű földesuraknak. Nem meglepő, ha a későbbi évszázadokban súlyos következményekkel járó, lebecsülő és bántó kifejezések honosodtak meg ebben a korban – pl. rabló oláh. Így a szegénységgel együtt járó társadalmi alacsonyrendűséget, az emiatt érzett megvetett helyzetet még inkább súlyosbították az efféle, az etnikai hovatartozásra is utaló bántó jelzők.

A keleti kereszténység mellett szilárdan kitartó népeiséget alig-alig érintette meg a reformáció. 1544-ben Brassóban kiadtak egy román nyelvű katekizmust, majd ezt követően több szertartáskönyv, imakönyv jelent meg románul,

23 Jakó Zsigmond: *Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban*. In: *Magyarok és románok I.* Szerk.: Déér József, Gáldi László. Bp., 1943. 508–571.

24 Miskolczi Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon*. Budapest, 2005. (Kisebbségkutatás könyvek)

25 Makkai László: *Magyar–román közös múlt*. Bp., 1948. 97.

de a román köznép ellenállt az új hitelveknek, és kitartott az ortodoxia mellett.²⁶ Bár a keleti keresztény vallásfelekezet nem került az erdélyi négy bevett vallás (*recepta religio*) közé, gyakorlása semmilyen módon nem állt korlátozás alatt. A 17. században még voltak kísérletek a reformáció elterjesztésére a románság köreiben, így például 1640-ben megjelent a Heidelbergi Káté románul, de az új hit nem tett szert nagy népszerűsége, talán csak a hátszegi és a bánáti románság között nyert nagyobb teret, ahol a társadalom szervezettsége a legközelebb állt a magyar paraszti társadalomhoz. A vallási és ebből fakadó életvitelbeli különbségek a 16–17. században már kimutathatóan okoztak egyfajta távolságtartást, elkülönülést a korabeli Erdély magyarsága és románsága között.

A korszakban a magyar nemesség soraiban a románsággal szemben kialakuló ellenséges érzést nagyban fokozta Vitéz Mihály havasalföldi vajda erdélyi bevonulása. A vajda Rudolf császár helytartójaként 1599-ben foglalta el Gyulafehérvárt, magával hozva havasalföldi embereit, és 1601-ben bekövetkezett haláláig vett részt az erdélyi politikai csatározásokban. Az eseményeket megörökítő Szamosközy István, a korszak kitűnő humanista történetírója műveiben igen erős gyűlölettel viseltetett az összes, bárhonnan is való románok iránt. Talán inentől ivódott bele a magyar nemesi társadalomba a románokkal szembeni idegenkedés, legyenek azok jobbágyságok vagy a szomszédos vajdaságok bojárjai.²⁷

A 16–17. században az Erdélyi Fejedelemségben a románság népességszáma egyre gyarapodott. A századfordulón zajló tizenöt éves háború utolsó időszakában új lendületet vett a szomszédos Moldva és Havasalföld felől érkező románság betelepülése. A háborús pusztulás a Mezőségen, a Szamos és Maros mentén főként a magyar etnikum lakta településeket érte, így ezekre a részekre, sőt a 17. század elején még a Székelyföldre is érkeztek román jobbágyságok. A 17. század erdélyi fejedelmei figyelemmel fordultak országuk román lakossága felé. Báthory Gábor adómentességet adott a román papoknak, az őt követő Bethlen Gábor igyekezett a reformációt elterjeszteni közöttük, de szintén kevés sikerrel. Szinte mindegyik fejedelem adott kiváltságokat román lakosságú falvaknak, pópáknak, segítette az egyházszervezést.²⁸ A románság társadalmi integráció-

26 Juhász István: *Reformáció az erdélyi románok között*. Bp., 1940.; Makkai László: *Magyar–román közös múlt* i. m. 99–101.

27 Makkai László: *Magyar–román közös múlt*. Bp., 1948.; Oborni Teréz: '...quem historiae Transylvaniae patrem merito dixeris...' Az erdélyi történetírás atyja: Szamosközy István. *Korunk*, III. folyam XXII. (2011) 5. 16–22.

28 Benda Kálmán: *Erdély politikai kapcsolatai a román vajdaságokkal a XVI. és XVII. században*. In: *Magyarok és románok*. i. m. 35–73.

jának a kora újkori Erdélyben is fontos eszköze volt a nemesség-adományozás. A fejedelmek főként diplomáciai vagy kancelláriai, esetenként egyházi szolgálataért román nemzetiségű személyeknek ugyanúgy adtak nemesség- és címer-adományt, megnyitva ezáltal előtűk a társadalmi felemelkedés útját, ahogyan magyar vagy székely szolgálattévőiknek.

Az erdélyi román parasztság és a magyar nemesség közötti konfliktusok a 17. század közepén ismételtelen előtérbe kerültek. I. Rákóczi György uralkodása idejében ezek nem feltétlenül a nemzetiségi hovatartozásból, hanem inkább a társadalmi státusból eredtek. A vallásügyi törvények az ortodoxiát megtűrt felekezetnek nyilvánították, ez azonban még mindig nem jelentette a vallásgyakorlás korlátozását. Az erdélyi *Approbatæ Constitutiones*-nak nevezett törvénykönyvben (1653) viszont a román népességgel szigorúan eljáró rendelkezést fogalmazott meg, ami sok félremagyarázásra adott lehetőséget az utóbbi évtizedekben: „Noha az oláh nemzet propter bonum publicum admittáltatott [a közös érdekében bocsáttatott be] ez hazában; mindáltal nem vévén eszében állapotjának alacsony voltát, némely nemes atyánkfíát impediálták [megsértették], hogy az ő innepeiken ne légyen szabad munkálkodni. Végeztetett ezért azok ellen, hogy a magyar nationak [értsd: földesuraiknak] ne praescribáljanak [rendelkezzenek] és ennek utána is a feljebb megírt okból meg ne háborítsanak.”²⁹

Ennek az intézkedésnek oka, eredete az volt, hogy ortodox vallási ünnepeken a román jobbágyság nem akart földesura számára dolgozni, mert úgy vélték, az adott szent megbünteti őket érte. Ezt a magyar földesurak sérelmezték, ezért léptek föl ellene az idézett törvénycikkben. Az *Approbatæ* egy másik helyen az oláh papokról rendelkezett: „Noha az oláh natio az hazában, sem a státusok közé nem számláltatott, sem vallásuk nem a recepta religiók közül való; mindazáltal propter regni emolumentum [az ország előmenetele érdekében] míglen patiáltatnak [megtűretnek], az oláh egyházi rendek ahhoz tartásuk magukat;”³⁰

Ebből nyilvánvaló, hogy a fejedelmi hatalom, azaz az államhatalom akart szorosabb fennhatóságot gyakorolni román nemzetiségű lakossága fölött oly módon, hogy a népet leginkább befolyásoló ortodox papokat kívánta felügyelete alá vonni, és általuk ezekkel az eszközökkel integrálni, rendsza-

29 Makkai László: *Magyar–román közös múlt* i. m. 105.

30 *Approbatæ Constitutiones Pars I. Titulus VIII. Articulus I.* In: *Magyar Törvénytár. 1541–1848. évi erdélyi törvények.* Ford.: Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. Bp., 1900. 22.

bályok közé szorítani a román nyelvű ortodox népességet. Az erdélyi rendek ezekben a törvénycikkben miközben felléptek az ún. népi vallásosság egyes jelenségei, a babonák ellen, egyúttal erősítették a román nyelv használatát.³¹ A törvények azonban bizonyos mértékig kirekesztő jellegűek is voltak, hiszen a román népesség vallását megtűrtnek minősítve, magát a népességet is egy-fajta másodrendű szerepbe juttatták. Ezt a gondolatot erősíti számos román történelmi vélemény, melyek egyike szerint a románokat kirekesztették a szabadságjogok gyakorlásából a 17. század közepén, holott az országban már ekkoriban igen nagy számban éltek, a lakosság egyharmad részét tették ki.³² A szerző élénken ecseteli, hogy egy korabeli utazó szerint az erdélyi románság megalázó, alávetett, szolgai helyzetben volt, akiket a rendek minden jogokból kizártak, birtokaik nem voltak, bár azt elismeri, hogy ebben a korban a nemzetiségi hovatartozás és az ebből fakadó szolidaritás tudata kevésbé volt fejlett.

Románság a 18. században – az unitus egyház

Az I. Lipót által 1691-ben kiadott Diploma Leopoldinum megszüntette az Erdélyi Fejedelemséget, Erdély elsőrendű államjogi okmányává, mintegy alkotmányává vált, és egészen 1848-ig meghatározta a Habsburg Birodalomhoz kapcsolt tartomány közjogi helyzetét.

A bécsi kormányzat első sikereként könyvelhette el, hogy létrehozta a román unitus egyházat, azaz a román görögkeleti ortodox egyház egyesülését a római katolikus egyházzal. Megkezdtek a román többségű egyházmegyék létrehozását Biharban, Máramarosban, majd a 18. század közepén Nagyváradon is. A kezdeti időszakban maga az uniálás a román papoktól csupán azt kívánta meg, hogy Róma fennhatóságát fogadják el, és hittételeik egy részét igazítsák a római katolikus hitelvekhez. Az Erdélybe érkező jezsuiták segítségével megegyezés született Szerémi Teofil gyulafehérvári ortodox püspökkel, majd az utódja, Atanáz püspök által 1698-ban összehívott zsinaton közel 2300 ortodox pap egyezett bele az uniálásba. I. Lipót 1701-ben hozta létre az első püspökséget. A következő változás XIII. Ince pápa (1721–1724) idején következett, amikor is az

31 Az erdélyi románok fejedelemségkori helyzetét számos ponton felületesen és tévesen mutatja be: Catherine Durandin: *A román nép története*. Bp., 1998. 63–75.

32 Gheorghe Brătianu: *A rendi országgyűlések és a románok Erdélyben*. In: Gheorghe Brătianu—Makkai László: *Tündérkert – Grădina Zînelor. Az erdélyi fejedelmi kor magyar és román szemmel*. Két tanulmány. Vál. és előszót írta: Miskolczy Ambrus. Bp., 1994 (*Encyclopaedia Transylvanica*) 14–40., különösen: 33–34.

Erdélyben élő egyesült oláhok, rutének, rácok, görögök számára Fogaras székhellyel új egyházmegyét alapítottak, amelynek székhelyét később Balázsfalvára helyezték át.³³

A 18. század a románság helyzetében sok változást hozott.³⁴ Mindenekelőtt a görög egyesült egyház új vallási kereteket teremtett, és az egyház első jelentősebb főpásztora, Inochentie Micu-Klein ki is tudta használni az új lehetőségeket a román nemzetiség érdekében.³⁵ Komolyan síkra szállt a román papság mellett, azt követelve, hogy a többi felekezet papjaival azonos kiváltságokban részesüljenek, illetve hogy a románságot Erdély negyedik rendi nemzetévé emeljék. Érvelésében először tűnt föl a nemzetiség jogaiért folytatott harcban annak emlegetése, hogy a románság Erdély legősibb lakossága, hiszen a románok a Traianus császár korabeli telepések leszármazottai. Ez a gondolatkör és érvelés jelentős részben az erdélyi magyarsággal, illetve szászsággal szemben alakult ki, akik jövevénynek tekintették a románságot, és velük szemben előkelőbb mivoltukat hangoztatták, egyrészt arra hivatkozva, hogy őseik fegyverrel hódították meg a Kárpát-medencét, másrészt arra, hogy őseiket a királyok hívták be, és tőlük kaptak privilégiumot. Micu-Klein a román nemzettudat kialakításának első szakaszában érvelésében egy még ősbibb időt, a rómaiak korát hozta elő, mint történeti jogalapot arra, hogy az erdélyi románok a rómaiak utódaiként jogosan folyamodnak ugyanolyan megbecsülésért, mint a többi itt lakó nép. A román püspök ambíciói azonban nagyobbak voltak, tervei között szerepelt az a cél is, hogy a magyarországi összes görögkeleti felekezetű lakosságot az ő egyházi vezetése alá rendeljék. Részben ez okozta és robbantotta ki az ortodoxok részéről a vele és az unitus egyházzal szembeni délvidéki szembenállást.

A Karlóca székhellyel működő ortodox érsekség a szerbek lakta délvidék egyházi központja volt. A 18. század elején a határörvidék megszervezésének idejében az itt letelepedett szerb katonanépesség ún. illír privilégiumokat kapott.³⁶ En-

33 A korszak Habsburg berendezkedésének, abban az unitus egyházszervezés szerepének összefoglalására ld. Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740.* Bp., 1988. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 8.)

34 I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus kialakulása.* In: *Magyarok és románok.* Szerk: Deér József—Gáldi László, Bp., 1943. 74–125.; Összefoglalóan ld: I. Tóth Zoltán: *A román nacionalizmus első százada. 1697–1792.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.

35 Miskolczy Ambrus: *Egy görög katolikus püspök római száműzetésben. Historiográfiai széljegyzetek Inochentie Micu-Klein legújabb életrajza kapcsán.* In: Uő.: *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről.* Bp., 1994. 8–21.

36 Itt jegyezzük meg, hogy a korban az illír kifejezés több értelemben volt használatos, a központi kormányzat így nevezte a szerbeket, de esetenként a katolikusok horvát nyelvét is; a

nek lényegi része a szabad vallásgyakorlat engedélyezése volt, illetve az, hogy a karlócai szerb érsekség fennhatósága alá helyezte az összes magyarországi ortodox népeiséget, így a románok is ide tartoztak. Az 1718. évi pozsareváci békében a Bánát is visszakerült a Magyar Királysághoz, és a rendkívül vegyes etnikumú, de főként román és szerb lakossággal rendelkező régió komoly vallási feszültséggócá vált. A szerb vezetés alatti érsekség ugyanis a fő egyházi pozíciókat szerbekkel töltötte be, sőt a román lakosságú területekre is sokszor szerb papot küldtek, és ez további ellentéteket szült. Az ortodox román és szerb lakosság viszont egyöntetűen ellenséges álláspontot foglalt el az unitusokkal szemben. Az 1740-es években kibontakozott egy unitusok elleni „lázasadás”, melynek során sokszor meg is verték az egyesült egyház papjait. Micu-Klein püspök elmenekült, Rómában próbálta a maga igazát keresni, sikertelenül.

A 18. század közepére az erdélyi román lakosság egy része maradt csak az unitus egyház híve, és sokan visszatértek az ortodoxiához. 1759-ben indult Sofronie görögkeleti szerzetes térítő mozgalma, amely rendkívül sikeres volt. A bécsi udvar egyházpolitikája ugyan erőteljesebben támogatta volna az unitusokat, de el kellett ismerniük, hogy a jelentős létszámú ortodox lakosság számára is püspökség létrehozását kell engedélyezni. Ez meg is történt, és Nagyszebenben létrejött az új ortodox püspökség.³⁷

Ezzel párhuzamosan a központi kormányzat az erdélyi határőrvidéket is felállította, amely a román lakosság számára sok esetben felemelkedést hozott. A jobbágyság ugyanis a katonai szolgálatért cserébe felmentést kaptak az adófizetés alól, és kikerültek földesuraik joghatósága alól. A vallási megosztottság a században mindvégig megmaradt, a román unitus egyház azonban komolyan megerősödött. Központjaik Balázsfalva, Nagyszeben voltak, de 1778-ban Nagyváradon is püspökséget állítottak fel. A 18. század második felében tevékenykedő Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai és Petru Maior az erdélyi román értelmiség élcsapatává nőtte ki magát.³⁸ Az unitus egyház tagjaiként főként a román nyelv és kultúra megújításáért fejtettek ki jelentős tevékeny-

magyar rác szó elsősorban szerb értelemben használatos (az óhaza Rascia/Raška nevéből), de általánosabb délszláv jelentése is volt. Ld. Berlász Jenő: *Pavao Ritter-Vitezović az illirizmus szülőatyja: magyar–horvát viszony a 17–18. század fordulóján. Századok* (1986) 5–6. 943–1002.; Ld. még: Sokcsevits Dénes: *Horvátország története*. Bp., 2012.

37 Miskolczy Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon* i. m. 92–93.

38 Az „erdélyi triász”: Samuil Micu-Klein (1745–1806), Gheorghe Șincai (1754–1816) és Petru Maior (1756–1821), a román felvilágosodás és nemzeti megújulás programadói. Ld. Mikolczy Ambrus: *Magyarország a modern román kultúra bölcsője. Az „erdélyi triász” Pest-Budán. História*. 22. 2000. 4. 22–23.

séget. Nyelvújító munkásságuk során a román nyelv latin eredetét és jellegét igyekeztek kiemelni, ennek érdekében új, mesterségesen kitalált szavakat is alkottak, és ezeket igyekeztek használatba hozni, szintén a latin őseredet bizonyítására, és a latin betűs írás bevezetését is javasolták.³⁹ Ugyancsak az erdélyi triász tevékenységéhez köthető a dákoromán elmélet továbbfejlesztése és elméleti átgondolása.⁴⁰

II. József uralkodása alatt új lendületet vett a románok soraiból kikerült hivatalnokok, tisztségviselők karrierje. A császár ugyanis eltörölte a hagyományos rendi struktúrát és számos kormányzati reformot vezetett be. Igyekezett Erdélyt minden módon szorosabb kötelékkel kapcsolni a birodalmi kormányzathoz. A 18. század végén bontakozott ki a román parasztság nemességellenes lázadása Horea és Cloșca vezetésével. A császári hadparancsnok szétkergette a felkelőket, sokakat kivégeztettek. A felkelés későbbi értékelésében sokan bontották ki azt a gondolatot, miszerint a román jobbágyság lázadt fel magyar földesuraik ellen. A román értelmiség azonban nem állt a felkelők pártjára, sőt el is ítélte azt.

II. József halála után Erdélyben visszaállították a rendi nemzetek rendszerét. Részben ez provokálta a román nemzeti küzdelem folyamatában oly fontos dokumentum, a román görög katolikus és ortodox püspökök által írt *Supplex Libellus Valachorum* (A románok könyörgő levele) című, 1791-ben II. Lipót császárnak és az országgyűlésnek benyújtott mű elkészülését. A felterjesztésben a románok népességének lakosságon belüli nagy arányára hivatkozva arányosan nagyobb részt kértek a vezető tisztségekből, beemelésüket a rendek közé, kérték továbbá, hogy a jelenlegi jogfosztott állapotból az uralkodó a korábbi teljes jogú helyzetükbe helyezze őket vissza, és a jobbágyok is ugyanolyan terheket viseljenek, mint más nemzetiségű társaik. Ezen felül azoknak a megyéknek, városoknak, falvaknak, amelyekben románok is élnek, román elnevezést szerettek volna kapni. A kérvény nagy jelentőséggel bír a román nemzeti identitástörténetben, hiszen abban már nyelvi, kulturális azonosságokon alapuló nemzetiségi összetartozás-tudat jelent meg. Az országgyűlés végül is nem oldotta meg a román nemzet problémáját, hiszen azt ugyan kimondták, hogy az ortodox vallású lakosságot is ugyanolyan módon kell terhelni a közterhekkel, ahogyan a többi felekezet tagjait, de egyúttal megerősítette azt a gyakorlatot is, hogy a köztisztviségeket csak a bevett vallások hívei nyerhetik el.

39 Miskolczi Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon* i. m. 89–96.

40 Catherine Durandin: *A román nép története*. Bp., 1998. 30–46.; Borsi-Kálmán Béla: *Töredékes látlet az erdélyi románság sérelmeinek társadalomtörténeti (lélektani) gyökereiről*. In: Uő.: *A békétlenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből*. Bp., 1999. 202–229.

Összegezve elmondható, hogy a 18. század a románság nemzeti tudata kialakításának, a nemzetként létező etnikai közösség megfogalmazásának, az eredetmítosz, az egységes nyelv kialakításának korszaka. Pontosabban szólva mindezen folyamatok elindulásának időszaka. Ehhez a román nemzetet hozzásegítette saját értelmiségének a román nemzeti történelemszemlélet – földrajzi és történeti értelemben vett – megteremtését célzó tevékenysége. A nemzeti egység kialakulását a románság vallási elkülönültsége is segítette, akár az ortodox, akár a görög katolikus felekezetbe tartozott. A 18. század végén tevékenykedő értelmiségiek közül néhányan történelmi munkákat is alkottak. Samuil Micu-Klein és Şincai is Budára költöztek, és az Egyetemi Nyomdának köszönhetően publikálták műveik egy részét, igaz, főként a 19. század első harmadában. Şincai hosszan dolgozott élete fő művén, amelynek „A románok és más népek krónikája” címet adta. Ezen kívül élete legfőbb alkotása a román nyelv latinosítása volt, helyesebben szólva a franciához történő közelítése. Petru Maior fő műve – A románok eredetének története Daciában – új korszakot nyitott a román nemzettudat alakulásában. A műben a korabeli románságot az őslakos, Dacia provinciát meghódító római ősök leszármazottaként nevezte meg, de nem volt ellenséges a magyarokkal szemben sem, mert – mint írta – „a magyar nép nem csinált semmi igazságtalanságot a románoknak”.⁴¹ Úgy vélte, a két nemzet szerződést kötött egymással, a nemesek egyenlők, az alacsonyabb rangúak pedig, legyenek bár magyarok vagy románok, ugyanúgy nem viselhetnek közhivatalt.

A 16–18. században az erdélyi románság egyre nagyobb létszámú népessége nem jutott hozzá a rendi-politikai jogokhoz, hiába indította meg erre irányuló tevékenységét vallási, kulturális, politikai téren. A 18. század végére már komoly elégedetlenség fejlődött ki az értelmiség soraiban, ami a másodrendűség, elutasítottság érzésének kialakulását vonhatta maga után, és komoly következményekkel járt a későbbi századokban.

41 Idézi: Miskolczy Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon* i. m. 104.

Be- és kivándorló tanárok Kassán 1918 után¹

Koudela Pál²

Miért fontos típusok megalkotása?

Migráns életutak párhuzamos bemutatására vállalkozom a következőkben, melynek segítségével az egész Trianon okozta migrációs hullám jobban megérthető, részletei tovább finomíthatók. Az egyes életutak nem csupán egy-egy ember életét, kálváriáját mesélik el, hanem az események, a történelem kényszere okozta tipikus lehetőségeket is. Az egyedi életpályák, biografikus események jelentősége abban rejlik, hogy érvényük általánosítható, a csoportban érvényesülő normákat az életrajz mintegy empirikus bizonyítékként illusztrálja. Ezek ugyanis a leginkább jellemző, vagyis statisztikailag leggyakoribb életpályatípusok.³ Az életpályák tehát a társadalmilag tipikust jelenítik meg, melyet a történetileg meghatározott körülmények határoznak meg. Nemcsak a kontextus hat az életpályára, hanem ugyanakkor az életpályák is befolyásolják a társadalmi környezetet. Az életutak által bemutatható értékvilág mintegy újabb dimenzióval egészíti ki a korábbi strukturális elemzéseket.⁴

Jelentős változást hoztak az 1918 utáni évek a szlovákiai, így a kassai tanárok életében is. A tanárok, a korábbi – a békeidőkre jellemző – hatéves periódusban megfigyelt 42,5 százaléka helyett több mint a kétszerese: 86,5 százalékuk cserélődött ki 1924-ig az iskolákban. Jelentős tehát azoknak a tanároknak a száma, akik nem a megszokott okok miatt hagyták el a pályát: azért, mert kinevezték őket valamilyen magasabb beosztásba, vagy áthelyezték őket más városba, vagy mert meghaltak. Számtalan tanár jött át Magyarországra, azon

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 Kodolányi János Főiskola, főiskolai docens

3 Levi, Giovanni (1989): *Les usages de la biographie*. In: *Annales ESC*. 1989/6. 1325–1336.

4 Koudela Pál (2007): *A kassai polgárság 1918 előtt és után*. www.lib.uni-corvinus.hu/phd/koudela_pal.pdf

belül is elsősorban Budapestre, mert nem volt más megélhetési lehetősége, állameskü tenni pedig nem akart. És sokan maradtak Kassán, vagy nyugdíjazták őket, vagy munkát váltottak, vagy más módokon próbáltak megélni, másfajta állást vállaltak, mint pl. Sziklay Ferenc⁵ is, vagy akár a már korábban is meglévő másik állásukat folytatták. Erre adnak példát a premontrei tanárok, akik a rend kötelékében maradtak Kassán, részt vettek annak pasztorációs és kulturális munkájában, de tanítani nem tanítottak korábbi iskolájukban.⁶ Kivétel Karel Murgaš, aki korábban premontrei kanonok volt, majd világi tanár, később mégis az állami reálgimnázium igazgatója lett. Őt majd Ivaskó Lajos történelemtanár váltotta fel az igazgatói székben. Ez utóbbi egyébként rutén, azaz kárpátukrán származású, s 1918 előtt a tankerületi igazgatóságon volt tollnok. Magyar kollégái nem szerették, opportunistának tartották, mert ha szlovák nyelvű okiratot írt alá, szlovákosan: -ško végződéssel írta a nevét, ha magyart, akkor magyar módon -skó-val.⁷ Vannak persze olyanok is, akik megmaradtak az állásukban, de nem egyszerűen a megélhetés vagy a hivatás folytatása kedvéért. Kassán maradt Gara János is, a nevét megváltoztatta: Šimeček János lett belőle, tanfelügyelői kinevezést kapott, és a legnacionalistább csehszlovák lett. 1919 szeptemberében két másik cseh tanár kíséretében lefoglalta a premontrei gimnázium épületét és felszerelését, majd mikor Szabó Adorján igazgató tiltakozott ez ellen, tizenegy fegyveres katonával tért vissza, s erőszakkal vette át az épületet. Erre a diákok úgy reagáltak, hogy nem iratkoztak be az új iskolába, vagy csak nagyon kevesen, hiába volt magyar osztály, hanem magánúton tanultak tovább⁸. Később létrejött egy illegális iskola is, ahol ezeket a diákokat a régi tanárok oktatták, de nemcsak üldöztetésnek voltak kitéve ezáltal, hanem a végzettségüket sem ismerte el senki. Gara már 1906-ban a felsőkereskedelmi tanára volt, s egyben a női kereskedelmi tanfolyam, a kereskedő tanonciskola tanára is és a felügyelő bizottság tagja. Ő a Fő utcán, az Andrassy palotában lakott, még 1924-ben is, és továbbra is tanított, immár az Állami Kereskedelmi Akadémián.

A pályájukat elhagyó tanárokat, és általában a középosztályt, a legegyszerűbb módon két alapvető és ezen belül több altípusba lehet besorolni: a Kassán maradó, de állást változtató, a Kassán maradó és állást nem változtató, a Kassát elhagyó, a Magyarországra költöző és kedvezőbb sorsú, a Magyarországra

5 Koudela Pál (2002): *A magyar polgárosodás egy alternatívája a Felvidéken: egy kassai tanár, Sziklay Ferenc élete*. In: LIMES 2002/2 85–105

6 *A Jászó-Premontrei II. Rákóczi Ferenc-gimnázium évkönyve az 1939–40. iskolai tanévről*. [sic.!] 17.

7 Sziklay László (2002): *Egy kassai polgár emlékei*. Budapest, Kalligram

8 *A Jászó-Premontrei II. Rákóczi Ferenc-gimnázium évkönyve az 1939–40. iskolai tanévről*. 14–15.

költöző, de kedvezőtlenebb sorsú és az egyéb helyre költöző tanárok típusába. A számtalan kicserélődő tanár helyébe mások jöttek. Az ő életük lényegében nem különbözött azokétól, akiknek a helyére jöttek, tehát két alapvető típusuk inkább a nemzetiségük szerint állapítható meg, vagyis: csehek vagy szlovákok, ill. magyarok. Természetesen ezeket a típusokat is tovább lehetne osztani, sok értelme azonban nem volna, hiszen pl. a nem Magyarországra, hanem más országba elköltöző tanárok száma oly kevés, hogy külön típusként nem jellemezhetők. Ezek a típusok azok, melyek némileg konkrétabb képet adnak a tanárok sorsáról, és tágabb értelemben az általános társadalmi változásokról is sokat mondanak. Tudjuk, hogy a tanárok egy része Magyarországra jött, hogy nagyobbára rossz anyagi körülmények közé került. A trianoni békeszerződés következtében az elcsatolt országrészekből mintegy ötszázezer ember, zömmel tisztviselő menekült vissza az anyaországba, hátrahagyva vagyonát, elveszítve állását.⁹ Ők éveken át a budapesti pályaudvarokon vasúti vagonokban laktak, miközben még 1918 előtt a háromszobás lakást tekintették átlagosnak. A nagy válság évei ugyanakkor elsősorban azért sújtották le a középosztályt, mert az egyetemekről kikerült gyermekeik éveken át állástalanok maradtak, nem tudtak megfelelő önálló egzisztenciát teremteni maguknak. Az első világháborús hadikölcsönkötvényekbe fektetett pénzüikkel elveszett a középosztálybeli családok anyagi tartaléka, a leánygyermekek kiházásítására szánt összeg, a “stafírung” ára. Az 1920-as évek közepéig tartó infláció Magyarországon a valamikor irigyelt fixet és viszonylag magas fizetést olvasztotta el.¹⁰ Ugyanakkor nem tudjuk, hogy a Magyarországra került tanárok számára milyen életstratégiák, lehetőségek adódtak az anyaországban, ha szakmájukat akarták folytatni, vagy ha meg akartak élni egyáltalán. Az is ismert, hogy jöttek cseh területről is tanárok a Felvidékre, de nem tudnánk a konkrét személyek ismerete nélkül, hogy vajon mennyire voltak mások ezek az emberek? Vajon csak az anyanyelvük tért el, vagy az értékrendjük, a mentalitásuk is az elődeikétől? Erre a kérdésre sokféle választ kaptunk már. Simon Attila pl. azt állítja, hogy nem volt integráció, annyira eltérő volt a két népesség életszemlélete, pl. a valláshoz való viszonya, hogy erre nem kerülhetett sor.¹¹ Egy szűkebb társadalmi csoport közvetlen megismerése talán árnyaltabb képet ad.

9 L. Nagy Zs. (1991): *Magyarország története 1919–1945*. KLTE, Debrecen. 66.

10 L. Nagy Zs. (1991): *Magyarország története 1919–1945*. KLTE, Debrecen. 98.

11 Klincyecz Barbara (2011): *A csehszlovákiai magyarság 1918–1938*. In: *Délkelet Európa-South-East Europe. International Relations Quarterly*, Vol. 2. No. 2. (Summer 2011/2 nyár) http://www.southeast-europe.org/pdf/06/DKE_06_M_N_KB.pdf

A Kassán maradó, de állást változtató tanár típusát, mint a legfontosabbat, ismerjük Sziklay Ferenc életútján keresztül.¹² Más lett a sorsa azonban, azoknak, akik nem maradtak Kassán, hanem átjöttek Magyarországra. Ezen belül számszerűen feltétlenül kevesebben voltak azok, akik anyagilag is, társadalmilag is sikeressé váltak. Érthető, hogy nehéz volt a helyzetük, részben éppen a sok anyaországba érkező tisztviselő miatti munkaerő-túlkínálat és munkanélküliség folytán.

Kassai magyar tanárok Magyarországon

Sándor Vence¹³, aki korábban a Főreáliskola igazgatója volt¹⁴, feltétlenül ebbe a csoportba sorolható. 1921 őszén érkezett Budapestre, ahol nyolc éven át szakfelügyelőként dolgozott, majd 1936-ban nyugdíjazták. A Közoktatási Tanácsnak (KT) is tagja volt, és mint némettanár a német nyelvoktatás ügyében dolgozott: a középiskolai kerettörvény létrehozásában is részt vett. Tankönyveket írt, előadásokat tartott, leveleiben lesújtó képet adott a korabeli magyarországi állapotokról. A harmincas évek végén jelent meg Thienemann Tivadarnak a harmadik osztályos tankönyve, amit szakmailag igen gyengének tartott, kemény bírálatot írt róla, de nem ért el vele semmit. Állítása szerint a KT ülésein egyszer sem látta megjelenni Thienemannt, mint ahogy másokat sem, akik magas fizetést kaptak ilyen munkájukért. Ennek ellenére 1939 nyarán Thienemann meghívta a Kelemen-féle német szótár átdolgozásához segíteni, azt írva neki, nagyra becsüli, mert ő az egyetlen, aki a könyvét annak idején alaposan áttanulmányozta. Két és fél éven keresztül dolgozott a szótáron egy kollégájával együtt nyolcszáz pengőért, a háromhetedét el is készítették, de Teleki Pál halála után a megbízott kiadó, az Athenaeum „frontot váltott”, és nem akarta kiadni a szótárt ilyen terjedelemben, azzal indokolva eljárását, hogy nem futja a Teleki által nyújtott 150 000 pengős keretből. Ezek után Thienemann volt tanítványait bírta meg a munka gyors befejezésével, akik sokat ki is töröltek Sándor és kollégája munkájából, és Sándor nagy bánatára egyenrangú szerzőtársként szerepeltek a könyvben, de főmunkatársként Medecey-Travnik Jenő került a könyvbe, akit Thienemann egyetemi magántanári kinevezéssel „fizetett ki” munkájáért, pedig a könyvön semmit sem dolgozott.¹⁵

12 Koudela Pál (2002): *A magyar polgárosodás egy alternatívája a Felvidéken: egy kassai tanár, Sziklay Ferenc élete*. In: *LIMES* 2002/2 85–104.

13 Nem elírás: nevét Vencének, s nem Vincének írta.

14 *A Kassai Főreáliskola évkönyve az 1917/1918. tanévre*.

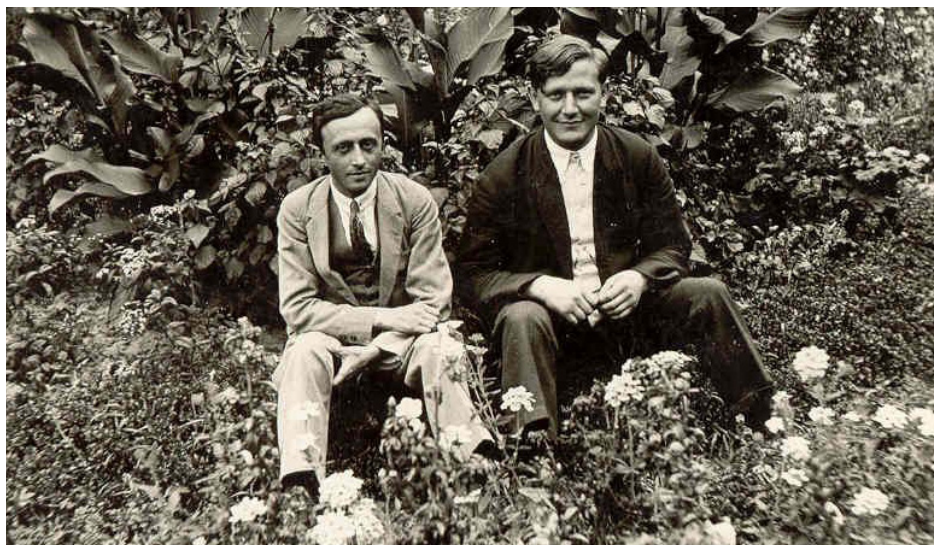
15 Sándor Vence levelei Sziklay Ferenchez OSZK Kt. fond 158 V/27

Annak ellenére azonban, hogy ilyen sérelmek érik, Sándor Vence sorsa nem tartozott a legszerencsétlenebbek közé. Semetkay József, akit 1918-ban neveztek ki Kassán magyar-latin szakos tanárnak, szintén Budapestre jött, de 1923-ban még nem volt állása, magántanítványokból, valamint rokoni segítségből volt kénytelen megélni.¹⁶ Karácsony előtt pl. 200 pengő kölcsönt kapott Sziklay Ferencről, amiből némi tüzelőt vásárolt, meg a karácsony költségeit fedezte, de a hiperinflációban percenként lett drágább minden: „nem költök másra, mint villanyosra”, írta egyik levelében.¹⁷ Szakdíjnoki állásra pályázott a Nemzeti Múzeum könyvtárába, és pártfogója is volt, aki sajnos időközben meghalt, így nem tudott neki segíteni. Júniusra tervezte ledoktorálását, így jobb beosztást remélve az ekkor még nem is létező munkahelyén, júliusban már az óraadói munkája is lejár, s akkor, ha nem lesz semmi, kénytelen villamoskalauztnak menni, mert meg kell élni valamiből. Magda, a felesége ugyanis állapotos volt, s a gyereket július végére várták. A felesége is tanár volt, de le kellett mondania a tanítványát, mert az tizenöt éves volt, és a szülők neheztelték a dolgot, azaz az akkor már látható terhességet. Újpesten laktak a külvárosban, egy kertes házban, ahol maga termesztett növényeket, készült a doktorátusára és novellákat írt. Szervác című kilenchasábos novellája meg is jelent tavasszal, amiért 500 koronát fizettek, de ugyanekkor egy kiló zsír már 1400 korona volt, „egy gépíró le se másolta volna ennyiért” – panaszkolta, de hát nem lehetett gőgösködni az ő helyzetében. Harminc éves volt ekkor, tele munkakedvvel, sok mindenről le kellett mondania, ahogy márciusban írta: „Már kultúrigényeink: könyv, színház voltak! Nemsoká sorra jönnek az állatiak?” A könyvtárba majdnem bejutott, de ekkor a pénzügyminiszter betiltott minden kinevezést. Disszertációját elfogadták, három lehetőségben bízott: talán kinevezik egy fővárosi polgáriba őszre, vagy bejuthat a Pénzügyintézeti Központba napi díjnoknak, de itt fél évig napi 400-500 koronáért kellene dolgoznia, amiből 240 a villamos, emellett a kereskedelmi tanfolyamot is el kellene végeznie, s akkor talán fél év múlva kineveznék gyakornoknak. A harmadik lehetőség, hogy Salgótarjánba kerestek tanárokat, írt is nekik. Nehezen élte meg ezt a helyzetet, s bár a feleségével ez még jobban összekovácsolta, úgy érezte, ebben a világban durva ököl és parasztkönyök kéne. Egy villamosvezetőnek nem nehéz a dolga – írta – és fizetése jobb, mint egy tanáré. Sziklay Ferenc közbenjárására két tárcát írhatott ekkor a Prágai Magyar Hírlapba (PMH), de ekkor már csak negyed kiló zsír árát: 500 koronát adtak érte,

16 Semetkay József (1940): *Számonkérés*. In: *Új Élet* 1940/január

17 OSZK Kt fond 158 V/27

ami annyi volt, mintha békeidőben 25 krajcárt adtak volna írásaiért. Szerencsére a kertjükben zöldbab termett, ez volt a legjobb, amit ettek, a gyerekek kölcsön kellett kérni a kiskocsit és a kádat, mert venni nem tudtak, a legnagyobb panasza mégsem az anyagiakra vonatkozott, a legfájóbb, hogy úgy érezte nincs értelme, hogy huszonnégy évet tanult a harmincból, nincs rá szüksége a társadalomnak.¹⁸

Semetkay József és Mécs László, 1927

Forrás: saját kép

Szerencséjére Salgótarjánban mégis kapott tanári állást a Reálgimnáziumban, 1930 októberében már onnan írt Sziklaynak. Azt mesélte, hogy a Balatonon voltak nyaralni Mécs Lászlóval, de novemberben mégis ingyen példányt kért Vécsey Zoltán Síró város című regényéből, mert a 15 pengős árat túl soknak találta egy „magamfajta megszanált és agyonadóztatott, művelt középosztálynak”. Műveltsége egyébként klasszikusnak mondható volt: Zolát és Dosztojevszkijt szerette, de a l’art pour l’art-t nem. 1938 után aztán visszakerült Kassára az újból alakuló premontrei gimnáziumba mint állami tanár.¹⁹

18 Semetkay J. (1940): *Önéletrajz regényben*. In: *Magyar Szemle* 1940/március. 7. és levelei Sziklay Ferenchez.

19 *A Kassai Magyar Kir. Állami (Premontrei) Gimnázium évkönyve az 1938–39. iskolai évről*. 13.

És egy eltérő eset

Persze nem mindenki ment Budapestre vagy akár az anyaországba. Jarnó József²⁰ ugyan nem volt kassai születésű (Budapesten születet 1904-ben), de Kassán dolgozott. 1920-ban a Magyar Tanácsköztársaság emigránsaként érkezett Kassára, 1922-től a Kassai Napló szerkesztőségében, majd Pozsonyban működött. 1924-ben a Kassai Renaissance Kultúregyesület irodalmi szakosztályának elnöke lett. Fordított Baudelaire, Verhaeren, Whitman, Ernst Toller stb. verseiből, s 1926 után a Kazinczy Társaság jóvoltából kapott egy nyugalmasabb megélhetést biztosító újságírói állást Bécsben. Továbbra is írt a PMH-nak, de elsősorban a német lapoknak, s azok jól fizettek, sokkal többet, mint otthon, de még ezt is „éhbérnek” tartotta. Nehezen illeszkedett be, bár legalább lehetett látni és tanulni valamit, sokat járt színházba is, mégis honvágya volt. Egyik levelében ezt írta Kassára: „az osztrák életet undorlom és nagyon sok szeretettel gondolkodom Rátok, ha kevesebbszer is ebédeltem, mint itt.” Jarnó József egyébként író volt, s íróként is olyan eszmékért élt, melyek a világ jobbítását célozták. Illés Endre írta egy regényéről: „Attitude-je: az igazság megmutatása. Mindenhol, mindenfelé s mindenáron. Kitapogatni, rávilágítani, megmutatni: emberek, osztályok, célok, életjelenségek eddig elkendőzött, igazi arcát.”²¹ Jarnó szakadatlan építő ereje furcsa módon törik meg, előbb Szíriába kerül a Couburg nagyvállalat munkatársaként, s tüdőtályogban fiatalon, harminc évesen hal meg Bejrútban. „Mert az itteni, magamagára találni akaró magyarságban már pusztán az erő és iránya is jelent valamit. Maradiság és előrejutás egymás ellen való feszülésében az egyirányú erők mennyisége dönti el a jövőt.” - jellemzi Barta Lajos a hiányát.²² De természetesen mentek máshová is a volt kassai tanárok: 1924-ben Zsámboki Tivadar, az ipariskola tanára, mérnök pl. Amerikába költözött.²³

Az új tanárok beilleszkedése

A sok távozó tanár helyébe újak jöttek. Részben cseh területről, mint Jan Kovalík, vagy Anton Benda. 1919. augusztus 12-én nevezték ki Vaclav Mayer, okl. gépészmérnököt az ipariskola igazgatójává: ő korábban a brünni ipariskola tanára volt. De ekkor kezdett tanítani Henrik Matzner, Ladislav Schleirner és

20 OSZK Kt fond 158 V/27

21 Illés Endre (1930): *A gyár. Jarnó József regénye*. In: *Nyugat* 1930. 3.

22 Barta Lajos (1935): *Magyar író meghal szíriában*. In: *Nyugat*. 1935. 1.

23 Československá štatná priemisla škola v Košice, Értesítő az 1923–24. tanévről. 15.

Rudolf Ružička is, akik szintén csehek voltak.²⁴ Az esküt 1918-ban az ipariskola összes tanára letette, a tanítási nyelv mégis a szlovák lett, s mindössze ezzel a négy tanárral indult meg a szlovák nyelvű oktatási osztályban a tanév, de az iskolába ekkor annyira kevés szlovák diák iratkozott be, hogy kénytelenek voltak Csehországból hozni a diákokat is. Az iskola sorsa 1919. augusztus 8-án dőlt el. Ekkor tárgyalt az akkor még igazgató Balassa János Prágában Arnošt Rosa miniszteri tanácsossal. Öt órán át beszélgettek németül, s Rosa nagyon barátságos, segítőkész volt, megígérte, hogy lesz magyar nyelvű oktatás is, de Balassa sajnos nem maradhat igazgató, mert nem tud szlovákul.²⁵ 1920-tól volt újra magyar tanítási nyelvű osztály is, ebben az évben, decemberben Mayert kinevezték a kladnoi ipariskola igazgatójává, s helyére Maximilian Klotz került, aki a pilseni ipariskola szakosztályvezetője volt korábban, majd két és fél év elteltével tovább is ment Česke Budějovicébe, az ottani ipariskolába.

Anton Benda 1922-ben került Kassára az ipariskolába, s 1923-ban lett igazgató. Az ekkor 33 éves mérnök Pilsenből érkezett, ahol a Škoda művek igazgatója volt, s az Iskolaügyi Minisztérium nevezte ki Kassára. 1938 első felévéig itt is maradt, amikor is Pozsonyba helyezték át, ahol 1939-ig, az iskolaév végéig dolgozott mint az ottani ipariskola igazgatója. Kassán fiával, lányával és feleségével az ipariskola ötszobás igazgatói lakásában laktak.²⁶ Bendát Juraj Krajčovič követte az utolsó évben. Az ipariskolában tanulók jelentős része kénytelen volt Csehországban elhelyezkedni, mivel Szlovákiában nem találtak állást. 1938 után aztán a tanárok az igazgatóval együtt Rózsahegyre, majd Besztercebányára menekültek. Az ebben az időszakban idekerült cseh tanárok nem sok tekintetben különböztek a korábbi magyar tanároknál: ugyanabban a Monarchiában nőttek fel, alakult értékrendjük, s kapcsolatuk sem volt – legalábbis ennek okán – rossz. Erre utal Balassa János 1941-beli visszaemlékezésében: még ebben, az anyaország nacionalista felfogásához alkalmazkodó légkörben is úgy emlékszik vissza Mayerra, mint humánus, megértő emberre. Ugyanakkor Benda is dicséri Balassát, neki tulajdonítja, hogy egyáltalán lehetővé vált az együttműködés, és baráti viszonyt alakított ki a tanárok között. Bendára éppúgy az volt jellemző, mint Balassára, hogy „nem ismert különbséget szlovák és magyar közt, csak tanárt, diákot és munkát ismert.”²⁷ Krajčovič pedig, miután elhagyta Kassát, még ba-

24 A košicei Ipariskola száz éve 1872–1972. 20.

25 Az ipariskola évkönyve az 1940–41-es tanévre. 20. Balassa János visszaemlékezése.

26 Výročná zpráva priemisle školy 1937–38. 4–5.

27 Benda, A. (1933): *K šesťdesiatinám pána prednostu Balassu*. In: *Výročná zpráva za školský rok 1932–33*. 2.

ráti leveleket is írt Balassának Besztercebányáról.²⁸ Az efféle barátság vagy barátsággá alakuló szakmai kapcsolat csehek és magyarok között nem számított kivételes esetnek. Sziklay Ferenc, kassai (pályát elhagyni kénytelen), magyar tanár igen jó barátságban volt Faragó Ödönnel, a színház akkori igazgatójával. Az egyik operaelőadás után Sziklay is bement melegen gratulálni a kulisszák mögé, így megismerkedett a cseh karmesterrel, Oskar Nedballal. A XX. századi cseh muzsika mestere és Sziklay között barátság alakult ki, nagyobb részét németül társalogtak ugyan, de mind a ketten tudatosan törekedtek arra, hogy közel hozzák egymáshoz a cseh és a magyar kultúrát. Nedbal fölvetette: miért vezényeli ő Kassán Smetanát csehül? Rávette Sziklayt, hogy fordítsa le Eliška Krásnohorská szövegeit, a Csókot és a Titkot magyarra. Nedbal élete később tragikus módon ért véget: 1930-ban kiugrott a zágrábi operaház ablakán.²⁹ Nedbal révén ismerkedett meg Sziklay a Kelet-Szlovákiai Múzeum akkori igazgatójával, az ugyan-csak cseh nemzetiségű Josef Pollákkal is, aki cseh létére kifogástalanul tudott magyarul. Nyelvtudását Pollák egészítette ki ott, ahol a cseh nehézségeket okozott. Čapek Zsiványának első magyar fordítása is így készült el.³⁰

Ugyanazt az elhivatottságot, életszemléletet vitték tovább azok a tanárok is, akik ekkortájt kerültek ide, mint az őket megelőző magyar tanárok. Jan Hvozdzik³¹, a szlovák nyelv tanára, egyben a szlovák-magyar, magyar-szlovák szótár szerkesztője volt. Egy Kassa melletti kis faluban, Parnóban (Parchovany) született 1888-ban, korán elárvult, és szegény paraszttasszony édesanyja nevelte fel. Az eredetileg Juhász névre hallgató, de öntudatos szlovák tanár magyar egyetemét végzett (Budapest), és egy neves kolozsvári újságíró húga volt a felesége, kulturális attitűdjeit sokféle befolyás érte tehát. 1919-ben került a kassai gimnáziumba, s egészen 1935-ig maradt, amikor Pozsonyba helyezték át, 1925 s 27 között a Hlinka Szlovák Néppárt parlamenti képviselője volt.³² A szlovákok és a magyarok is egyaránt szerették, s a társadalom különböző rétegeinek is szimpatikus volt. A falubeli batyus nénikék, akik közül származott, éppúgy bizalmasak voltak vele, mint az értelmiség, ahonnan feleségét választotta. Őriási műveltséggel rendelkezett, de bohém ember volt, kalandjairól legendák keringtek, házasságának létrehozása hosszú ideig udvarolt egy nála huszonöt évvel

28 Antal Á. (1996): *A Kassai Ipariskola története*. OPMK, Budapest. 64.

29 Budinský, Libor (2004): *Sebevraždy slavných*. Knižní klub, Praha.

30 Sziklay László (2002): *Egy kassai polgár emlékei*. Budapest, Kalligram.

31 Uo.

32 *A cseh/szlovák magyar irodalom lexikona 1918–2004*. (szerk. Fónod Zoltán) Madách–Posonium 181–182.

fiatalabb lánynak, a legnagyobb természetességgel mutatkozott vele a korzón. 1929-ben, a Tuka-per után csökkent politikai szerepvállalása, 1935-től átlépett az Agrárpártba. Jóval később, 1938 után, az önálló szlovák állam idején Hvozdzik Pozsonyban élt, de mivel zsidókat bújtatott lakásán, Magyarországra kellett menekülnie, ahol ekkor még nem voltak zsidóüldözések. Budapesten vészelte át a háborút, vállalva a Horthy-rendszerrel való együttműködést, állást azonban nem vállalt. Még 1945 után sem, amikor Bécsbe emigrált, alkalmi munkákból élt. 1947 elején volt tanítványa, Sziklay László, aki akkor a Vallás- és Közoktatásügy Minisztérium Nemzetiségi Osztályán dolgozott, és a magyarországi szlovák tanítási nyelvű iskoláknak íratott tankönyvet, egy összegben tizenötezer forintot utaltatott ki neki. Ez akkor hatalmas összeg volt, közvetlenül a forint kibocsátása után. Néhány nap múlva megjelent nála az öreg tanár, és öt forintot kért kölcsön.

Ellentmondásos személyiség volt Juhász-Hvozdzik: politikailag vitatható, de az általa megalkotott magyar-szlovák (1933) és szlovák-magyar (1937) szótárat sokáig nagy becsben tartották 1956-ban bekövetkező halála után is. Ebben az évben a budapesti Szépirodalmi Kiadó Pókhálóban címmel egyetlen regényét is megjelentette, mely az Első Csehszlovák Köztársaság valós szereplőiről, közéleti személyiségeiről alkot szatirikus képet.³³

Új tanárok, akik mégsem annyira újak

De nem mindenki cseh vagy szlovák, aki Kassára érkezett, és nem minden magyar csak elfele ment. Cseh Károly³⁴ 1918 előtt egy Kassától délre fekvő faluban, Lazonyban volt magyar tanító, felesége tanítónő volt ugyanott, s egy olyan házban éltek, ahol még villany sem volt. Természetesen felemelkedés volt számára Kassára kerülni, még ha a Kinizsi utcai elemi, ahol 1916-ig tanított, nem is tartozott a legjobb iskolák közé, ha nem is volt túl jó nevű, s nem is a legjobb környéken volt. Érthető a Kassára kerülés igénye is, hiszen Cseh Károly Bártfán született, ahol apja id. Cseh Károly erdészeti hivatalnok volt, és testvérei is mind tisztviselők, vagy azoknak a feleségei lettek Bártfán. Nagyobbik húga, Cseh Mária, Kosztrapszky Gyula postai tisztviselő felesége volt, s Bártfán a főtértől nem messze, a Rhody u. 8-ban laktak egy, a régi várfal tövében épült, földszintes házban. Igaz, hogy a polgári életmód még sok ellentmondást rejtett ekkortájt,

³³ Csanda Sándor (1956): *Magyar regény az első Csehszlovák Köztársaságról*. In: *Új Szó*, 1956. július 2.

³⁴ Sziklay Lászlóné közlései alapján

hiszen ez a ház ekkor még csak háromszobás volt, a fürdőszoba egy külön épületben helyezkedett el, ami igazából mosókonyhának szolgált, másik fele pedig raktárnak, s a fürdés csak másodlagos funkciót töltött be, ugyanakkor a szalonban faragott ónémet bútorokat találhattunk.³⁵

Cseh Károly és felesége, Rohringer Irén, 1918

Forrás: saját kép

Felesége, Rohringer Irén kassai volt, testvére Rohringer Gézának (legkisebb lányát veszi feleségül Sziklay Ferenc idősebb fia), akinek ekkor már jól menő temetkezési vállalkozása volt a Fő utca 55. szám alatt³⁶, és Rohringer Sándornak, aki műegyetemi tanár volt Pesten. Nem is voltak olyan fiatalok már ekkor: 39 és 37 évesek 1918-ban. A Kluzsénszky Pál utca 21.-be költöztek először Grigely György házába. Grigely Györgynek a Legionárius téren, azaz az Erzsébet téren működött rőföskereskedése, s fia, Viktor, aki egyben apja üzlettársa is volt, Cseh Károly és Rohringer Irén lányát, Cseh Irén anyakönyvi tisztviselőt vette el feleségül, s mindketten Kassán maradtak³⁷. Nemsokára azonban beköltöztek

35 Kosztrapszky Gabriella hagyatéka és levelezése. (magántulajdonban)

36 KVMC 1924: 233.

37 Interjú Dr. Sziklay Lászlóné, született Rohringer Erzsébettel. 1999.

özü. Braun Ferencné, született Rohringer Margit, Fazekas utca 5. szám alatti házában négy lakása közül az egyikbe. Braun Ferenc a tiszti kaszinó tulajdonosa, s egyben egy vendéglő tulajdonosa is volt, felesége pedig Cseh Károlyné testvére volt. Ez a ház a Fazekas utca és a Premontrei utca sarkán álló ház mögötti épület volt, s közepét egy nagy kert díszítette. Cseh Károlyék az egyik földszinti, nagy üveges verandával lezárt, háromszobás lakásba költöztek, ahol nemcsak villany, hanem fürdőszoba is volt. 1926-ban azonban Cseh Károly otthagya a Kinizsi utcai elemét, és elment a jóval kedvezőbb anyagi feltételeket biztosító Nemessányi szanatóriumba igazgatónak. Nemessányi László, sebész főorvos, a szanatórium tulajdonosa, rokona, Rohringer Sándor sógora volt.

Ekkor került Kassára tanítani Pethe Ferenc is, aki évtizedek óta tanított az eperjesi kollégiumban magyar, latin és tornaszakos tanárként, ő honosította meg Eperjesen a labdarúgást.³⁸ Amikor Eperjesen megszűntették a magyar nyelvű tanítást az 1919-20-as tanítási évtől, felmenő rendszerben, a jogakadémia Miskolcra, a teológia és a tanítóképző Budapestre költözött át. A tanárok nagyobbik fele is Magyarországra ment, egy része azonban ott marad Eperjesen, s mivel a régi tanári karból összesen ketten beszéltek szlovákul, öten Kassán kezdtek tanítani. Ezek a tanárok minden reggel felültek a személyvonatra, és este visszautaztak harminc kilométert. Pethe Ferenc igazi ideáltípusa volt a békebeli tanárnak, szigorú, de emberséges, konzervatív ízlésű: valaha Gyulai Pálnak volt tanársegédje. A latin grammatika és Arany János versei fémjelezték ízlését, de Ady, Móricz, Szabó Dezső már túl modern volt számára. Értékrendjében, érzelmeiben központi fontosságú volt, hogy magyar, mégsem nevezhető sovinsztánnak, diákjainak ugyanúgy tanította Hviezdoslav Zuzana Hraškovie-t, mint Arany Jánost. Persze azok a tanárok, akik valamilyen oknál fogva közelebb álltak a modern művészethez, már másképp gondolkodtak, ugyancsak a reál-gimnázium magyartanára volt ekkor Schöpflin Géza, Schöpflin Aladár testvére: ő nyilván könnyebben fogadta be Adyt. 1926-ban került át Eperjesről Kassára, a Reál-gimnáziumba. A Schöpflinek Baden-Baden-ből származtak, valószínűleg ugyanabból a családból, amelyből Johann Daniel Schöpflin, világhírű történész is, Goethe tanára. A család a 18. század végén a morva határ menti Kopcsányban telepedett le, ősüket még Mária Terézia férje. I. Ferenc hívta meg vadásznak birtokára.³⁹ Schöpflin Géza a Nagyszombat közelében fekvő Manigán (Malženice) született. Magas, bár botra támaszkodó, de délceg alakja, széles karimájú kalap-

38 Gömöry J. (1964): *Emlékeim egy letűnt világról*. Szépirod. Kvk., Budapest.

39 Fukári Valéria (1995): *Képes riport a 18. századból. Schöpflin Aladár őse nyomában*. In: *Nap* 7/2 17–19.

ja alkonyat fele minden nap feltűnt Eperjes Fő utcáján, amint kilépve a Szebeni úti otthonából a korzóval átellenes oldalon, az ősi kollégium épülete mellett végighaladt a Kassai úti főgimnáziumig még az ötvenes évek elején is.⁴⁰

Ezek a békebeli tanárok még olyanfajta hivatástudattal és értékrenddel rendelkeztek, melyben a tudás szent volt. Nevelési eszközeik igencsak poroszosak, köztük a pofonok, fül- és hajhúzások természetesen voltak, mindez azonban a szent célt szolgálta, a tudást, s diákjaik lelkivilágában sem hagytak vele feltétlenül negatív emlékeket. Az ilyen magatartás a legnagyobb mértékben összefért a diákok iránt érzett szeretettel. Ezek a tanárok igyekeztek a legtöbbet megtenni szakmájukért, sok esetben komoly tudományos munkát végeztek, pl. Kerekes György, aki a monarchia alatt a felsőkereskedelmi tanára volt, majd az izraelita női kereskedelmiben tanított, emellett számtalan történeti monográfiát is írt, vagy a premontrei kanonok, Wick Béla szintén jelentős történeti írások megalkotója volt.

Miért fontosak a tanárok?

Ezek a sorsok olyan világot rajzolnak elénk, mely még a legpuhább mikro-tematikájú vizsgálat segítségével is szinte feltáratlan maradna. Ugyanakkor mégis empirikus ismereteket jelentenek, szemben az irodalmi forrásokkal. Tipikus életpályákat mutattunk be, melyek kontextussal látják el a strukturális elemzéseket. A Kassára érkezők nem jelentenek lényeges változást a város társadalmi életében. Beilleszkedésük – erről az oldalról nézve – nem ütközött gondba. Hasonlóak voltak a város korábbi polgáraihoz. Másként fogalmazva Kassa lokális közössége nem volt kirekesztő tanítónőkkel, idegen etnikumúakkal szemben: nem is nagyon lehetett, hiszen eredeti polgársága a 18. században még maga is idegen etnikumú. Ugyanakkor észre kell venni, hogy a bevándorlókat nem pusztán az anyagi vagy egyéb nehézségek kényszerítették a közeli vagy távoli városba. Habár egy ilyen vizsgálat messzebb vezetne, mint azt lehetőségeink most engedik, feltételezhető, hogy Kassa vonzereje és befogadóképessége is szerepet játszott ebben. A cseh tanárokat nyilvánvalóan ide helyezték, választásuk nem nagyon volt. A környékbeli falvak, vagy akár Eperjes lakosainak a földrajzi közelség jelentett alapvető motivációt; a válasz vélhetőleg mégsem ennyire egyszerű.

40 Zeman László (2003): *Gymnasiologia. Az eperjesi Kollégium és áthagyományozódásai*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium–Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely 109.

Az elvándorlóknál ugyanakkor figyelembe kell venni sajátos társadalmi változásokat is. Vajon ebben az időszakban megfigyelhető-e az a kulturális pluralizmus, amely a kor Amerikájának etnikai sokszínűségét eredményezi, ill. a társadalmakat egymásra épülő résztársadalmak formájában szervezi meg?⁴¹ Nehéz választ adni, hogy pl. Budapest társadalmát megkövetelt-e legalább egy minimális akkulturációt a bevándorlók nagy tömegeitől, ill. volt-e szükségük, fenn állt-e olyan mértékű kulturális különbség, mely értelmezhetővé teszi ezt a kérdést? A Magyarországra vándorló kassaiak esetében nyelvi-etnikai értelemben semmiképpen sem beszélhetünk asszimilációs kérdésről, de az eltérő értékrendek mindegyikében olyan interakciós konfliktust szültek, melyek általában a migráció velejárói. Ugyanakkor a Kassára kerülő cseh vagy szlovák tanárok esetében az előbbi probléma is felmerül. Valójában nehéz eldönteni, hogy ebben az időszakban egy sokrétegű, sok tekintetben egymás mellett élő csoportokat tartalmazó társadalom jön létre Kassán, vagy egy szerves közösség él tovább. Kapcsolatok nemigen alakultak ki, legalábbis nem nagy számban cseh és magyar tanárok között. Ugyanakkor különösebb értékrendi különbségeket sem láthatunk. Ennek az etnikailag plurális társadalomnak a létrejötte nagymértékben emlékeztet az amerikai etnikai sokszínűségre, de a modern helyzet mellett figyelembe kell vennünk azt is, hogy Kassa történetileg hordozza az etnikai sokszínűséget elfogadó pluralitást, mint a lokális mikroközösség értékrendjének elemét.

41 Gyáni Gábor (2002): A vándorlás mint kulturális jelenség. In *Demográfia* 2002/4 375–382.

Székelyföld autonómiája a két világháború közti erdélyi magyar rendezési tervekben (1918–1940)¹

Bárdi Nándor²

Az 'erdélyi kérdés' kifejezés által lefedett problémakörök alatt általában két témát értünk: Erdély állami hovatartozásának kérdését (Románia vagy Magyarország része, avagy önálló), valamint a régió nemzetiségi problémáit.

Az alábbi dolgozat a két világháború közti erdélyi magyar rendezési elképzeléseket mint technikákat szeretné bemutatni, különös tekintettel a székely autonómiatervekre.³ Először a különböző rendezési lehetőségeket tipologizálom, majd a magyarországi kormányzati, nem kormányzati, illetve az erdélyi elképzeléseket mutatom be, hangsúlyozva, hogy a székely autonómia kérdése a partiumi területek visszacsatolásának igényével – a nemzetkisebbségi kulturális autonómiával szemben – csak a harmincas években került előtérbe.

I. A megközelítések rendszerezése

Az erdélyi kérdés rendezésére kidolgozott terveket két nagyobb körben lehet elkülöníteni aszerint, hogy azok határváltoztatással vagy a nélkül valósíthatók meg.⁴

A feldolgozott dokumentumok, célkitűzéseiket tekintve: 1. határváltoztatási elképzelések, 2. Erdély függetlenségére vagy egy másik államon belüli autonómiájára vonatkozó tervek, 3. kisebbségi törvénytervezetek, 4. nemzeti (magyar, székely) autonómiatervek.

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, tudományos főmunkatárs

3 Átfogóbb, régebbi összefoglaló: Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. *Javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940)* In: *Források és stratégiák*. Szerk. Bárdi Nándor, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 29–113. A téma szakirodalmának áttekintése ott olvasható.

4 A korabeli szakirodalom összefoglalója: Rónai András: *A nemzetiségi kérdés területi megoldásai*. *Magyar Szemle* 1937. november 201–209., Uő: *A nemzetiségi kérdés nem-területi megoldásai*. *Magyar Szemle* 1938. augusztus 303–312.

A székely kérdés alatt ebben a vonatkozásban három dolgot értünk. Egyrészt azt, miként lehet kezelni bármilyen rendezési tervben a trianoni magyar határtól 300–600 km-re elhelyezkedő tömbmagyar területek (Maros, Udvarhely, Csík, Háromszék megyék) közigazgatását.⁵ Másrészt pedig az 1919 decemberében Románia által aláírt párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. §-a nyomán a székely és szász közületi autonómiáról szóló cikkely megvalósulásának módját, annak kiharcolását.⁶ Harmadrészt pedig – és erről a legkevesebbet szokás beszélni – a székelyföldi szegénység kérdését, a birtokviszonyok miatti túlnépesedésből adódó migrációt és elszegényedést, a gazdasági modernizáció megrekedését.⁷

II. Az átmeneti időszak magyar kormányzati elképzelései

1918 őszére a román–magyar viszonyban fordult a kocka, és ebben a (vákuum)helyzetben új megközelítések váltak szükségessé. Az Erdélyi Szövetség vezetői (Apáthy István, Kemény Árpád, Bethlen István) javaslatokkal fordultak Károlyi Mihályhoz. Kérték, hogy: 1. A nemzetiségi kérdésben nélkülük ne kötelezze el magát. 2. Az eljövendő béketárgyalásokon nem szabad Magyarország belső egységét feláldozni vagy az ország megcsonkítását elfogadni. 3. „A horvátokat sorsukra kell bízni.” 4. A föderalizálás helyett a nemzetiségek egyházi, közművelődési, gazdasági önkormányzatát lehetne biztosítani. A fe-

5 Területe 12 ezer km². Ekkor már a mai Fehér és Kolozs megyéhez tartozó Aranyosszéket, amely egyébként sem függött össze területileg a többi székely székkal, nemigen számították a Székelyföld fogalmához.

6 A Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között Párizsban 1919. évi december hó 9-én aláírt szerződés.

10. CIKK

[...] Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban laknak faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó román állampolgárok, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, amelyek a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékony célra fordítatnak.

11. CIKK

Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben, helyi önkormányzatot engedélyezzen.

Közli: Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. ETI, Kolozsvár, 1944, 219.

7 Lásd Venczel József: *Székely népfölösleg, In Erdélyi föld, erdélyi társadalom. Válogatott írások*. Bev. Székely András Bertalan, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988, 101–122.; Böződi György: *Székely bánja*. Kolozsvár, 1938, 261.

lekezeti iskolák számára „szabad rendelkezésre adjuk a Magyarország költségvetésében tanügyi célokra fölvelt összegnek azt a hányadát, amely az ő adózási hányaduknak megfelel”⁸.

A közigazgatásban: a föderalizálás helyett a megyék határainak nemzeti-ségi szempontú kikerekítése, az önkormányzatok kétnyelvűvé alakítása lenne helyénvaló. Minden nemzetiség számára külön ügyosztályt vagy államtitkárságot biztosítanának. Maximum odáig mennének el, hogy minden, az ország lakosságának több mint 10%-át adó nemzetiségnek külön minisztere lehetne. Erdély autonómiáját azzal az indoklással utasította el a javaslat, hogy ott a magyarság és a németiség együtt számbelileg majdnem azonos a románsággal, de gazdaságilag és kulturálisan sokszorosan a fölött áll, tehát az önkormányzó Erdélyen belül úgyis túlsúlyban lesz. Szerintük Erdély autonómiájának felvetése csak Erdély elszakítását készíti elő. Az előbbieken felsorolt jogokat is csak úgy adhatják meg, ha a szomszéd államok lemondanak az irredenta törekvéseikről. Ha pedig ez megtörténik, végképp semmi értelme az erdélyi autonómiának.

Teljesen más nézőpontból közelítette meg a helyzetet a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának vezetője, Jászi Oszkár. 1918 tavaszán írt munkája – *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* – egy demokratikusan létrehozott Duna-táji államszövetség tervére épül.⁹ Az öt „valóságos nemzeti államembrió” – magyar, német, cseh, lengyel, horvát–szerb – szövetséget alkotna. Az itt élő nemzetiségeket egy nagyobb európai integrációs folyamatban hatékony védelemben kívánta részesíteni. A terv a történelmi Magyarország területi épségének megőrzésével számolt, és nem tulajdonított kellő fontosságot az anyaországgal is rendelkező nemzetiségek (szerbek, románok) elszakadási törekvéseinek.

Ezt a kérdést azonban Jászi miniszterként 1918 őszén már nem hagyhatta figyelmen kívül. Elsődleges célja ekkor az volt, hogy a békekonferenciáig megteremtse a magyarországi nemzetiségi kérdés kezelésének intézményes alapjait, anélkül, hogy a nemzetiségek és a szomszédos hatalmak az országhatárok kérdését előre eldöntenék. A Román Központi Nemzeti Tanács 1918. november 9-i ultimátumában követelte a budapesti Nemzeti Tanácstól 26 kelet-magyarországi vármegyének a nagyszebeni román nemzeti kormány alá

8 Károlyi Mihály levelezése I. köt. 1905–1920. Szerk. Litván György, Bp., 1978, 245.

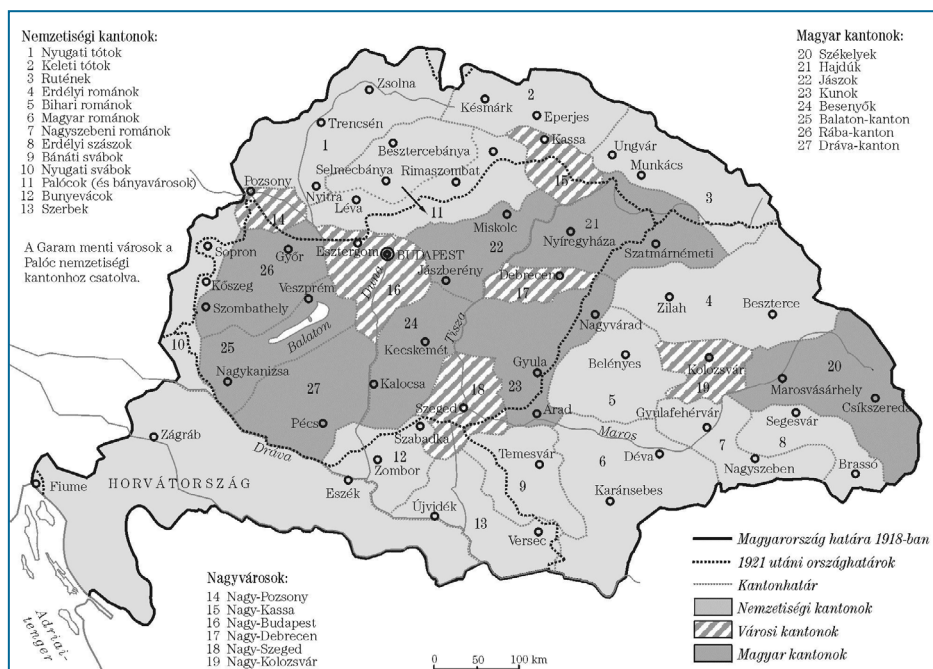
9 Richly Gábor—Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In Romsics Ignác (szerk.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris, Bp., 1998, 134–155.

rendelését. Az ezt követő aradi tárgyalásokon november 13-án Jászi ajánlata a következő volt: 1. A vármegyei keretek mellőzésével, járásokat vagy kisebb egységeket alapul véve, lehetőleg homogén nemzeti blokkokat hoznának létre Kelet-Magyarországon. Ezeknek a nemzetiségi területeknek a kijelölését nemzetközi bizottság ellenőrizné. 2. A románság ezekben a kantonokban maga működtetné a közigazgatást és az államhatósági ügyeket, a hadügy és a külügy kivételével. 3. Az erdélyi románság képviselői részt vehetnének a békekonferencián, ahol a végleges határokról döntenek. A kantonális felosztásban magyar impérium alá esne: Háromszék, Brassó, Udvarhely, Nagy- és Kisküküllő megyék, Maros-Torda alsó fele, Torda-Aranyos középső része, Kolozs megye középső része Kolozsvárral, Bánffyhungyaddal Nagysármásig, a Szamos völgye Désig, Bethlennel. A román nemzeti terület határa „Orsovától indulna ki (Orsova még magyar terület lenne, Fehértemplom és Versec is), Temes és Arad megyén át vonulna végig Radna és Nagyhalmágy mellett, Gyulánál elkanyarodna Tenkéig, azután a cséfa járásig, Nagyváradtól Élesdig, Szilágysomlyóig és Zilahig, magában foglalná Szatmár megye erdői járását, aztán elkanyarodna Nagybánya és Felsőbánya alatt, Máramarossziget magyar terület maradna, a Visó völgye a határig román lenne.”¹⁰ A román területeken belül egyes városok magyar autonómiát kapnának: Petrozsény vidéke, Déva, Vajdahunyad vidéke, Resica, Szászváros vidéke, Lugos vidéke, Beszterce vidéke, Stájerlak vidéke, Belényes vidéke. A magyar területeken belül autonómiát kapna: Alibunár vidéke Torontálban, az avasi járás és a radnóti járás.

Ezzel szemben a román vezetők már csak a Román Királyságon belül tudták elképzelni Erdély autonómiáját. Maniu teljes szuverenitást kért a románság számára, egész Kelet-Magyarországon, és nem provizórikus, hanem végleges megoldást kívánt a béketárgyalások előtt. Ezek után a következő napon Jászi egy újabb 11 pontból álló javaslattal állt elő. A javaslatokat azonban Aurel Lazar azzal utasította el, hogy ez sem adja meg a román nemzetnek „a végrehajtó hatalmat”, s ebből adódóan a rendet sem garantálhatja a Román Nemzeti Tanács.

1918. november 9-én Budapesten Gaál Sándor, 13-án pedig Kolozsváron Sándor József vezetésével megalakult a Székely Nemzeti Tanács. A fővárosban a szervezet vezetését rövidesen Jancsó Benedek, Sebess Dénes, Ugron Gábor vették át. November 17-én, néhány nappal a belgrádi szerződés aláírása és a sikertelen aradi tárgyalások után nagygyűlést tartottak Budapesten, ahol állást

10 Világ. 1918. november 14.

foglaltak Magyarország területi integritása mellett, a nemzetek szabad fejlődését biztosító kantonális szervezet híveiként.¹¹ Arra az esetre ha a békekonferencia nem fogadná el az integritás megőrzésének elvét, elhatározták az önálló székely köztársaság etnikai alapon történő megszervezését. Követelték azt is, hogy a székelység a békekonferencián külön meghívottként vagy a Magyar Népköztársaság küldöttségében képviselve legyen.¹² Ezeket a javaslatokat Jászi Oszkár is támogatta. A budapesti nagygyűlés után két nappal Marosvásárhelyen, Bethlen István háttér munkája nyomán, bizottság alakult a Székely Nemzeti Tanács megszervezése érdekében, november 28-ára pedig nagygyűlést hívtak össze. Az előkészítés során napvilágot látott sajtóhírek szerint az SZNT végső célja a független székely köztársaság létrehozása a wilsoni önrendelkezés alapján. A külön székely politikai entitás tételezésekor a magyarság más közösségeitől eltérő gondolkodásmódra, mentalitásra, a történeti hagyományokra (székely – magyar különérdek, az 1848 előtti külön székely natio) hivatkoztak. A köztársaság területe Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda, Torda-Aranyos

11 Székely Egyesület/Székely Nemzeti Tanács 1918. 11. 17-i budapesti nagygyűlésének határozata, MOL K 40–1918–XVIII.–308. 3 f.

12 Uo.

megyéből, valamint Moldva csángók lakta vidékéből és Brassó, Kis- és Nagy-küküllő, Beszterce-Naszód megyék magyarlakta településeiből állna. Összesen 1,3 millió főnyi lakosságából 666 ezer fő magyar, 460 ezer román és 150 ezer szász lett volna. Így a magyaroknak és a szászoknak kétszeres számbeli fölényük lett volna a románsággal szemben. Marosvásárhelyen azonban a székely köztársaság kikiáltása helyett megválasztották az Erdélyrészi Magyar Nemzeti Tanácsot, amelynek feladatául az erdélyi magyar területek magyarságának védelmét szabták meg. A nagygyűlés résztvevői állást foglaltak amellett, hogy az erdélyi nemzetiségi problémákat a területi integritás fenntartásával oldják meg. Kérték a román betörés ellen megfelelő katonai intézkedések megtételét. A székelység megszervezésére pedig Székelyföldi Nemzeti Tanács létrehozását kezdeményezték¹³ Mindez azonban a román csapatok néhány nap múlva bekövetkezett bevonulása miatt különösebb következmények nélkül maradt. Regionális hatalmi szerepet a budapesti kormányzat az Apáthy István vezette kolozsvári Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosságnak kívánt adni, de ehhez már nem álltak rendelkezésre megfelelő eszközök.

A belgrádi szerződés alapján az antant nevében megszállt területeken a wilsoni önrendelkezés elvéből kiindulva tovább élt a székely köztársaság létrehozásának eszméje. Paál Árpád tett erre javaslatot december 8-án a székelyudvarhelyi Székely Közélet-ben.¹⁴ December 22-én, amikor a székelyudvarhelyi tisztviselők felvették a kapcsolatot a nagyszebeni román Kormányzótanáccsal, Romul Boilának felvetették az önálló székely köztársaság eszméjét is; ő ezt elutasította azzal, hogy a gyulafehérvári határozatok idejétmúlttá tették a dolgot. 1919. január 2-án a székelyudvarhelyi tisztviselői értekezleten megállapodás született arról, hogy a fegyverszüneti szerződést és a megszállást elismerve is ki kell kiáltani a független semleges székely államot. Január 9-én Paál Árpád helyettes alispán már úgy tette le az esküt a tisztviselőkkel a Magyar Népköztársaságra, hogy amennyiben Udvarhely megyében megszűnik a magyar államiság, az eskü a székely önkormányzatiságra továbbra is érvényes maradjon.¹⁵ Másnap a román hatóságok Paált házi őrizetbe vették. Itt írta meg később a megyében illegálisan terjesztett *Emlékirat a semleges független ál-*

13 Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Bp., 1991, 73–75.

14 Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1921*. Aetas 1993. 3. 76–120.

15 Uo. 92–93. valamint Paál Árpád: *Visszaemlékezés 1918 őszére*. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, Paál Árpád Kéziratok hagyatéka (HRM PÁK) Ms 7651/337. Uő. *Fogság naplók*. uo. 7651/331.

lamról c. dolgozatát.¹⁶ Ez az írás egy válsághelyzetben készült utópikus társadalomszervezési vízió. A köztársasághoz eszerint Brassó, Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda megyék és Torda-Aranyos egy része tartoznának. Gazdasági alapját a köztársasági tulajdonná tett erdők, az állami monopóliumokkal ellátott állattenyésztés és az államosított altalajkincsek képeznék. Az export-import haszon is az államot illetné. A magántulajdonban maradt szántók, földek, rétek, szőlők csak családi szükségletek kielégítésére szolgálnának. Az államigazgatás szervezete a köztársasági elnökből (reprezentáció és főfelügyelet), külügyminiszterből (külügy, pénzügy), belügyminiszterből (közigazgatás, népjólét, oktatás, vallás, törvénykezés, milícia fenntartása), közgazdasági miniszterből (földművelés, iparügy, közlekedés, bányáügy, belkereskedelem) állna. A köztársaság a román–magyar viszony és a „kommunista társadalmi harcok szempontjából” semleges terület lehetne. Ezt a semlegességet Paál szerint a balkáni államoknak, a nagyhatalmaknak, illetve Romániának és Magyarországnak is garantálniuk kellene.

A székely köztársaság eszméje néhány hónap múlva újra felmerült egy, a szegedi francia csapatoknak átadott ajánlatban is.¹⁷ A nem azonosítható javaslattevő (Geza Cuska de Haro) mintegy 100 ezres székely hadsereget ajánlott fel a Vörös Hadsereg elleni küzdelemhez egy önálló „Székely Köztársaság” antant-támogatása ellenében. De a francia közvetítő már az Erdélyi Régiók Független Köztársaságának kikiáltási szándékát továbbította. Ez nem lehet elírás, mert a „magyar kormányzat alá” veendő megyéket is felsorolták: Csík, Háromszék, Udvarhely, Maros-Torda, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Kolozs, Torda-Aranyos, valamint kérték Brassó, Alsó-Fehér, Szolnok-Doboka, Fogaras, Bihar és Szilágy magyarok lakta részét. Tehát itt már elmozdulásról van szó. A javaslattevők feltehetően tudtak a Vix-jegyzékről (1919. március 20.), s arról, hogy Magyarország a partiumi területeit is elveszti. Ezért az egész elcsatolandó országrész összmagyarsága számára akartak önálló nemzeti területet kialakítani.

A békeszerződés aláírása után 1920 szeptemberében az akkor újságíróként dolgozó Paál Árpád a Székelyföldre utazott, és megszervezte majdnem 40 település azonos szövegű beadványát a román törvényhozáshoz és a Népszövetséghez. Ezekben a békeszerződés 47. §-ára hivatkozva a magyarság és a székelység számára nemzeti önkormányzatot kértek. „A nemzeti önkor-

¹⁶ HRM PÁK Ms 7651/153.

¹⁷ Archives de la Guerre, Paris. 20 N 513. Dossier Szeged. Nr. 188. Ismertette: Romsics Ignác: Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In *Magyarságkutatás Évkönyve* 1987. 51.

mányzatnak legyen külön rendelkezési joga a Székelyföld, a Brassó megyei magyarok lakta területek és a Kisküküllő megyei magyar medencéből, illetve Marostorda megye mezőségi felső határából kinyúló és Aranyostorda, Kolozs, Szolnok-Doboka, Szilágy megyéken átvonuló összekötő terület, s a Királyhágón túli magyarság földje felett.”¹⁸ Ezen a területen a közigazgatási, igazságszolgáltatási, oktatási, gazdasági és „helyvédelmi” hatásköröket, valamint az ezekre vonatkozó törvényhozási jogot igényelték a magyar önkormányzat számára. Az előbb ismertetett területen kívül élő magyarságról „lajstrom” készítését kérték, hogy azok is tagjai lehessenek a nemzeti autonómiának, s e kataszter alapján adhassák le szavazatukat a nemzeti önkormányzatra és az állami törvényhozásra. A kérés további sorsára vonatkozóan eddig forrásokot nem találtam. Ez a dokumentum célkitűzésében tartalmazza azt a (szászoknál egy éve deklarált¹⁹) nemzeti autonómia keretet, amelyben az erdélyi magyar (kisebbségi) elit 1920-ban biztosítva látta volna jövőjét Románián belül.

Visszatérve az 1918. végi fordulóponthoz, a kantonizálás és a székely köztársaság koncepciók mellett az 1918. december 23-i kolozsvári nagygyűlésen (a gyulafehérvári nagygyűlés ellensúlyozására szervezett demonstráción) az erdélyi nemzetek közös önrendelkezési igénye állt a beszédek középpontjában²⁰, és a nagyszebeni Kormányzótanáccsal szemben a kolozsvári Kelet-Magyarországi Kormányfőbiztosságnak próbáltak legitimitást adni. Mindez azonban a román csapatok kolozsvári bevonulása miatt sem lehetett eredményes.

Az erdélyi nemzetek történelmi összefogását vette alapul az önálló erdélyi államiságot javasló Gyárfás Elemér, Kis-Küküllő megye volt főispánja, 1919. március végén készítette el memorandumát *Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei* címmel.²¹ A wilsoni elveket és a történelmi Erdély alkotmányát egyeztető terv szerint a régió további békés, demokratikus fejlődése érdekében az ottani magyar, szász és román nemzet „fölbonthatatlan uniót és szövetséget köt egymással”. A Nagyrománia és Magyarország közti érdekharcot Erdélyért, amely szembeállította az erdélyi nemzeti közösségeket, külpolitikai

18 Kérés Románia törvényhozásához és a Nemzetek Szövetségéhez. (1920. 09. 08.)

HRM PÁH Ms 7651/190. 1 f.

19 A szászok 1919. november 6-i népgyűlésükön deklaráták autonómiájukat a Román államon belül. Qullen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975. Köln/Wien, 1975, 268–271.

20 *Aradi Hírlap* 1918. december 24., *Népszava* 1918. december 24., Feldolgozta: Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben. Magvető, Bp., 1987, 181–183.

21 Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Erdélyi Irodalmi Társaság, Kolozsvár, 1923, 143–153.

kérdéssé kell tenni. Szintén külpolitikai kérdésnek tekinti, hogy milyen területek tartoznak majdan „Erdélyországhoz”. (Csupán a történeti Erdély vagy a megszállt kelet-magyarországi területek is.) Ebben a tervben már nem jelenik meg Székelyföld külön politikai entitásként.

Az önálló Erdély elképzelése azonban továbbra is napirenden maradt. A háborút követő béketárgyalásokon Apponyi Albert, a magyar küldöttség vezetője 1920. január 16-i beszédében az etnikai határok mellett érvelt, a vegyes nemzetiségű területek hovatartozása ügyében pedig népszavazást kért.²² A megelőző év végén Bethlen István és Jancsó Benedek által a béketárgyalásokra készített, az erdélyi kérdéssel foglalkozó jegyzék csak a történeti Erdély 15 vármegyéjére (Szilágy, Szatmár megyék egyes részeivel) dolgozott ki népszavazási és kantonizációs tervet, tehát a megszállt Bihar, Arad, Csanád, Torontál, Temes, Krassó-Szörény megyékre már nem.²³ Ez utóbbi területeket népszavazás nélkül kívánták Magyarországon belül megtartani. Erdély speciális helyzetét a régió délkeleti részében, a magyar alföld határától messze található székelyföldi magyar tömbben, a nemzetileg kevert területekben, a térség földrajzi egységében és történelmi múltjából adódó sajátos nemzeti önazonosságokban jelölték meg.

Úgy vélték, hogy Erdélyt épp ezért önállóvá kell tenni, befelé pedig nemzetiségi szempontból semlegesíteni kell. Ezért nyelvi szempontból négy területi/kerület típusba sorolták a régiót: túlnyomóan magyar terület, túlnyomóan román terület, túlnyomóan sváb, illetve szász terület, vegyes nyelvű területek. Ez utóbbiakon belül is elkülönítették a román–szász–sváb és a magyar–román vegyes területeket. A különböző területek/kantonok széles körű közigazgatási és kormányzati autonómiát élveznének a tisztviselők választása, állások betöltése, kulturális és egyházi ügyek terén.

Két hónappal később a magyar békeküldöttség a francia diplomáciának adta át újabb (Bethlen István és Csáky Imre által kidolgozott) jegyzékét. Ebben a tervezett határok módosítását kérték: a tömbmagyar területek egybehagyását javasolták a Pozsony-Selmecbánya-Kassa-Munkács-Zilah-Nagyvárad-Arad-Zenta-Zombor-Eszék-Dráva határolta területen. Tehát Kelet-Magyarország vonatkozásában a Partium megtartását kérték, a Bánság hovatartozásáról pedig népszavazás kiírását, míg a történeti Erdély számára autonómiát szerettek vol-

22 *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről.* I. köt., Külügyminisztérium, Bp., 1920. 276–281.

23 Uo. 117–133.

na a román államon belül.²⁴ A francia–magyar tárgyalások azonban újból eredménytelenül végződtek. A trianoni békeszerződés után a román külpolitikának, a kelet-magyarországi részek birtokában, még az előzőeknél is kevesebb érdeke fűződött engedmények megadásához.

Ebben a helyzetben, feltehetően 1920 őszén, Jancsó Benedek irányításával az akkoriban szerveződő Népies Irodalmi Társaság²⁵ szakértői körében készülhetett a majdnem 100 oldalas összefoglaló *A román állam kiküldöttjei elé a románok részére jutott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések* címmel.²⁶ A feljegyzés három részből áll. Elsőként az 1918. november 1. után a román állam részéről elkövetett sérelmeket veszi tételelesen számba. A második fejezet a békeszerződések és a kisebbségi szerződés magyarázatát adja, illetve az azok kapcsán felmerült kételyek külön tisztázását és külön kisebbségvédelmi egyezmény létrehozását javasolja. A harmadik rész pedig a békeszerződés részleteinek végrehajtásának elemzéséből kiindulva politikai kérdésekkel foglalkozik.

A párizsi kisebbségi szerződés és a gyulafehérvári határozatok nyomán tartományi autonómiát kért, kolozsvári központi kormányzattal, amelyhez a belügyi, vallásügyi, közoktatási, igazságügyi, gazdasági kérdések kerülnének. Ezen túl „külön területi, de egységes autonómiájú magyar területek kialakítását” igényelte. Az egyik ilyen terület a Székelyföldet, Tordát, Aranyos, Nagyilonda, Gyulafehérvár és Szamosújvár, Dés területét, a másik pedig Szatmár, Bihar magyarságát foglalná magába. A tartomány közigazgatását a volt magyar közigazgatás mintájára rendezné be a terv (1886. XXI–XXII. tc.). A magyar kisebbség autonómiája területileg lenne elhatárolva. A négy székely vármegyéből önálló magyar közigazgatási területet alakítanának (Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros-Torda²⁷ marosszéki kerülete és Torda-Aranyos megye aranyosszéki része). A másik szint a magyar vidékek kialakítása; a magyar többségű járásokat és községeket látnák el megfelelő magyar adminisztrációval (Kis-Küküllő, Torda-Aranyos, Kolozs, Szilágy, Szatmár, Bihar). A harmadik szint a magyar városok

24 Bethlen-Csáky békedelegációs terv a francia-magyar béketárgyalásokra (1920. 03. 20.) Közzölve: *Papers and Documents Relating to the Forreing Relation of Hungary*, Ed. by Francis Deák, Dezső Ujváry, Vol. I., Bp., 1939. 897–898.

25 Bárdi Nándor: *A Keleti Akció*. In Diószegi László (szerk.) *Magyarságkutatás 1995–96*. TLA, Bp., 1996, 143–190.

26 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 26 1920–XXXIX–9967.

27 Maros-Torda vármegye 1876-ban jött létre a megszüntetett Maros székéből, Torda vármegye keleti feléből Szászrégen központtal, illetve 5 Kolozs- és 2 Naszód megyéhez tartozó községből, Marosvásárhely központtal, amely a mai napig Maros megye alapját képezi.

köre, amelyeket a városi önkormányzati rendszer alapján igazgatnának a magyarok. Ugyanez a beosztás vonatkozna az igazságszolgáltatásra is. A nyelvhasználat terén a régi magyar közigazgatási szabályokat léptetnék életbe: ha a törvényhatóság 1/5-e kéri, akkor a hivatalos államnyelv mellett a kérelmezők anyanyelvén is lehet vezetni.

Az első világháborút követően a magyar külpolitikai gondolkodásban egyszerre élt az integrális (a történelmi Magyarország egészére igényt tartó) és a korlátozott revízió elképzelése. Abban azonban egyetértés alakult ki, hogy a nemzetiségi és az önrendelkezési elvet egyaránt alkalmazni kell. Bár kormányzati szinten kitértek a pontos igények megfogalmazása elől, de a felmerülő elképzelések döntően a magyar többségű területek visszacsatolását, a többi terület hovatartozásáról pedig népszavazás kiírását javasolták.

III. Magyar kormányzati elképzelések a húszas évek második felétől

Kormányzati szinten a húszas években Bethlen irányításával folyt a revízió előkészítése, de az elérendő célokat konkrét esetekben sem nevezték meg. Bethlen még miniszterelnöksége alatt (1928) felvetette az 1918–1920-ban kialakított független, de Magyarországgal szoros gazdasági kapcsolatokat ápoló Erdély létrehozásának gondolatát. Ezért „cserébe” lemondott volna az egész erdélyi revízióról.²⁸ A nemzetközi erőviszonyok átalakulásával, 1933 tavaszán R. MacDonald brit miniszterelnök javasolta Mussolininek egy, a közép-európai viszonyok rendezését célzó többhatalmi szerződés létrehozását. Ezért az olasz diplomácia egyre intenzívebben érdeklődött Magyarország konkrét területi igényei iránt. Mussolini kérésére Gömbös 1933 tavaszán három pontban foglalta össze revíziós elgondolásait: fegyverkezési egyenjogúságot kért Magyarországnak; a megfelelő kisebbségjogi garanciák biztosítását a magyar kisebbségeknek; a határok módosítását. A külföldi megfigyelők számára nem volt világos, hogy a budapesti kormányzat ragaszkodik-e a magyarországi propagandában általános, teljes revízióhoz, avagy elfogadnák-e a Rothermere által 1927-ben javasolt, a nyelvhatárig terjedő revíziót.²⁹ Ráadásul 1933 végén Bethlen István már nem miniszterelnökként új – később ismertetendő – javaslatokkal állt elő angliai elő-

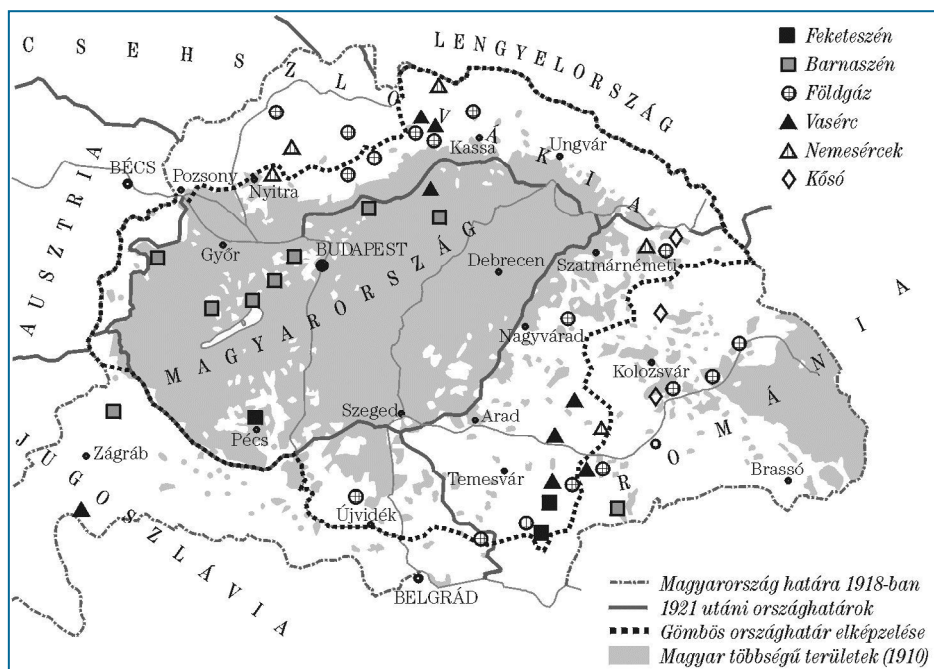
28 Romsics Ignác: Bethlen István ... i. m. 182., Zeidler Miklós: Gömbös Gyula In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon ...* 71–72.

29 Zeidler Miklós: *A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig. Századok* 1997. 2. 303–352.

adásaiban. Ezért 1934 tavaszán a Külügyminisztérium Sajtóosztályának vezetőjét, Mengele Ferencet bízták meg egy konkrét határterv kidolgozásával. Azonban a jugoszláv király és a francia külügyminiszter elleni marseille-i merénylet után, Magyarország érintettsége miatt, a tervezet nem került szélesebb körű ismertetésre a diplomáciai berkekben. A terv abból indul ki, hogy az 1919-es határokat a nemzeti elven túl imperialisztikus katonai és gazdasági érdekek határozták meg, és a revízióval ezt kell korrigálni. A Romániával szembeni igények lényegében a történeti Erdély határáig terjednek, csupán két helyen van eltérés: Szolnok-Doboka vármegyében a kívánt határvonal eltér egy darabon a történeti Erdély határától, és a Lápos folyó vonalát követi – ezzel az Avas-Kőhát-Gutin-Lápos érchegység teljes kincsét a megnagyobbítani kívánt Magyarországnak adja –, az Aranyos forrásvidékétől kezdve pedig az egykori Hunyad, ill. Krassó-Szörény vármegyét átszelve éri el a Temes forrásvidékét. E megosztás – mely közelít a természetes és egyben történelmi határokhoz – a nyersanyagokat tekintve Magyarországot tekintélyes érc- és színesérctelepekkel gazdagítja. Romániának viszont szintén számottevő mennyiséget hagy meg ezekből, ráadásul meghagyja a sótelepek és a szénhidrogénkincs túlnyomó hányadát is.”³⁰ A Partium és a Bánság visszacsatolásával (42 ezer km²) jelentős román kisebbség (1,58 millió fő) is Magyarországhoz került volna. A tervezet nem számolt a Székelyföld visszacsatolásával és a Magyarországhoz kerülő nemzetiségek, illetve a Romániában maradt 960 ezer fős magyarság kisebbségi jogvédelmével sem. A terv a terület nagysága és a lakosság lélekszáma terén a környező államokkal egyenrangú hatalommá tette volna Magyarországot. Csökkentette volna a nyersanyaghiányt, és a természetes határok – katonai szempontból – védhetőbbé tették volna az országot.

A két világháború között a magyarországi kormányzaton belül a Külügyminisztérium mellett a Miniszterelnökség II. osztálya foglalkozott a határon túli magyarok ügyeivel. Az osztályt két évtizeden át Pataky Tibor vezette. 1939 márciusában (az első bécsi döntés után) összefoglalta kisebbségpolitikai elvárásait *Vázlat arról, hogy a román impérium alá került magyarság részére minő jogállás volna biztosítható* című, részletes, cikkelyekre bontott törvényjavaslatában, a Magyar Közösség alapokmányaként készült munkaanyagban. A gyulafehérvári határozatok alapján a romániai magyarságot „külön közjogi személyiséggel bíró közösségnek” tekinti. „E közösség tagja minden román állampolgár, aki magát

30 Zeidler Miklós: Gömbös Gyula ... i. m. 81.

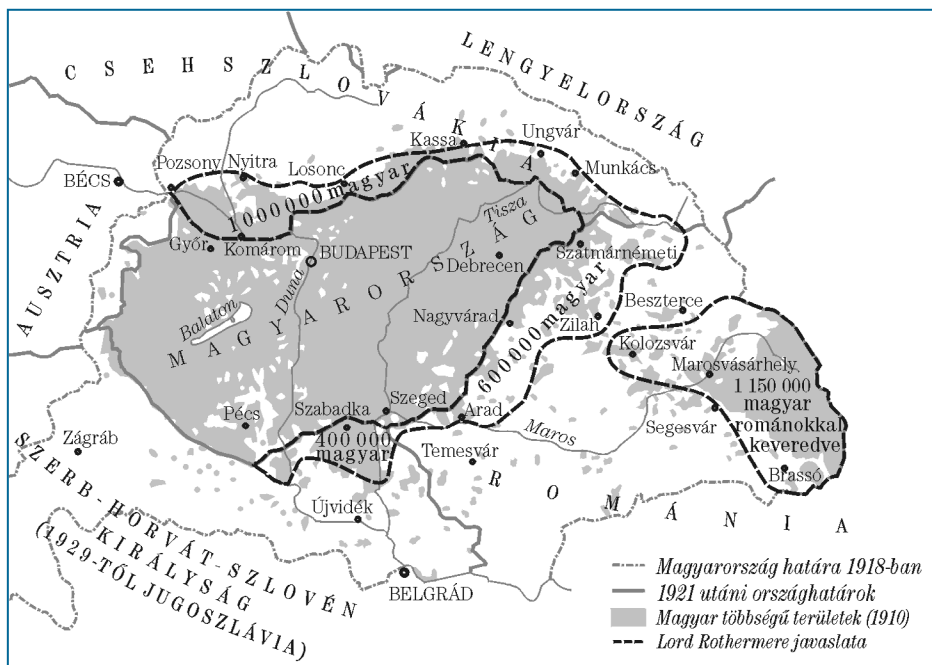
a magyar nemzetiséghez tartozónak vallja.”³¹ Ezeket (a 21 év fölötti állampolgárokat) a magyar közösség összeírhatja és számon tarthatja. A magyarságot összefogó intézmény a Magyar Közösség, amelynek egyrészt az a feladata, hogy biztosítsa a romániai magyarság teljes szabadságát és tényleges egyenlőségét, másrészt biztosítani kell a magyarság kulturális, gazdasági, társadalmi erőforrásainak és intézményeinek fejlődését. Tehát ez egy nemzeti kultúraautonómia elképzelés volt.

IV. Magyarországi nem kormányzati elképzelések

A nem kormányzati szférában a revíziós elképzelések konkretizálása az addig általánosan elfogadott integer Magyarország követelése után Lord Rothermere angol sajtómágnásnak az 1927. június 21-i *Daily Mail*-ban megjelent cikke nyomán indult meg. E cikk egy következő háború elkerülésének zálogát abban látta, ha a békeszerződéseket felülvizsgálva módosítják Magyarország határait. Az ott mellékelt térképvázlat alapján Rothermere a határ menti területek visszacsatolását

31 MML OL K 764–4. d. 35 f.

javasolta. E szerint Csehszlovákiából 1 millió, Romániából 600 ezer és Jugoszláviából 400 ezer magyar került volna vissza Magyarországhoz. A tervtől azonban az angol és a magyar kormány egyaránt elhatárolta magát.

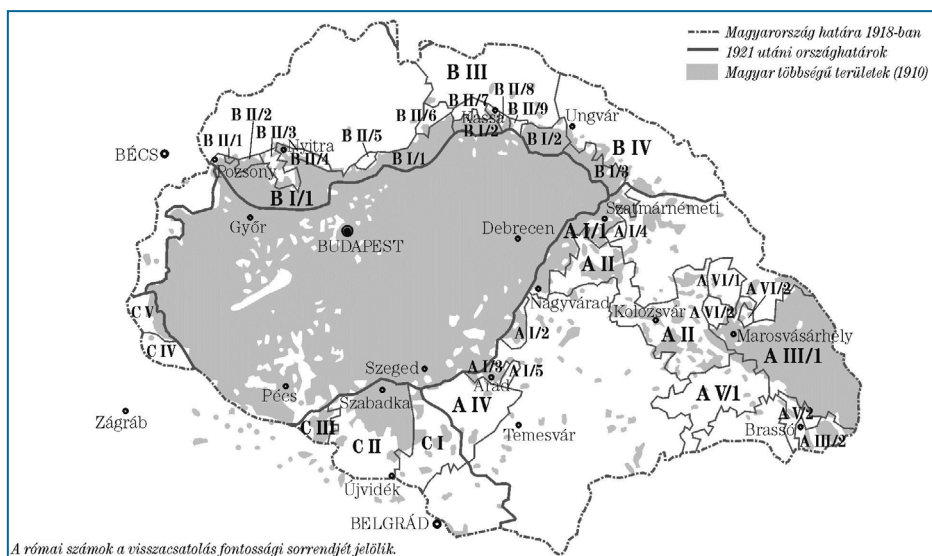
A Rothermere-akciót követően a Magyar Revíziós Liga is közzétette elképzeléseit propagandaanyagaiban. Az adatközlésből kiolvasható „maximális terv” a határ menti magyarlakta vidékekkel, Muravidékkel, Bácska és Bánság egyes területeivel, Kárpátaljával, Kelet-Szlovákiával és a korridorról Magyarországhoz kapcsolódó Székelyfölddel számolt. A „minimális terv” csak a határ menti magyarlakta régiókra vonatkozott, míg egy köztes terv a javított Rothermere vonallal számolt.³²

A korszak nem kormányzati, a revízióval kapcsolatos álláspontját foglalta össze – lényegében a Magyar Revíziós Liga koncepcióját részletezve – egy magyarbarát angol szenátor számára Kuncz Ödön, a Pázmány Péter Tudományegyetem dékánja 1934-ben.³³ A nemzetiség és az önrendelkezés elve alapján a

32 Statistical Data of the Homegeneous Hungarian and German Enclaves in the Sucession States. Magyar Revíziós Liga, Bp., 1927, Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig. Századok 1997. 2. sz. 322.

33 Kuncz Ödön: A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége. Emlékirat Sir Robert Gower angol képviselőhöz. Egyetemi Nyomda, Bp., 1934, 17.

határ menti zárt tömegben lakó magyarságot népszavazás nélkül vissza kellene csatolni Magyarországhoz. Ezzel 1,5 millió magyar térhetne vissza 61 ezer szlovákkal, ugyanennyi románnal és 121 ezer szerb-horváttal együtt. A további 2 millió magyar visszatérésére országokra szabott terveket ismertet. Románia tekintetében: I. A Szatmárnémeti–Nagyvárad közti határ menti, több mint 80%-os magyar lakta sávon kívül a Szatmár megyével határos magyar többségű területeket, Nagyszalonta környékét, Arad megyének az országhatár mentén lévő magyar többségű településeit is népszavazás nélkül csatolná vissza. Így 413.104 (81,2%) magyar és 61.784 (12,2%) román kerülne vissza. II. E sávot a másik tömbterülettel, a Székelyfölddel – kiegészítve Szászrégen és Brassó környékével – (500 ezer magyar, 91%-os többségben). III. Egy „enklávéval”/korridorral (Kolozsváron keresztül északnyugatra a Szilágysáig) kötné össze (299.155 fő; 43,8% magyar és 366.404 fő; 53,6% román). Az I–III területekkel összesen 1.240.387 magyar (67,9%); 506.607 román (27,8%); 31.494 német (1,7%) került volna Magyarországhoz. A Bánság, Nagyszeben, Kővár, Beszterce nem román többségű területeinek hovatarozásáról népszavazás dönthetne.

Bethlen István – már nem mint kormányfő – 1933 őszén négy előadást tartott Angliában a trianoni szerződés revíziója témakörében. Ezek egyike, amelyet a Királyi Külügyi Társaságban mondott el, kifejezetten az erdélyi kérdéstről szólt. A történeti és statisztikai áttekintés után négy megoldási lehetőséget vett számba. I. A terület megosztását annyiban fogadta el, hogy a határ men-

tén lakó több mint 700 ezres magyarságot a „jóvátétel első lépéseként” vissza kell csatolni Magyarországhoz. De ez a megoldás a történeti Erdélyben gazdasági és technikai okokból már nehezen megvalósítható, mert a Székelyföldet leszámítva vegyes nemzetiségű községekről van szó, ahol ráadásul a városok többsége magyar, a falvaké román. II. A terület megosztását lakosságcserével Erdély városi és gazdasági fejlettsége miatt vetette el. III. A határok kisebbségi jogok kiépítésével történő eltüntetése elvet a kisantant politikusok részéről figyelemelterelésnek tartotta. A nemzetközi kisebbségvédelemnek szerinte semmiféle szankciója nincs. A Népszövetség hitegetésével szemben az lett volna az igazi garancia, „ha minden állam, amely idegen nemzetiségeket kebelez be a béke megkötésekor, kénytelen lett volna a saját fájához tartozók hasonló számát meghagyni szomszédja fennhatósága alatt.”³⁴ IV. „Erdély újból valamilyen formában önállóvá válna, nem lenne se Romániáé, sem Magyarországé, vagy ha úgy akarjuk, mind a kettőnek közös gyermeke lenne.”³⁵

Néhány évvel később, a második bécsi döntés előtt néhány hónappal a háború után várható békefeltételekről készített emlékiratában Bethlen a nyugati hatalmak közeli győzelméből és egy lehetséges közép-európai föderációból indult ki. A délnémet-osztrák-cseh-magyar kapcsolatrendszerrel szemben egyértelműen a lengyel-magyar-román szövetség eszméje mellett foglalt állást. Ennek az összefogásnak azonban útjában állt az erdélyi kérdés: egy „területi kompromisszum, amelyben minkét fél megnyugodhatna, teljesen elképzelhetetlen”³⁶. A megoldást Erdély mint román-magyar kondomínium megteremtésében látta. „A román megoldás abból állana, hogy az összes magyar, valamint az összes románság egy föderatív államalakulat keretébe jutna, amelynek három tagja lenne, nevezetesen Magyarország a Királyhágóig, Erdély plusz Krassószörény megye és Temes megye keleti részei: a regátbeli Románia, Besszarábia és Déldobrudza nélkül, illetve Romániából az, amit Oroszország meghagyna. Magyarország mai keleti határa és a Királyhágó közt lakó románság nagy részét ki kellene cserélni, a bukovinai magyarsággal, a moldvai csángókkal, és főleg Bukarestben és más nagyobb városokban élő székely és Erdélyből származó magyarsággal, és az Alföldről kellene még magyar áttelepítés révén a réseket kitölteni.”³⁷

34 Bethlen István *angliai előadásai*. Genius, Budapest, 1934. 86.

35 Uo. 86–87.

36 Bethlen emlékirat a várható békefeltételekről. In Juhász Gyula (szerk.): *Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1938–1940*. Akadémiai, Bp., 1962, 759.

37 Uo. 755.

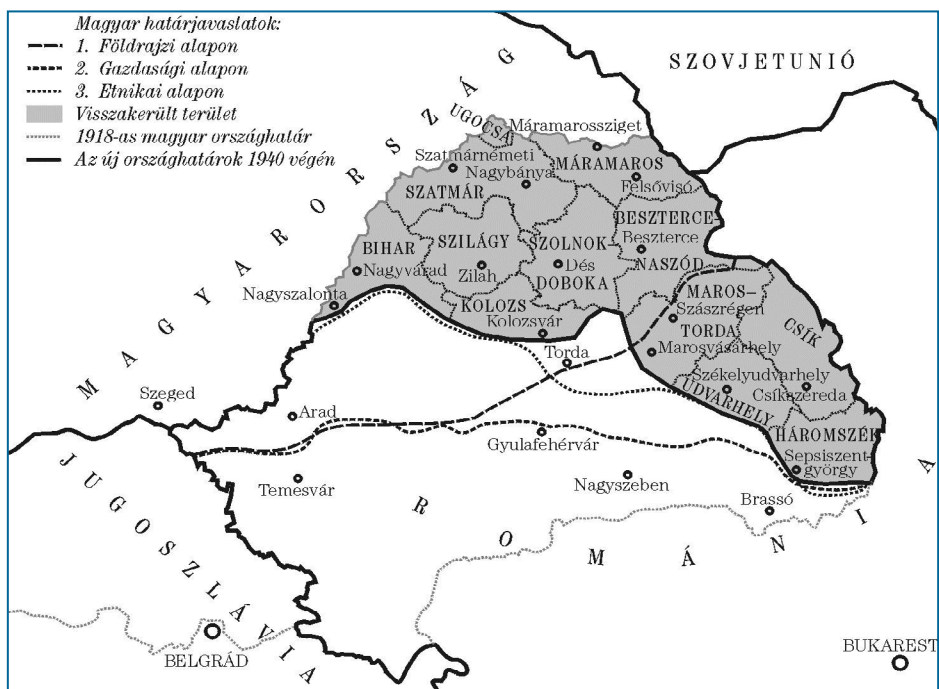
Az első bécsi döntés után az Államtudományi Intézet munkatársai több anyagban, különböző terjedelemben összefoglalták Erdély nemzetiségi viszonyait. A lehetséges megoldások közül kizárták a kisebbségvédelmi jogszabályok alkalmazását, a határrevíziót, a népcserét. „Két megoldás maradt tehát: a./ Korridor, mely a nagyobbára magyar területeket a vegyes övezetek egy részének inglobálásával Magyarországhoz visszacsatolja; b/ az önálló Erdély feltámasztása s azon belül egy olyan alkotmány életrehívása, mely – Erdély történelmi tradícióinak megfelelően – a három fő nemzetiségnek (magyar, román, német) saját településterületeinek nemzeti szuverenitást ad.”³⁸ A korridoros tervben a Partiumot Aradig és a Bihari hegység nyugati lejtőivel együtt csatolnák vissza. A Székelyföldet a Királyhágón és a Szamos völgyén keresztül lehetne Magyarországról megközelíteni. Északon csak Máramarost nem foglalná magába a visszacsatolni tervezett régió. Délnyugaton a Bánság, délen Hunyad, Alsó-Fehér, Nagy Kükküllő, Szeben, Fogaras és részben Brassó megye maradna Romániánál. Ezzel Erdélyből 51.090 km²-t kapott volna Magyarország és 52.003 km²-t Románia. A visszakérült részen a magyarok és románok aránya 49,3% // 44,6%, a Romániánál maradt területen 11,2% // 64,5% lenne. Az összefoglaló készítője megállapította, hogy miközben etnikai alapon ez lehetne a legjobb megoldás, államigazgatási, védelmi, gazdasági szempontból, a természetes lélektársulások kielégítése szempontjából rengeteg akadállyal járna. Épp ezért inkább az önálló Erdély létrehozását javasolta.

A harmincas évek végén azonban nem a revízió érvrendszere, diplomáciai előkészítése, avagy a külföldi közvélemény, hanem a világpolitikai változások határozták meg a trianoni határok korrekcióját: az első bécsi döntés és Kárpátalja visszaszerzése Csehszlovákia felbomlásához, a második bécsi döntés a Szovjetunió besszarábiai területi igényeihez és az aktuális német-orosz kapcsolatokhoz, a délvidéki területek visszaszerzése pedig Németország balkáni előrenyomulásának köszönhető. Ebben a helyzetben a turnuseverini tárgyalásokon a magyar küldöttség nem az integer revízióból indult ki, hanem mintegy 69 ezer km²-es területi igényből. Bár Teleki – Bethlenhez hasonlóan – Erdély oszthatatlansága mellett állt ki korábban, most kénytelen volt elfogadni a nagypolitikai realitásokat.³⁹

38 Erdély nemzetiségi viszonyai MNL OL K-63-1939-27/4. 46. f.

39 Teleki még közvetlenül a második bécsi döntés előtt is erdélyi kistájokban gondolkodott. 16 egységet különített el, és ezzel is azt bizonyította, hogy nem lehet Erdélyt megosztani. Rónai András: *Térképezett történelem*. Magvető, Bp., 1989, 224–225., A bécsi döntés körüli diplomáciai háttérmunkáról: Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Gondolat, Budapest, 1987, 309–347.

Az Államtudományi Intézetben több változatot készítettek Erdély megosztásáról.⁴⁰ I. Földrajzi szempontból az 1918. november 13-i belgrádi megállapodás Kelet-Magyarországra vonatkozó vonalát követte volna. Ez Aradtól a Maros vonalán – Kolozsvár és Marosvásárhely között a Mezőségen keresztül – a borgói hágóig vezetett volna. II. Gazdasági, foglalkoztatási szempontok miatt Krassó-Szörény, Temes, Hunyad megyék románlakta része és a Szászföld került volna Romániához. III. Az etnikai elv alapján gyakorlatilag a Torda környéki kiszögellést leszámítva a második bécsi döntés határával azonos vonalat dolgoztak ki, és a német diplomácia, illetve Hitler ezt tekintette mérvadónak. IV. Az önálló Erdély modelljét Arad és Bihar megye 12 km²-nyi területének Magyarországhoz, Temes és Krassó-Szörény megyéből pedig 15 ezer km²-t Romániához csatolásával dolgozták ki, az egészet hat, illetve nyolc kantonra osztva.

40 Rónai András: *Térképezett történelem. ... i. m.* 226–237.

V. A romániai magyar kisebbség körében kidolgozott elképzelések

Grandpierre Emil, a húszas évek első felének meghatározó erdélyi magyar politikusa szerint az évtized elején két eltérő kisebbségpolitikai cél fogalmazódott meg a romániai magyar kisebbségi elit körében. A problémák Erdély autonómiáján belül történő megoldásának elképzelése, illetve a külön magyar nemzeti autonómia programja.⁴¹ A kettő természetesen nem zárta ki egymást – ez látható az előbbieken bemutatott tervekből is –, és a korabeli politikai diskurzus a transzszilvanizmusról folyt, de magyar részről ennek ellenére a trianoni békeszerződés aláírása után nemzeti autonómiatervek készültek. Ezek rendelkezései, javaslatai egyrészt a korabeli kisebbségi problémák, sérelmek kezelésére, másrészt, hogy azok ne termelődhessenek újjá, az intézményes garanciák modelljének létrehozására vonatkoztak.

A már ismertetett 1920. szeptemberi, székelyföldi, településenkénti kérvényezési akció célkitűzésesei jelentek meg a Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád írta *Kiáltó szó* címen ismert politikai (program)röpiratban is.⁴² Zágoni írta ugyanitt *A magyarság útja* című dolgozatot, amelynek kiindulópontja az, hogy az erdélyi nemzeteknek meg kell szervezniük önmagukat. Ez persze elsősorban a magyarságra vonatkozott, mert a nemzeti elkülönülés intézményesültsége a szászoknál és a románoknál az impériumváltás előtti kisebbségi helyzetből adódóan jóval előrehaladottabb volt, mint a magyarság esetében, amely jobbra csak társadalmi egyesületekkel rendelkezett. Zágoni elképzelése szerint „a magyar nemzeti élet” irányítója a demokratikusan megválasztott, kolozsvári székhelyű magyar nemzetgyűlés lehetne. E nemzeti autonómiának mindazok volnának a tagjai, akik magukat magyarnak vallják, és önrendelkezési jogukkal élve feliratkoznak a nemzeti kataszterbe. (A zsidóság akár egyénileg, akár testületileg is csatlakozhatna ehhez az intézményhez.) A nyilvántartás segítségével a nemzetgyűlés adót vethetne ki kulturális és nemzeti célok érdekében. Ezen belül kulcskérdésnek az oktatást tartotta, amelyet maga a nemzeti önkormányzat állami támogatás nélkül tarthatna fenn. A nem vegyes nemzetiségű településeken Zágoni területi autonómia bevezetését tartotta kívánatosnak.

41 Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes magyar párt megalakulásáig*. Magyar Szemle, 1928. október 130–136.

42 A három szerző három tanulmánycíme egymás után következik az eredeti kiadás címlapján. Így rögzült a *Kiáltó szó* közös címként. Kolozsvár, 1921, 6–35., az általam ismertetett elképzelés: 33–35.

Az előbbiek politikai megvalósítására tett javaslatot ugyanazon röpiratban Paál Árpád, *A politikai aktivitás rendszere* című tanulmányában. Ennek lényege, hogy a magyar nemzeti autonómia megtestesítője a Magyar Nemzeti Szövetség lesz. Ez az intézmény azonban csak mint politikai szervezet jöhetett létre, és épp nemzeti önkormányzati célkitűzései miatt nem engedélyezték a működését.⁴³

A Magyar Szövetség 1921-es szervezeti szabályzattervezete célként „főként az önkormányzat, az önrendelkezési jog és a decentralizáció irányában egységes etnikai kisebbségi keretben való megtartása, vezetése és fejlesztése”-t⁴⁴ nevezte meg. Önmeghatározása: „Románia egész magyar, székely, csángó magyarsága, mint egységes és azonos nemzet, szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavával, egy egységes és teljes politikai szervezetben, általános és egyetemes magyar nemzeti pártban vagy klubban egyesül.”⁴⁵ Alapintézményei pedig a községi szervezet és a rendszeres nagygyűlések volnának.

1921–22-ben készülhetett a Magyar Szövetség égisze alatt Grandpierre Emil átfogó javaslata *A magyar autonómia vázlata* címmel.⁴⁶ A Magyar Szövetség autonómiatörekvésének négy fő területét nevezte meg: egyház, közoktatás, közigazgatás, igazságszolgáltatás. Az egyházi autonómia a protestáns egyházakban a presbiteri rendszer folytán megvalósul, a katolikus egyház esetében pedig az erdélyi fejlődés speciális intézményeként megteremtődött római katolikus státus intézményében testesül meg. Mindezt a különböző szerződések sokszorosán biztosították – ha ezek érvényesülnek, a problémák kezelhetők. A tervezet a közoktatási autonómiát az egyházi autonómia részének tekinti, de hivatkozik a kisebbségi szerződés garantálta szabad iskolaalapítási jogra is. Legrészletesebben a közigazgatási autonómiával foglalkozik. Ennek alapfeltétele: 1. az autonómia körében törvény/rendeletalkotás joga; 2. a tisztviselők választásának joga; 3. a statútumok/rendelkezők végrehajtásának és a tisztviselők tevékenységének ellenőrzési joga, a fegyelmi bíraskodással együtt. A közigazgatási autonómia területének meg kell egyeznie a nemzetiségi településterülettel. Erre nézve az egyik megoldási mód, hogy az aktuális közigazgatási beosztás szerint az (1918 előtti) autonómiát visszaállítanak, a tisztviselőket a lakosság nemzetiségi aránya szerint létrejött képviselőtestületek, törvényhatóságok választanák meg, a nemzeti arányszámok szerint. A másik – a szerző által részletesen kidolgozott és

43 Mester Miklós: *Az erdélyi Magyar Szövetség szervezetének ismertetése és annak felosztása 1921-ben*. Kézirat, OSZK Kézirattár, 625. fond, 2871. tétel, 4. f.

44 HRM PÁK Ms 7651/193. 1. f.

45 Uo.

46 OSZK Kézirattár, 625 fond, 2859.

középpontba állított – modellben az autonóm terület meghatározásakor három típust különítenének el: 1. Az összefüggő egységes nyelvű nagyobb területeket, amiből kettő is van: a) Maros, Csík, Udvarhely, Háromszék megyék, Brassó, Kis- és Nagy-Küküllő megyék Székelyföldre csatlakozó területei, a Maros-völgyén, Aranyosgyéresen át Aranyosszékkel, Kolozsvárral, Kalotaszeggel összekapcsolva; b) Ugocsa, Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Csanád megyék határszéli területei, a városokkal együtt. 2. Kisebb nyelvszigeteket. 3. Beékelte egyes községeket.

Az Országos Magyar Párt (OMP) parlamenti nyilatkozatokban, memorandumokban, a román pártokkal kötött választási paktummegállapodásokban fogalmazta meg a magyar kisebbség problémáit és azok kezelésére vonatkozó elképzeléseit. Az 1923-as alkotmány parlamenti elfogadása után a párt elnöksége nemzetiségi törvénytervezetet dolgozott ki. Valójában két dokumentumról van szó. Az egyik átfogó alapelveket ad (*A romániai Országos Magyar Párt memoranduma a kisebbségek helyzetének rendezéséről*), a második pedig konkrét törvényjavaslat (*Törvénytervezet a nemzetiségek egyenjogúsága tárgyában*). Az OMP tervezete a helyzet rendezését alapvetően a nemzeti egyenjogúságban, a jogegyenlőség intézményes biztosításában látta. A memorandum és a törvénytervezet egyaránt döntően a korabeli kisebbségi sérelmekre reagál. A székely közületi autonómia témáját nem tematizálták, tartva attól, hogy az megbontaná a magyarság egységét, illetve meggyengítené a tömbmagyar területeken a magyar egyházi oktatási rendszert.⁴⁷

A politikai vezetők román pártokkal kötött sikertelen paktumkísérletei⁴⁸ ellen tiltakozó Reform csoport⁴⁹ egy része 1927-ben Kós Károly vezetésével kivált az OMP-ből és újra megalakította a Magyar Néppártot. Ez a politikai alakulat 1927 augusztusában pályázatot írt ki az alkotmányt kiegészítő kisebbségi törvény kidolgozására. Erre a pályázatra készítette el Tornyai Gyula csákovai ügyvéd *A Népkisebbségi Törvény tervezete* című munkáját.⁵⁰ A XI. fejezetből álló munka egy teljes, a kulturális autonómia modelljére épülő kisebbségi törvény, amely az OMP kisebbségi törvénytervezeténél általánosabb kisebbségvédelmi elveket fogalmaz meg.

47 Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013, 380.

48 Dokumentumait közli és az ezekkel kapcsolatos vitákat áttekinti Gyárfás Elemér: *Az első kísérlet. Magyar Kisebbség*, 1937. 3. 77–99., 5–6. sz. 157–158.

49 Az OMP belső demokratizálását sürgető mozgalomról áttekintést ad Mikó Imre: *Huszonkét év*. Stúdium, Budapest, 1941, 66–69.

50 Erdélyi Magyar Néppárt, Kolozsvár, 1928, 31.

A tervezett kisebbségi törvényt – mint a párizsi kisebbségi szerződés szövegéből átvett és szellemében írt rendelkezések összesítését – az alaptörvény szintjére kívánta emelni (68. §). A nemzeti kataszter és az önkormányzat elvével a szerző azért sem tudott mit kezdeni, mert a mintaként és hivatkozásként használt nemzetközi szerződés sem differenciálta azokat. Épp ezért a Székelyföld ebben a kultúraautonómia tervben sem jelent meg külön entitásként.

A vonatkozó viták két alapkérdése, hogy megvalósítható-e az egyházi oktatási rendszeren keresztül vagy világi (állami/önkormányzati) iskolákat kell létrehozni, valamint ki az alanya a székely közületnek: a székely származású székelyföldiek (székelyföldről származók) székelyföldön élők. A következő években a különböző szakértők épp ezt járták körül a párizsi kisebbségi szerződés 9. és 11. §-át értelmezve. A Tusa Gábor, Papp József, Molnár Dénes, Búza László, Balogh Artúr és Mikó Imre folytatta értelmezési viták⁵¹ mellett három olyan részletes tervezetet is kidolgoztak, amelyek a végigkísért rendezési modellalkotás legszínvonalasabb teljesítményeinek tekinthetők. Mindhárom tervezet az OMP felkérésére készülhetett, és ebből kettő kifejezetten a kisebbségi szerződés által kilátásba helyezett székely közületre (autonómiára) alapozott.

A Maniu-kormány, mint már említettük, ígéretet tett kisebbségi törvény kidolgozására. Ez azonban nem készült el. Ugyanakkor Jakabffy Elemér, a magyar kisebbség szerkesztője 1930-ban elkészítette kisebbségi törvénytervezetét, amelyet zárt körben, az OMP vezetői, szakértői között vitára bocsátott.⁵² Ezt az anyagot azonban nem publikálta. Egy évtizeddel később, amikor Ttrescu miniszterelnök ígérte meg a kisebbségi kérdés törvényi szabályozását, Jakabffy szerette volna munkáját (*Tervezet a „kisebbségi törvény” javaslatához*) publikálni lapjában, de a revízióra készülő magyar kormányzat ezt már nem tartotta időszerűnek. Ezért a lap már kinyomtatott, a tervezetet közlő példányai helyett új szám készült és az került terjesztésre.⁵³

51 Tusa Gábor: *A székely vallási és tanügyi autonómia*. Kolozsvár, Minerva, 1930, 24.; Búza László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Budapest, 1930, 432.; Balogh Arthur: *A székely vallási és iskolai önkormányzat*. Erdélyi Múzeum, 1931. 10–12. 340–354.; Papp József: *Az erdélyi székely vallási és tanügyi önkormányzat*. Magyar Kisebbség, 1931. 8. 283–289., 9. 324–332., 10. 364–369., Molnár Dénes: *A székely autonóm iskolák kérdéséhez*. Magyar Kisebbség, 1931. 13. 479–484., Mikó Imre: *A székely közületi kulturális önkormányzat*. Magyar Kisebbség, 1934. 13. 365–378., 15–16. 441–464.

52 Jakabffy Elemér: *Törvényjavaslat az etnikai kisebbségekről*. HRM PÁK Ms 7651/754.

53 Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. Emlékirat, kéziratként, OSZK Kézirattár, 625. fond, 1486. 92–93.

A tervezet központi kategóriája az országos kisebbségi nemzet. Ilyenek a „romániai etnikai kisebbséget képező népek: magyar, német, ukrán, bolgár, orosz és szerb”, valamint azon más etnikai kisebbségek, amelyekből legalább 10.000-en ezt kérik (1. §). Jogállásuk tartalma: „Az országos kisebbségi nemzetek oktatási, más közművelődési és jótékonyossági ügyeiket, közigazgatásukat és jogszolgáltatásukat saját nyelvükön a jelen törvény rendelkezései szerint intézik, illetve ezekre befolyznak; a törvényhozásban számarányuknak megfelelően kapnak képviselőt és joguk van megfelelő képviselőre a központi kormányzatban is.” (4. §) A népszámlálás során mindenki, aki valamelyik kisebbségbe sorolta magát, erről igazolást kap, és ez alapján névjegyzék és kisebbségi választói jegyzék készül. Az előbbi nyilvános kiigazítása után adja a Nemzeti Katasztert. (6. §) E kataszter választójoggal bíró tagjai választják meg a 60 tagú Nemzeti Tanácsot, amely a kisebbséget a kormány előtt képviseli.

Merőben más alapokról készült Paál Árpád tervezete 1931-ben: *Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján.* Az OMP vezetői, érzékelve a romló kisebbségpolitikai környezetet, próbáltak biztos kapaszkodókat keresni követeléseiknek. S ekkor már az egyházak is feladták a székely kulturális autonómiával szembeni ellenkezésüket, hisz hosszú ideig attól féltek, hogy a tervezett „közületi iskola” elveszi a magyar egyházi iskoláktól a gyerekekanyagot, illetve egy olyan zavaros helyzet alakul ki, amelyben nem lehet biztosítani az anyanyelvi oktatást az új, laikus iskolatípusban. Persze ez a nyilvánosság előtt úgy jelent meg, hogy nem lehet a székelységet a romániai összmagyarságról leválasztani, mert ez az utóbbi végzetes meggyengüléséhez vezethetne.

Paál központi fogalma a székely közület: „azon állampolgárok szervezett összessége, akik a Székelyföldön és az azzal közvetlenül összefüggő szomszéd területeken állandó lakosok, magukat magyar anyanyelvűnek vallják és szervezetük alapjaként magukat közös összeírásba foglaltatják”⁵⁴. Az intézmény rendeltetése, hogy tagjainak egyházi és iskolai ügyeit az állam felügyelete alatt helyi önkormányzattal maga intézze. Területe: a történelmi Székelyföldnek azon községei és városai, ahol 50%-nál nagyobb a magyar őslakosság aránya. Szervezését külön bizottságok összeíratkozással végeznék el. A székely közület mint intézményrendszer három szintből áll:

54 Kolozsvár, 1941. november 14., korrektúrapéldány, OSZK 204441., 1. Újraközölve: *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. 424–465.

1. A székely közületi helységből, amely szomszédsági-utcarész-utcai-községi-városi egységekből áll, ahonnan ötévente 1000 fő után 10-10 képviselőt választanak, és ezek alkotják a kerületi helységgyűlést. Ezen a szinten bizonyos helyi ügyekben rendelkezhetnek el szavazásokat.

2. A székely közületi vidék egy-egy vidék vagy több helység egyházi és iskolai kéréseit teljesíti, népművelési és népjóléti ügyeit intézi. Tagjai helységenként 2 vagy 4 képviselő. A kerületek lehetséges székhelyei: Csíkszentmárton, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Barót, Kézdivásárhely, Kovászna, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Szászrégen, Nyárádszereda, Oklánd, Parajd, Székelykeresztúr, Udvarhely. Feladatkörébe tartozik a középiskolák fenntartása, a tanfelügyelet, a gazdasági pályaválasztás orientálása, inasotthonok létesítése és a közbirtokosság felügyelete.

3. A székely közületi központ az önkormányzat legfelső, irányító szerve. A székely közületi vidékek tanácsai választják meg a székely közület nagytanácsát, majd ez 30 tagú központi vezetőséget választ magából. A terv kulcsfogalma az *otthonterület*: a székely közület fizikai kiterjesztése. Lényegét tekintve ez az önkormányzat tagjainak közös vagyoni érdekeltségét jelenti. A következők tartoznak hozzá: 1. a közület érdekeltségébe tartozó egyházi és iskolai ingatlanok és jogaik, 2. a községi közbirtokosság ingatlanai, 3. a *helységenként összeírtak a község területén lévő ingatlanai*, 4. a helységben illetékes politikai közösség (az állami közigazgatás szerinti község) belső és külső határainak arányos része. Ennek az otthonterületnek a megvédése érdekében a közület tagjai kisegítik egymást, elővásárlási joggal rendelkeznek, a közbirtokok kötelesek segíteni az iskolákat, a föld alatti természeti erők a népközösség örök használati jogában vannak. Az önkormányzat anyagi alapjait két forrásból fedeznék. Egyrészt a közület egyéni és testületi tagjainak adójuk 1/4-ét vissza kell kapniuk. Másrészt a közület tagjainak adójából a közművelődési ügyekkel kapcsolatos kiadásokra jutó hányad visszakérülne a közület pénztárába. Mindezekért cserébe az oktatás és az egyház fenntartásán túl a közület vállalná, hogy az államhoz vagy a politikai (a területileg illetékes) községhez a közület segélyért nem fordulna. A közületnek az államhoz való viszonyát az határozná meg, hogy az önkormányzat nem kérhetne segílyt az államtól, de az állam se vehetné igénybe az otthonterületet a kerület érdekeltségén kívüli egyházi és oktatási intézmények létrehozására.

Az iskolafenntartás az óvodától a főiskoláig teljesen a székely közület körébe kerülne át. S ehhez járul a részletes iskoláztatási program, amely a székelyföldi mezőgazdasági szakképzésnek és az ipari-műszaki képzésnek juttat fontos szerepet. Paál terve egy komoly szegregációs program. Hangsúlyos új elem az állami költségvetéstől és a politikai községektől (állami közigazgatási egységek)

teljes elkülönülés. Az 1919. januári terve etatista szellemiségéből a közbirtokok kötelező iskolai megadóztatása maradt meg.

A székely közületi autonómia az OMP politikai céljai között 1933-ban került a középpontba. A párt marosvásárhelyi nagygyűlésén, jórészt Paál kezdeményezésére, határozatot fogadtak el a párizsi kisebbségi szerződés megvalósítása, a székely közületi autonómia létrehozása érdekében. De egyben azt is kívánták, hogy azt iskolai és egyházi ügyekben az egész romániai magyarságra kiterjesszék.⁵⁵ Ezt a koncepciót elfogadva készítette el Pál Gábor csíkszeredai ügyvéd, parlamenti képviselő, a korszak legrészletesebb és elsősorban az oktatásügyi kérdések szabályozását adó tervezetét (*Törvényjavaslat a „Szövetséges és Társult-Főhatalmak”, valamint Románia között 1919. évi december 9-én Párizsban kötött kisebbségi szerződés 11. cikkében biztosított kulturális önkormányzat életbeléptetéséről*).⁵⁶ Pál a régi székek magukat magyarnak valló lakóiból szerveznék meg a Magyar Kultúrszövetséget. Erre az önkormányzatra ruházná át az adott terület magyar lakosságának oktatási és közművelődési igényei kielégítésének feladatát (3.). A törvény elfogadása után 3 éven belül ezt az önkormányzatot a romániai magyarság egészére kiterjesztenék. A tagság létrehozása itt is kataszterrel történne, de ez már nem csak a Székelyföldre terjedne ki. Az intézmény megszervezésére az OMP elnöke jelölne ki bizottságot, s ez szerveznék meg a kataszter alapján az önkormányzati választásokat. Ennek eredményeként létrejön a 21 tagú Magyar Kultúratanács, amely Magyar Kultúrigazgatóságot (a Magyar Kultúrszövetség adminisztratív, végrehajtó szerve) szervez.

Az ismertetett romániai magyar tervek visszhangjáról azért nem beszélhetünk, mert ezeket általában nem is publikálták, illetve nem jutottak el az ezekről folytatandó politikai vitákig sem. Ezeket a terveket a kisebbségi szakértők–politikuskok jövőképteremtési kísérleteinek tekintem. Mégpedig olyan technikák kidolgozásáról van szó, amelyre a politikai hatalom nem tartott igényt: kisebbségvédelmi modellekről – politikai akarat nélkül.

A modellek ismertetése mellett el kellene végezni – egységes szempontrendszer alapján – a hivatkozások, alapintézmények működése és feladatai, oktatás, közigazgatás, nyelvhasználat, az államhoz való viszony, működési költségek stb. terén egy összehasonlító vizsgálatot is. Ez azonban már egy másik tanulmány témája lehet.

55 A Magyar Párt marosvásárhelyi nagygyűlésének meghozott határozata a kulturális autonómia tárgyában. *Magyar Kisebbség*, 1933. 14. sz. 435–436.

56 MNL OL K 764–5. d. 76–175. f. ua. töredékesen megtalálható Páll Gábor neve alatt a Kolozsvári Állami Levéltárban fond Partidul Maghiar.

A magyar és német lakosság együttélésének néhány problémája a XX. század kezdetén¹

Orosz László²

Magyarok és németek együttélése a Kárpát-medencében ezeréves múltra tekint vissza. Ez az együttélés a történeti Magyarország keretében sokáig problémamentes volt, hisz a nemzeti ébredés koráig, a nacionalizmus(ok) megjelenéséig a modern értelemben vett nemzeti/etnikai probléma még csak nem is létezett a Kárpát-medencében, szintúgy nem az etnikai türelmetlenségen nyugvó, erőszakos megoldásra irányuló törekvés. A középkori nemzetfelfogást a moderntól ugyanis eleve megkülönbözteti az, hogy alapvetően nem etnikai tartalmat hordoz. Az etnikai hovatartozás mindig alárendelődik valami nagyobb/magasabb/fennköltebb közösségnek: pl. a keresztény közösségnek, a közös uralkodó vagy monarchia territóriumához való tartozásnak, esetleg a hűbéri-rendi kereteknek (lásd a *natio hungarica* fogalmát, a nemesi nemzetet, mely közismerten nem etnikai közösség volt). A nemzeti érzés ekkor még nem nyilvánul meg egy másik náció elleni türelmetlenségben: a másik náció iránti viszony nál ugyanis fontosabb az állami keret, a „haza” iránti patriotizmus. Ez a gyökere az ún. Hungarus-tudatnak, annak a negatív és kirekesztő konnotációt nem tartalmazó, inkább tiszta és pozitív érületnek, melynek birtokában idegen ajkú honfitársaink ha nem is magyarnak, de magyarországinak érezték magukat. Bizonyítják ezt a külföldi egyetemekre immatrikuláló peregrinusaink, vagy épp a felvilágosodás korában a magyar (értsd: magyarországi) irodalmat és tudománytörténetet feldolgozó összefoglalásaink.³

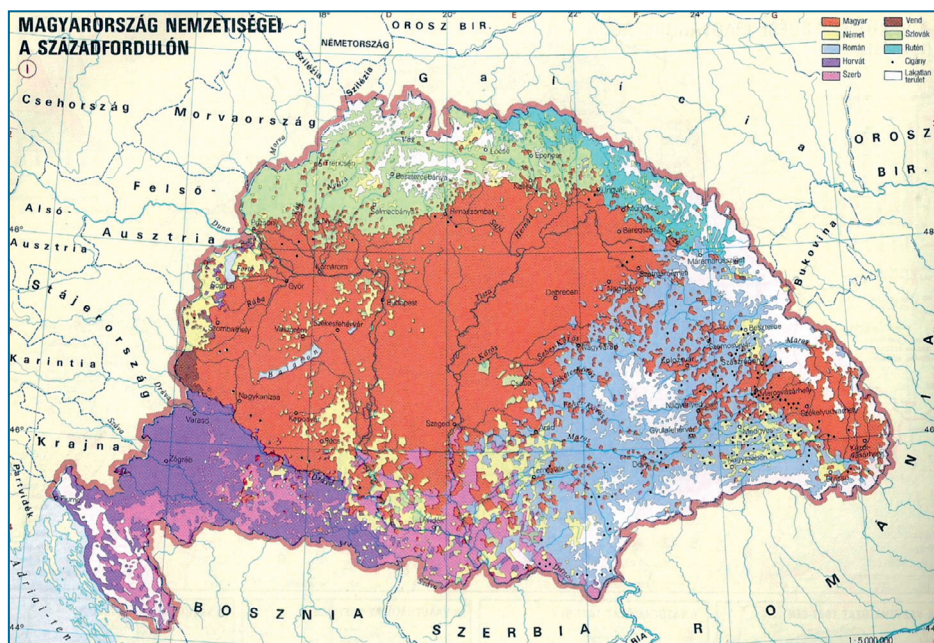
Különösen erős volt a hazai németiség iránti érülete. Mindez a magyarsággal való sorsközösség gondolatát erősítette, az elkülönülés (a disszimiláció) hangjait pedig visszafogta. Ráadásul egy osztrák dominanciájú birodalomban német-ajkú honfitársaink veszélyeztetettség-érzése is csak lassan éledezett, így aztán az

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 Veritas Történetkutató Intézet, tudományos főmunkatárs

3 Vö.: Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, 1996., 7–14., ill. Benda Kálmán: *Történeti áttekintés*. In: *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Szerk.: Ács Zoltán. Budapest, 1994., 9–25.

etnikai elvű kohéziós erő, vagyis a „mi” és a „mások” fogalmának letisztulása, valamint a magyarországi németajkú közösségek egészének összefogására irányuló politikai természetű igény nemigen tudott áttörést elérni. Túlzottan is heterogén közösség volt ehhez a Kárpát-medence németisége (lásd 1. ábra).

1. ábra. A hazai németiség területi megoszlása

Forrás: Történelmi világtatlasz. Cartographia. Budapest, 1991., 130.

E heterogenitása számos – egymást erősítő – jellegzetes tényező formájában érhető tetten, amennyiben:

1. Tagjai ezer év alatt különböző korokban, különböző számban, különböző helyekről érkezve, különböző helyekre vándoroltak be, s így szétszórtnak nem alkottak társadalmi, gazdasági, politikai közösséget. Többségüket mindössze a közös nyelv és a közös hazából származás távoli, ködös emléke tartotta csupán össze.

2. Társadalmi kapocs sem igen volt köztük, hisz a középkori eredetű városi polgárságuk és a török után betelepített magánföldesúri vagy kincstári parasztságuk semmilyen kapcsolatot nem ápolt, úgyszólván „élte egymás mellett.”

3. Még vallásilag sem képeztek homogén egységet, mely olyasféle összekovácsoló erőként jelentkezhett volna, mint mondjuk a szerbek számára az ortodoxia. Közismert, hogy az erdélyi és a szepességi szászok Honterus

és Stöckel szervezőmunkája nyomán egységesen lutheránusok lettek, míg a XVIII. századi kolonizáció során érkezett sváb parasztok közmondásosan katolikusok voltak.

4. S végül hasonló megosztottságot tapasztalunk az egyes német lakta tömbök politikai magatartása tekintetében is, akár a Bocskaitól Rákócziig terjedő korszak függetlenségi mozgalmaihoz, akár 1848/49-hez fűződő – baráti vagy épp ellenséges – viszonyukat vesszük szemügyre. A dualizmus időszaka pedig immár végképp annak kedvezett, hogy a szétszórott német településtömbök az egymással való érték- és érdekközösség felismerése helyett inkább a magyarsággal és a polgári Magyarországgal való azonosulás felvállalásának útjára lépjenek. Hogy miért? Mert a polgárosodás folyamatában a jórészt hiányzó magyar etnikumú polgárság funkcióit a német polgárság vette magára, így aztán arra is fogékonnyá vált, hogy nagyobb zökkenők nélkül illeszkedjen be a Kiegyezés utáni kor nemzetiségpolitikájának alapját adó „politikai magyar nemzet” keretébe – aktualizált és korszerűsített értelmet adva mindezzel a korábbiól már jól ismert Hungarus-tudatának.⁴

Mindezen folyamatokat egységben szemlélve érthetjük csak meg, miért épp önük bontakozott ki legkésőbb a nemzeti ébredés, s miért léptek – többi nemzetiségünkhöz képest – jócskán megkésve az etnikai önszerveződés, vagyis a saját nemzeti mozgalom kibontakoztatásának útjára.

A megkésettség azonban – s ezt történelmi példák bizonyítják – gyakorta azzal jár, hogy az érintettek mesterségesen felgyorsítva (ergo radikalizálódva) igyekeznek behozni és kiegyenlíteni vélt vagy valós fejlődési hátrányaikat, s évszázadok természetes fejlődési útját (és buktatóit) évtizedek alatt, vagy még rövidebb távon próbálják meg „letudni”. Mindez szükségszerűen jár együtt kifelé

4 A magyarországi németiség történetéhez lásd: Gerhard Seewann: *Geschichte der Deutschen in Ungarn*. I–II. Marburg, 2012.; A magyarországi németek. Szerk.: Manherz Károly. Budapest, 1998.; Bellér Béla: *A magyarországi németek rövid története*. Budapest, 1981.; János Almási: *Geschichte der Deutschen in Ungarn*. Budapest, 1999.; 300 éves együttélés/300 Jahre Zusammenleben. I–II. Szerk.: Hambuch Vendel. Budapest, 1988.; A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez/Der Beitrag der Ungarndeutschen zum Aufbau der gemeinsamen Heimat (Wissenschaftliche Tagung zum Anlaß des 50. Jahrestages der Vertreibung) Budapest, 1996.; Németek Budapesten/Deutsche in Budapest. Szerk.: Hambuch Vendel. Budapest, 1998/1999.; Cziráki Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet*. Kozármisleny, 2006.; ill. Raimund Friedrich Kaindl: *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*. I–III. Gotha, 1907–1911.; Friedrich Gottas: *Die Deutschen in Ungarn*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. III/1. Wien, 1980.; Gerhard Grimm—Krista Zach: *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa*. I–II. München, 1995–96.; Josef Volkmar Senz: *Geschichte der Donauschwaben*. München, 1990.

konfliktusokkal, befelé pedig meghasonlással. Márpedig az ilyen problémákat többnyire erőből szokás legyűzni. A többi hazai nemzetiséghez képest németiségünk sajátos helyzeti előnybe került e tekintetben a századfordulón: míg a többi nemzetiségünk az országhatáraink mentén elterülő, régióink hasonló fejlődésén átment, s nálunk nem erősebb szomszédainktól (mint anyanemzeteiktől) várhattak támogatást, addig németiségünk a szomszédainknál, de minálunk is jóval erősebb és európai fejlettségű államok (Németország, ill. a közös Monarchia osztrák fele) segítségével építhette ki nemzeti öntudatát. E nagynémet és nagy-osztrák körök, ill. a közvetített pángermán eszmeiség kiegyenlítette a korábban felhalmozott fejlődési hátrányokat, s adott történelmi helyzetben radikalizálni tudta németiségünket.⁵

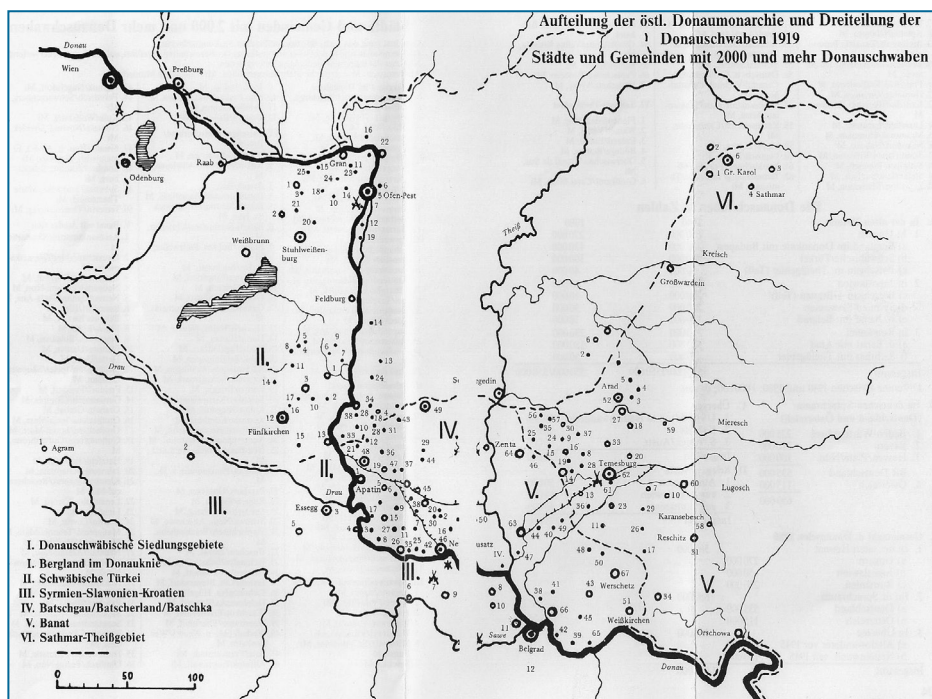
Az adott történelmi helyzetet pedig az I. világháború kimenetele, s vele együtt Trianon jelentette. Hamar világos lett, hogy két különösen látványos tényező kap prioritást a németiség szempontjából: a geopolitikai környezet átrendeződése és a demográfiai viszonyok megváltozása.

Ami az elsőt illeti, a történelmi Magyarország felbomlásával a korábban dívó *Hungarus-tudat* és *Deutsch-Ungartum felfogás* immár értelmezhetetlenné vált, hisz az utódállamokhoz került németiség ettől kezdve *rumäniendeutsch*, *jugoslawiendeutsch*, *ungarndeutsch* stb. lett. Ezzel párhuzamosan hangsúlyeltolódás következett be önazonosságuk megélésében és egész jövőképükben. A magyarsággal való évszázados összefonódás helyett immár az új (utódállami) határokkal szétvágott német néprészek egymással való összetartozására, ill. a hatalmas német néphez való tartozásuk tudatosítására terelődött a hangsúly: ennek kifejezésére jelent meg a *Südstdeuschtum* alak. Hasonló törekvés, nevezetesen az együvé tartozás hangoztatása áll a *Donauschwaben* kifejezés térhódítása mögött is. (Lásd 2. ábra.)⁶

Politikailag tehát egyértelmű válaszút, megkerülhetetlen döntés elé került a hazai németiség. Egyfelől továbbvihette a történelmileg idejét múlt *Hungarus-felfogást*, továbbra is *Deutsch-Ungartum*ként értelmezve magát, s hirdetve az öröklött német mivolt és a magyar lelkiség összeegyeztethetőségét, vagyis a

5 Vö.: Bellér i. m. 11–12.

6 Ez utóbbi a térség középkori eredetű németiségének mellőzésével kizárólag a török utáni kolonizáció német betelepülőit fogja össze. Vö. Karl Nehring: *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekeľ Gyula 1934–1936*. In: *Südost-Forschungen* 50 (1991), 1–30., 2., ill. Anton Tafferner: *Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart*. 1. Teil. Donauschwäbisches Archiv. Reihe III: Beiträge zur Volks- und Heimatforschung. Nr. 24., München, 1974., 74–77.

2. ábra. Az ún. „dunai sváb” településterületek

Forrás: J. V. Senz: Geschichte der Donauschwaben. München, 1990. Melléklet.

magyarsággal való sorsközösséget.⁷ Vagy pedig dönthetett úgy, hogy a korszellemnek sajnos jobban megfelelő, immár nem a magyarsággal való sorsközösségre épít, hanem a birodalmi németiséggel való összetartozásra, azaz a német népközösség tudatára kíván alapozni.⁸

Trianon után egy ideig még sikerült fenntartani az első utat, mégpedig a hazai németiség kimagasló alakja, a tudós és politikus Bleyer Jakab⁹ irányvo-

7 Erre utalva választotta Tilkovszky Loránt közismert tanulmánykötete címét is: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. Pécs, 1997.

8 Vö.: Gerhard Seewann: *A magyarországi németek Horthy és Hitler iránti lojalitása 1933 és 1945 között*. In: Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Tanulmányok. Szerk. Kupa László. Pécs, 2011., 50–58.

9 Bleyer Jakab (1874–1933) működése kapcsán lásd: Hedwig Schwind: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München, 1960., Márta Fata: *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933)*. Dissz., Freiburg, 1991., *Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933)*/Jakob Bleyer. *Ein Leben für das Ungarndeutschtum (1874–1933)*. [kétnyelvű] Szerk.: Hambuch Vendel. Budapest, 1994.

nala és személyes példamutatása révén (lásd 3. ábra). Bleyer legfontosabb felismerése a békeszerződést követően az volt, hogy a nemzetileg öntudatosabb német település-területek leválását, ill. leszakítását követően a csonka Magyarországon megmaradt németiség mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg olyannyira megcsappant, hogy őket sem a kormányzat, sem a revánshangulattól tüzelt közvélemény nem fogja már respektálni. Ezért aztán – saját nemzetisége önvédelmi törekvéseivel összhangban – politikai eszköztárából nem hiányzott (egyik oldalról) a keresztény szellemiség és a jó magyar hazafiság folyamatos bizonyítása, (másik oldalról viszont) a polgári és értelmiségi vezető rétegét elvesztett hazai svábság népi öntudatának erősítése, ill. paraszti, népinémet (volksdeutsch) származású új elitjének kinevelése.¹⁰ Tragédiája épp e kettősség volt, hisz mind a magyar politikai vezetés, mind saját radikalizálódó mozgalma többet, egyértelműbb elkötelezettséget várt tőle annál, amit az ő mérsékelt habitusa, középutas politizálása nyújtani tudott. Igaz ugyan, hogy az ő neve fémjelezte a hazai német mozgalom kivívott sikereit (hetilap¹¹, tudományos folyóirat¹², kulturális egyesület¹³, nemzetiségi népiszolgálat engedélyezése¹⁴ stb.), ám a 30-as évekre lassacskán előtérbe kerültek mozgalma (általa kinevelt és újtukra indított) ifjú radikálisai, akik

10 Vö.: Tilkovszky Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Budapest, 1989., 35–53.

11 *Sonntagsblatt-Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn*. Bleyer által 1921-ben alapított németnyelvű országos hetilap, mely a korábbi, csupán néhány városra korlátozódó németnyelvű sajtó általános elérhetőségét tette lehetővé. A hangsúlyozottan keresztény és hazafias lap, mely idővel a megalakuló UDV szócsöve lett, már indulásától a szélsőséges magyar körök céltáblája. Bleyer halála után a lap fölötti birtokjog vitája véglegesíti a frontvonalat a magyarországi németiség erői között.

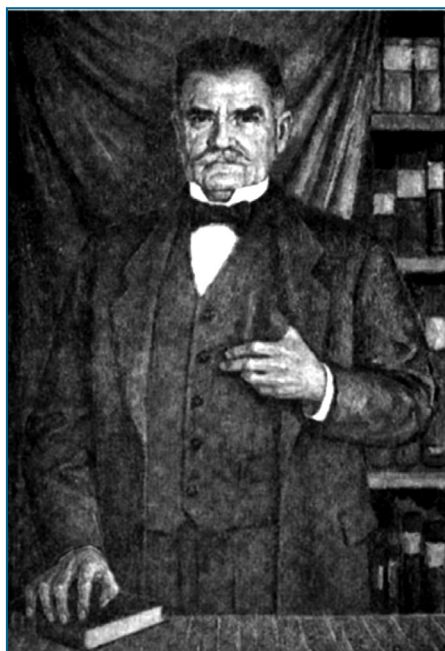
12 *Deutsch-Ungarische Heimatblätter*. Bleyer által 1929-ben elindított magyarországi német népiségtudományi folyóirat, mely a hazai svábságra vonatkozó történelmi, néprajzi, kultúrtörténeti ismereteknek kimeríthetetlen tárháza mindmáig. A DUHBI birtoklása körül Bleyer halála után a *Sonntagsblatt*-éhez hasonló hevességű harcok dúltak, végeredményben a DUHBI elsorvadt korábbi szerkesztője (a későbbi Volksbund-vezér) Basch Ferenc saját, ennek alapjain elindított népiségtudományi folyóiratának (*Neue Heimatblätter*, 1935-től) szorító konkurenciájában.

13 Ungarländische Deutsche Volksbildungsverein (UDV) [Magyarországi Német Népművelődési Egyesület]. 1924-ben Bleyer ügyvezető alelnökségével megalakult mérsékelt irányvonalú, alapvetően kulturális irányultságú szervezet, mely integráló törekvéseinek megfelelően gyűjtőhelye lett a mérsékelt és magyarbarát, de a radikális és németbarát nemzetiségi erőeknek is. A Bleyer halála után bekövetkező szakadás, majd az eljelentéktelenedő UDV kényszerű önfeloszlatása (1940) a Basch vezetésével tovább radikalizálódó csoport (Volksbund) térnyerését tette egyértelművé.

14 A nemzetiségi iskolaügy kapcsán lásd: Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, 1944. [reprint 1989], 427–474.

a magyarsággal való együttélésben mostanra hovatovább már csak asszimilációs veszélyt láttak. Ők már Németország nemzetiszocialista köréhez kerestek kapcsolatot, s ebbe az irányba próbálták nyomni az időszedő Bleyert is.

A radikalizálódási folyamatot kiváltó már említett két látványos tényező közül a másik a demográfiai helyzet, a népességállomány terén gyorsan bekövetkező romlás. A magyarok és németek békés együttélésében, így e tekintetben a jól ismert XIX. századi koordináták továbbvihetőségében hívő Bleyer igazi pofont kapott a népszámlálási statisztikáktól. Az utolsó nagy-magyarországi népszámlálás (1910) szerint a teljes népesség egytizedét kitevő németek (a nagyjából hasonló arányú szlováksággal együtt) a 2–3. helyen álltak nemzetiségeink között. Trianon az ő számukra is tragikus traumát hozott, hisz legnagyobb tömbjeik, nevezetesen a legfejlettebb, s ráadásul teljes társadalmi struktúrával rendelkező erdélyi szászok, továbbá a polgári fejlődés ugyancsak magas fokán álló (bár nem teljes társadalmú) felvidéki németek, valamint a paraszti jellegű, de a gazdasági, sőt politikai önszerveződés útján már jócskán előrehaladott bácskai-bánáti svábság leválasztása pótolhatatlan veszteséget jelentett a korábbi állománya kevesebb mint harmadára csapant, s a társadalmi/gazdasági/politikai önszerveződés terén amúgy is visszamaradt csonkaországi németiségnek. Mindez vitathatatlan, ahogy azonban az is az, hogy míg korábban a németiség csupán egyike volt a kárpát-medencei országhatár terület számos nemzetiségének, mostanra viszont érdemben az egyetlen nemzeti kisebbség maradt a maga 6,9%-ával (1920). Nem is ez jelentette Bleyer és a hazai német mozgalom számára a hidegzuhanyt, hanem sokkal inkább a következő dekád mérlege, vagyis az 1920 és 1930 közötti évtized elmozdulását tükröző népszámlálási adatok napvilágra kerülése (lásd 4. ábra).

3. ábra. Bleyer Jakab

Forrás: *Deutscher Kalender. Jahrbuch der Ungarndeutschen* (1994), 97. old.

év	fő	%
1910	1.900.000	10,4
1920	551.000	6,9
1930	479.000	5,5
1941*	477.000 (anyanyelv); 303.000 (nemzetiség)	5,1
1941**	720.000 (anyanyelv); 533.000 (nemzetiség)	4,9

* a csonka országterületen; ** a megnövekedett országterületen

4. ábra. A hazai némettség a népszámlálások tükrében

Forrás: saját szerkesztés

Márpedig ezek további, s ráadásul gyorsuló népességvesztésről számoltak be a némettség vonatkozásában: nem az összlakossághoz viszonyított részarány további másfél százalékpontos csökkenése (6,9%-ról 5,5%-ra) volt megdöbbentő, hanem a német anyanyelvet vallók számának 551.000-ról (1920) 479.000-re (1930) történő visszaesése, ami nem mást jelentett, mint hogy több mint egytizedével (13%-kal) csökkent a hazai németység népi állománya egyetlen évtized alatt!

A vészharangok megkongatása és a szentistváni befogadó állameszmével kapcsolatos illúziók föladása ekkoriban, a 30-as évek kezdetén, vezetett el oda, hogy a mindeddig alapvetően lojális hazai német mozgalom radikális ifjú harcosai hozzáláttak az irány- és egyben generációváltás megvalósításához.

Élete végén Bleyer is belátta „Deutsch-Ungartum” koncepciója kudarcát. Eről tanúskodik híres parlamenti beszéde (1933. május): A magyarországi németység a politikai magyar nemzet, a magyar állam részének tekinti magát, „*ebben a tekintetben mindig centripetálisak voltunk*”, ám „*ha a magyar államgondolat helyébe a magyar faji gondolatot iktatják, nyíltan kimondjuk, nem lehetünk centripetálisak.*”¹⁵ A beszéd komoly felhőrdülést váltott ki, az olykor szélsőséges megnyilvánulásokba is torkolló fogadtatás révén pedig épp ellenkező hatást eredményezett, mint amit az elkeseredettség és lojalitása között vívódó Bleyer szánt neki: megkérdőjeleződött a német mozgalom államhűsége. Ezzel kezdetét vette a viszony kölcsönös és visszafordíthatatlan megromlása a német mozgalom és az állam között. A helyi hivatalok szinte hazafias kötelességüknek érezték elgáncsolni még a jogos nemzetiségi törekvéseket és a korábban központilag megadott jogosít-

15 A beszéd teljes szövegét közli: *Deutscher Kalender. Jahrbuch der Ungarndeutschen* 1994, 84–97. Az idézet helye: 94. A kontextushoz lásd: Tilkovszky: *Hét évtized*, 71–72.

ványokat is. Bleyer nem sokkal halála (1933. dec. 5.) előtt még Münchenbe utazott, találkozott Hess-szel, majd reményét veszítve a felaprózódás és asszimilálódás elleni magára hagyott küzdelmet illetően, végül engedett a nemzetiszocialista Németország védőszárnya alá helyezkedést követelő „fiataljai” nyomásának, mondván „vagy végleges megmentésünk, vagy végleges pusztulásunk” jön.¹⁶

Halála után szinte azonnal bekövetkezett a szakadás a hazai német mozgalmakon belül. A néhai vezető kisajátítására irányuló törekvések, továbbá a „mi is igazából Bleyer Jakab szellemi öröksége?” vita kapcsán kialakuló árkok véglegesítették a törésvonalat asszimiláció és disszimiláció hívei, vagyis a békés együttélés oltárán a lassú elmagyarosodásba is beletörődő magyarbarát, ill. az e folyamatnak tudatos elkülönüléssel gátat szabó, ellenséggé kreálásával és külső segítség felhasználásával operáló, s a náci Németország nemzetfogalmát és szóhasználatát a hazai németiségre adaptáló radikális irányzatok között. A 30-as évek közepére a Bleyer által megalkotott nemzetiségi kultúregyesület (UDV) névleges egysége is megszűnt, amennyiben a szervezet magyarbarát elnöke, Gratz Gusztáv¹⁷ korábbi külügyminiszter kizárta a radikális hangadókat, akik aztán Basch Ferenc¹⁸ (lásd 5.

5. ábra. Basch Ferenc

Forrás: <http://warcrimes.weebly.com/convicted-war-criminals.html>
(A letöltés ideje: 2014.04.14.)

16 Idézi: Bellér i. m. 161.

17 Gratz Gusztáv szepesi szász származású, magyar érzelmű publicista, történétíró, ill. Bethlen István köréhez tartozó politikus, miniszter. Működéséhez lásd: Günter Schödl: *Magyar politika túl a nacionalizmuson és a nemzeti államon*. Gratz Gusztáv (1875–1946). In: *Történelmi Szemle*, 1986/1., 36–57.

18 Franz Anton Basch (1901–1946) a magyarországi németiség Bleyer halála után radikalizálódó szárnyának vezéralakja, majd a nemzetiszocialista alapokon nyugvó népcsoport-szervezet (Volksbund) vezetője. A II. világháborút követően népbíróági ítélet alapján kivégezték. Baschhoz lásd: Gerhard Seewann—Norbert Spannenberger (Hrsg.): *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn* Budapest 1945/46. München, 1999.

ábra) irányításával az önszerveződés útjára léptek, s létrehozták az immár saját sajtójukkal megtámogatott és a rivális tömörülés rovására egyre gyarapodó szervezetüket, amely majd 1938-ban felveszi a Volksbund der Deutschen in Ungarn (VDU) nevet.¹⁹ Ezzel párhuzamosan a magyar kormányzat a józan hangok dacára²⁰ mindinkább alárendelte revíziós külpolitikai céljainak a hagyományokon nyugvó nemzetiségpolitikát, azaz cserébe a területgyarapításokért, Berlin követelésére újra és újra belement a Volksbund jogosítványainak fokról fokra történő bővítésébe, ami természetesen jár együtt a magyarbarát szárny befolyásának állandó csökkenésével, majd pedig az UDV kényszerű önfelosztásával (1940).²¹ Ezáltal megbocsáthatatlan politikai hibaként épp a magyar államvezetés szolgáltatta ki a svábság nemzethű részét is az immáron kizárólagos érdekképviselőre szert tevő, náci irányvonulú Volksbundnak, politikai habitusra tekintet nélkül egy kalap alá véve, s ily módon „bűn” és „bűnhődés” kérdésében egyaránt kollektívizálva a teljes magyarországi németiséget.

Egy a mostani előadásnál bővebb időkeretű referátum számos példa felvontatására teremtenie lehetőséget a radikalizálódás folyamata, ill. a magyarság és németiség közti viszony elmérgesedése vonatkozásában. E helyütt azonban a kontextus tömör felrajzolására nyílt csak mód, s ezért tudatos választással csupán egy külső és egy belső konfliktusjelenség példájával illusztrálnám az imént elmondottakat.

Külső eredetű konfliktusgócként jelölhetjük meg a térségre vonatkozó német terminológia megváltozását, az érintettek érzékenységéről tudomást sem vevő új szóhasználatot. Ahogyan 1919 után a német politika hivatalosan is felkarolta a Kelet- és Délkelet-Európában maradt német kisebbség érdekeinek képviselését, ugyanúgy a német tudományosság is aktivizálódott, s kidolgozta annak módszertanát, hogy milyen újszerű eszközökkel és terminológia használatával fogjon hozzá a térség és annak németisége vizsgálatához, mindezzel persze a politika eredendő céljait is szolgálva. Új kifejezések jelentek meg: *Grenz- und*

19 A szervezet kapcsán lásd: Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Budapest, 2005.

20 Nem sokkal a Volksbund 1938. novemberi megalakulása után a még mindig befolyásos Bethlen István körül tömörülő, s a szélsőjobbtól elhatárolódó keresztény jobboldal memorandumot intézett Horthyhoz (1939. január), melyben támadják Imrédy kártékony nemzetiségpolitikáját, a hazai német mozgalom szélsőségeinek tett engedményeket, s az idáig államhű vezetés alatt álló svábság átengedését az államellenes szárnynak.

21 A II. bécsi döntéssel párhuzamosan (ellentételezésként!) megkötött ún. bécsi német népcsoport-egyezmény értelmében a Volksbund kizárólagos hatáskörrel láthatta el a magyarországi németiség képviselését.

*Auslanddeutschtum, Kultureinfluss, Kulturgefälle, deutsche Leistungen, Volks- und Kulturboden, Volksgruppe stb.*²² Ezen új aktuálpolitikai fogalmak és kutatási prioritások mélységesen sértették az itteni népek nemzeti érzését, s alkalmat teremtettek a konfrontációra. Másrészt azonban arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy mindezek a magyar tudomány számára is használható fogalmak és megnevezések voltak: a korszak egyik legkiválóbb magyar történésze, Mályusz Elemér az 1937/38-as tanév I. félévében egyenest „A középkori magyar néptalaj”, a II. félévben pedig „A középkori magyar kultúrtalaj (a magyarság és a nemzetiségek)” címmel hirdette meg előadásait a budapesti egyetemen.²³ A Németországtól elszakított területek és lakosságuk kapcsán kidolgozott szakszókincs tehát akár követhető analógiaként is megjelenhetett a Magyarországtól elszakított területekkel való foglalkozáskor.

Ám nem minden német terminológiai újítást fogadott be ilyen magától értetődően a magyar tudomány. Ennek példája Otto-Albrecht Isbert munkássága²⁴, aki a magyarországi német néptalajkutatás számára kidolgozta a népinémet állományfelvétel módszerét, vagyis a német településterületek tervszerű számbavételének rendszerét.²⁵ Eszerint nem az anyanyelvi statisztikák alapul vételével

22 A magyar történeti szóhasználatban is jól ismert kifejezések közül talán csak a kultúrlejtő fogalom igényel magyarázatot. A „völkisch” terminológiában elterjedt „Kulturgefälle” kifejezés használói Európa területén egy általános nyugat-keleti irányú kultúrlejtő meglétével modellezték a kultúrkapcsolatok terén kimutatható transzferfolyamatot, mindig hangsúlyozva, hogy természetesen Nyugat-Európa jelenti a „kultúrfennsíkot”, ahonnan a kultúrjavak a fizika törvényszerűségeinek megfelelően áramlanak, gurulnak a kulturális alacsonyabb szinteken fekvő térségek irányába. A német nép kulturális teljesítményét, az Európa keleti régiói javára teljesített kultúra-adó misszióját, s egyáltalán a németiség kultúrbefolyását vizsgáló Fritz Valjavec egyenesen a „német kultúrlejtő” kifejezést alkalmazta, ill. a Magyarország és Németország között kulturális téren tapasztalható vitathatatlan minőségi különbség kontraszt-érzetét felnagyítandó, a „német kultúrfölény” ellenpólusaként a „magyarság kultúrpasszivitását” hangsúlyozta. Monumentális habilitációs munkája utolsó oldalán pedig konklúzióként azt állapítja meg, hogy a magyarság szellemi állása a térség többi népességével szemben lényegileg abban áll, hogy a német kulturális ösztönzéseket továbbadja és közvetíti. Vö.: Fritz Valjavec: *Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns*. München, 1940.

23 Mályusznak a német népiségtudománnyal kialakított ellentmondásos kapcsolata vonatkozásában lásd: Orosz László: *Népiségtudás a nemzeti érdekek ütközőpontjában*. In: *Századok* 137 (2003), 43–99.

24 Isbert kapcsán lásd: Ujváry Gábor: *A (nagy)német tanársegédek esete a magyar tudománnyal. Otto Albrecht Isbert, Helmut Klocke és a berlini Magyar Intézet*. In: *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*. Szerk.: Steinert Ágota. Budapest, 2005. 327–340.

25 Otto-Albrecht Isbert: *Das südwestliche ungarische Mittelgebirge. Bauernsiedlung und Deutschtum*. (Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung. Abhandlungen; Nr. 1.) Langensalza/Berlin/Leipzig, 1931.

6. ábra. A „Die Woche” különszámának borítója

Forrás: <http://www.aller-leih.com/product/illustrierte-die-woche-1938/>
(A letöltés ideje: 2011.03.24.)

politikailag kamatoztatható gondolatmenetek. Hasonlóképp érzékeny pontra tapintottak a Németországban gombamód szaporodó népiségi szervezeteknek a magyar közvéleményt borzoló lózungjai, úgymint a magyar kultúrkörhöz tartozó neves személyiségek magyarságának megkérdőjelezése, bizonyos területek magyar jellegének elvitatása, igénytámasztás „Burgenland magyarok által bitorolt részére”, a Dél-Dunántúl német néptalajnak nyilvánítása, melynek északi határa a Balaton lenne stb. S ebbe a vonulatba illeszkedik a nagy botrányt kiváltó „Die Woche”-térkép is. 1938 májusában a nevezett berlini lap a Führer által a Duce-nél tett látogatás apropóján „Berlin-Róma különszámot” jelentetett meg²⁷ (lásd

készült néprajzi térképek az irányadók (lásd felgyorsult asszimiláció, esetleges nyelvcsere), hanem a német származás a meghatározó, márpedig a származás alapján a már elmagyarosodott falvak is a német néptalajhoz sorolandók. Már önmagában ez is vérlázító provokációként értelmezhető a korabeli feszült légkörben. Ráadásul a településszegény vidékeken a német szórványok területeit is (mint életteret) zárt népcsoportterületként lehet feltüntetni. S minthogy e kisebb-nagyobb csoportokból összefüggő tömbök állnak össze, egy esetleges impériumváltás, vagy közigazgatási átrendeződés következtében a jövőre nézve már készen is állnak a német népcsoport kantonjai.²⁶ Némi empátiával elképzelhetjük, micsoda felzúdulást váltottak ki az efféle tudományos módszertanból levezethető, s

26 Vö.: Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, 1998., 54–55.

27 *Die Woche*. 1938. május 11. Sondernummer Berlin-Rom. *Zur Italienfahrt des Führers*.

7. ábra

Forrás: Új Nemzedék. 1938. május 15., 9. old. (saját képkivágás)

6. ábra), amelyben – egyebek mellett – térképre vetítették az olasz impériumot. A térképen azonban Németországot is némiképp módosult határok között ábrázolták: bár az Anschluss révén keleti irányban bekövetkezett területgyarapodás jelzése indokolt, ám az osztrák területektől még keletebbre húzódó határ meg-
rajzolása, mégpedig a Duna két partjával, a magyar Dunakanyart és Budapestet is magába foglalva, s még az Észak-Dunántúllal is kikerekítve? Nos, mintha kissé megszaladt volna a német térképészek ceruzája...²⁸ (Lásd 7. ábra.)

28 A magyarországi reakciókhoz lásd: Nemzeti Újság, 1938. május 14. A Woche Budapestet és a fél Dunántúlt bekebelezi Németországba. 5.; Új Nemzedék, 1938. május 15. Két térkép... (Cavallier József). 9–10.

NYUGAT	
SZERKESZTIK: BABITS MIHÁLY és GELLÉRT OSKKÁR	
FŐMUNKATÁRSÁK: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ MÓRICZ ZSIGMOND SCHOPFLIN ALADÁR	
XXVI. évf. 17–18. sz. 1933. szeptember 1–16	
	OLDAL
FENYŐ MIKSA: Hitler	181
GELLÉRT OSKKÁR: Születő élet — Hajnali három (Versek)	187
ILLYÉS GYULA: Pusztlás (Utirajz)	189
TURKÓ SOPHIE: Versek	206
MOLNÁR AKOS: A kínai lány (Novella)	208
NADANYI ZOLTÁN: Versek	212
GÖRGÖ ILONA: Fülletes gyors (Novella)	214
KARPATI AUREL: Téli és őszi	218
KASSÁK LAJOS: Új regényem első mondatái (Novella)	224
KELEN LÁSZLÓ: Napló (Versek)	229
TERKANSZKY J. JENŐ: Az amerikai örökség (Regény, VII.)	230
ILLYÉS GYULA: Testvérek (Vers)	239
NAGY ZOLTÁN: Rózi (Novella)	240
FÜST MILÁN: „Ha csontjaimat meg kellett adni” (Vers)	243
DISPUTA:	
STEINER ARPAD: A mai Amerika	244
ZILAHY LAJOS: A mai Amerika	247
FIGYELE:	
BABITS MIHÁLY: Könyvről Könyvre (Reakciók történetírás — Esztétikai katolicizmus — Egy népszerű auktor — Szinpad és Irodalom)	
ILLES ENDRE: Szabó Pál	253
KAZMER ERNŐ: Szentleky Kornél	262
KISEBB BÍRALATOK	263
	
Előfizetési ár: negyedévre 10 P 65 Ké, 300 lal, 140 dinár Egyéb külföldi: 12.50 P	Szeptembertől kettős szám: 3 P 19 Ké, 80 lal, 45 dinár Egyéb külföldi: 5.75 P

8. ábra. A Nyugat vonatkozó számának címlapja

Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00562/33-17.jpg>
(A letöltés ideje: 2014.04.14.)

zai német mozgalom radikalizálódása perspektívájában már-már nemzethalál-vízióvá tágul: az elnémetesedett Dunántúlt elragadják az amúgy is gyöngye, csonka országtól; a maradékot meg szétmarják majd a kisantant államok. A magyarság számára nem lesz többé feltámadás! A hisztérikus reakciók a németiség térnyerését párhuzamba állították az I. világháború előtti folyamatokkal, pl. az erdélyi románság előretörésével. A Dunántúl elveszíthetősége – hangzottak a Cassandra-jóslatok – csak annyira hihetetlen, amennyire az volt annak idején Trianon bekövetkezése.²⁹

Ebbe a légkörbe csapott bele a „hidasi elnémet harang” botránya. A hagyományosan német településtömbnek számító „Schwäbische Türkei” területén

Másik példánk választása tudatosan arra irányul, hogy jelezze, a hazai németiség és a magyarság közti viszony elmérgesedésében a külső eredetű tényezők mellett belső, hazai eredetű konfliktusforrások is szerepet játszottak. Ezek sorában kell említeni – ezúttal a megszokottól eltérő kontextusban szerepeltetve – Illyés Gyula Pusztlás című cikkét, mely 1933 szeptemberében jelent meg a Nyugat hasábjain (lásd 8. ábra). A szerző az észak-baranyai egykézű református magyar falvakban a nyár folyamán tett útjának tapasztalatait tette közzé. Annak ellenére, hogy írása alapvetően a belső reformok, főképp a földreform érdekében készült, mégsem ez váltott ki igazi visszhangot, hanem a magyarság visszaszorulására és a német népelem terjeszkedésére vonatkozó tapasztalata. Az ábrázolt folyamat ugyanis a német birodalmi expanzió, a pángermán agitáció, s persze a ha-

29 Vö.: Tilkovszky: Nemzetiségi politika, 57–60.

9. ábra A Dénes-féle pamflet borítója

Forrás: Dénes István: *Mentsük meg a Dunántúlt!* Budapest, 1936.

fekvő Hidas községben 1934 májusában feloszlott a magyar református hitközség; egyszerűen azért, mert már nem volt hívője. A templomot addigi rendeltetésétől megfosztották. Kicsiny harangját budapesti egyetemisták leszerelték, s nagy csinnadrattával a Kálvin térre szállították. A templomzáró istentiszteletnek hatalmas lett a sajtóvisszhangja. A Magyarország című lap így számol be az eseményről: „Eltemették Hidas ősi magyar templomát. A roskadozó épület kulcsait átvette a német ‘Kulturbund’.” Az Est tudósítása szerint: „Német kultúrház lesz a magyar templomból.” Azonnal meg is született a párhuzam Rákosi Viktor Elnémult harangok (1903) című regényével [az író amúgy maga is német származású, befolyásos publicista testvérével, Rákosi Jenővel együtt³⁰], mely az első világháború előtti erdélyi román előretörésről számol be (s mely a két világháború között kötelező olvasmány volt az 5. osztályban).³¹ A közvélemény további hiszterizálásának folyamatát az Illyés féle jószándékú, figyelemfelhívó vizsgálatok tanulságain túlmutató, rosszindulatú és romboló hatású dilettáns nemzetvédő pamfletek teljesítették ki. (Ezek egyike – Dénes Istváné (lásd 9. ábra) – a konferencia mai napjának otthont adó Kodolányi János Főiskola könyvtárában is fellelhető és tanulmányozható. Már borítója is szemléletesen tükrözi a kötet mondanivalóját. Előterben a nagydarab, ellenszenves, mindenkit maga mögé utasító, feltörekvő német gazda, aki mögött a háttérben rémülten bújik össze egy szegény, kisemmizésre ítélt, kicsiny magyar család.³²)

A csaknem ezer éven át tartó, s oly sokáig békés szimbiozisban zajló együttélési folyamat zátonyra futása, ill. a viszony – fönti példákkal is illusztrált – elmérgesedése meglepő gyorsasággal játszódott le. A második világegyetemesítően senkit sem érdekelt már a közös múlt harmonikus és mindkét fél számára gyümölcsöző szakasza, sem pedig az a szembeötlő tény, hogy a megromló kapcsolatok idején, sőt még a hitleri Németország befolyásának tetőpontján is (az 1941-es népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatainak összevetése alapján

30 A „volksdeutsch” kutatás „elveszett fiak”-ként tekinti az identitásukat feladó, magyarrá lett asszimiláns németeket. Efféle veszteséglistaként fogható fel a Rákosi (eredetileg Kremsner) fivéreket is tartalmazó kétkötetes életrajzi lexikon: Johann Weidlein: *Die verlorenen Söhne. Kurzbiographien grosser Ungarn deutscher Abstammung. I–II.* Wien, 1960, 1967.

31 A hidasi eset kapcsán lásd: Spannenberger Norbert: *Az író felelőssége avagy hogyan némult el a hidasi harang?* In: *Minderheiten und Mehrheiten in ihren Wechselbeziehungen im süddöstlichen Mitteleuropa. Festschrift für Gerhard Seewann zum 65. Geburtstag.* Szerk.: Vitári Zsolt. Pécs, 2009., 87–104. E munka ellenében megfogalmazott érdekes eszmefuttatás: Albert Gábor: *Kiért szól a hidasi harang...?* In: *Hitel* 2010. november, 64–86.

32 Dénes István: *Mentsük meg a Dunántúlt!* Budapest, 1936. A kötetnek a korabeli német mozgalom általi fogadtatása kapcsán lásd Johann Weidlein: *A magyarországi németiség küzdelme a fennmaradásért. Dokumentáció 1930–1950.* Pécs, 1996., 120–123.

– lásd 4. ábra) úgy hangzott sokak önmeghatározása, hogy a magyarországi némettség tagja vagyok, nem pedig a német nép magyarországi népcsoportjának tagja. Ezen államhű érzelmű hazai németségnek a Volksbundról való leválását elősegíteni – ez lett volna a korabeli nemzetiségpolitika igazi feladata! Sajnos nem ez történt. Ehelyett bekövetkezett a hazai németség és a magyarság viszonyának legnagyobb traumája, a németség jelentős részének – a kollektív bűnösség jegyében történő – kitelepítése.³³

33 A németek II. világháborút követő kitelepítésével foglalkozó kiterjedt szakirodalomból legyen szabad csupán a legfrissebb összefoglalások egyikére hivatkozni: Zinner Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése*. Budapest, 2006.

Emlékezés és felejtés – A magyarországi németek emlékezetkultúrájának speciális formája¹

Takács Katalin²

A magyarországi németek számára a kitelepítés az idegennel való szembesülést jelentette, s egyben az elszakadást is a szülőföldtől, amelyhez egykor oly szoros szálak fűzték őket. A haza elvesztése és az egzisztenciális kiszakíttottság komoly traumát eredményezett a magyarországi németeknél, amely során nemcsak a vagyonelkobzást és a Magyarországról való kiutasítást élték meg kollektív sorscsapásként, hanem a szociális és kulturális önazonosság elvesztését is. Az élmények nyomasztó intenzitással véstek emlékképeket az emberekbe, melyeket az érintettek a múlttal való szembenézés folyamatában tudósítások, elbeszélések, levelek, versek és naplófeljegyzések formájában dolgoztak fel.

A valóság (az új) és a szülőföld (vagyis a régi) közötti ellentmondás mind-egyikük számára meghatározó élmény volt. Ebből az alapélményből, valamint azon félelemből, hogy saját múltjukat mindörökké elvesztették, alakultak ki az úgynevezett Heimatbuchok.³ Ha magát a szót szeretnénk magyarra átültetni,

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 Lovassy László Gimnázium, Veszprém, irodalomtörténész

3 A Heimatbuch műfajának elemzéséhez lásd Oroszné Takács, Katalin: *Die zur Erinnerung gewordene Heimat: Heimatbücher der vertriebenen Ungarndeutschen*, Bp., 2007 (PhD Disszertáció, ELTE) Jelen tanulmány megfogalmazását a magyarországi németek százhuszonnyolc Heimatbuchjának forráskutatása előzte meg. A nagyszámú forrásból Wolfgang Kessler kiválasztási kritériumainak alapján (*Ost- und südostdeutsche Heimatbücher und Ortsmonographien nach 1945: Eine Bibliographie zur historischen Landeskunde der Vertreibungsgebiete*, Kessler, Wolfgang (szerk), München, 1979: 16–17.) kiegészítve a Heimatbuch műfajának fogalmával (Oroszné Takács: 2007: 175–187.) tizenhat Heimatbuchot választottam ki e példaértékű vizsgálódás számára: Fritz, Johann: *Kakasd. Geschichte und Brauchtum einer deutschen Gemeinde in der Schwäbischen Türkei*. Langenau: Ortsgemeinschaft der Kakasder, 1979., 324 p.; Reppmann, Anton: *Vaskut. Geschichte einer deutschen Gemeinde in der Nordbatschka*. [Donauschwäbische Beiträge; 57] Freilassing, 1971., 125.; Tafferner, Anton: *Bácsalmás (Batschalmasch). Eine deutsche Marktgemeinde in Ungarn*. München, 1965., 320.; *Zweites Bácsalmás (Batschalmascher) Heimatbuch. Aufsätze und Photos zur Geschichte und Kulturgeschichte*. Backnang, 1990., 477.; Ginder, Paul/Pfeil, Jakob/Rukatukl, August: Csávolý

nehézségekbe ütközünk. Kétségtől helytörténeti jellegű munkákról beszélhetünk, ám a falumonográfia vagy a falutörténet kifejezések nem adják vissza azt a többlettartalmat, amit a német elnevezés „Heimat” része takar. A könyv *a szülőföldről* elnevezés viszont nehézkesnek tűnik, ill. nem hordozza azt a konnotációt, ami a német műfaji meghatározásnak sajátja. Ezért a továbbiakban, amikor e speciális kötődést visszatükröző könyveikkel foglalkozunk, tudatosan a Heimatbuch kifejezést használjuk.

A Heimatbuchok a faluközösség visszafelé forduló, múltba révedő, tehát retrospektív módon nosztalgikus, sőt néhol emocionális megközelítésmódjukkal a száműzöttek kulturális emlékezetének speciális formáját testesítik meg, eszközéül szolgálva a múlt feldolgozásának. A Heimatbuch, mely az identitásképzés (és -megszilárdulás) folyamatában az emlékezeti helyek térbeli és időbeli keletkezési folyamatának hű tükré, a szülőföldről szóló műveken belül – sajátos módon – a szülőföld elvesztése után keletkezett, az elvesztett hazához fűződő viszonyt ábrázoló művek csoportjába tartozik. A magyarországi németek esetében e szövegtípus sajátossága és jellegzetessége abból adódik, hogy a kitelepítés után kialakult irodalmi (az irodalmi kategóriát a legtagabban értelmezve) reflexiós vákuumban a valóság új tapasztalatainak feldolgozását testesíti meg,

(1780–1980). *Heimatbuch einer ungarndeutschen Gemeinde aus der Batschka*. Waiblingen, 1980., 352.; Hauck, Johann: *Tschawa–Piliscsaba. Heimatbuch zur Geschichte des Dorfes Piliscsaba und seiner Bewohner, den Tschamern*. Ettlingen, 1988., 431.; Walter, Josef: *Perbál/Perwall. Geschichte und Erinnerungen an unsere Heimatgemeinde in Ungarn*. Hirschberg, 1988., 293.; Riedl, Franz: *Budaörser Heimatbuch*. Stuttgart, 1952., 208.; Greszl, Franz: *Groß-Kovatscher Heimatbuch. Geschichte und Schicksal einer ungarndeutschen Gemeinde*. Lahr im Schwarzwald, 1962., 204.; Stöckl, Johann/Brandt, Franz: *Die Geschichte der Gemeinde Elek in Ungarn*. Weinheim an der Bergstraße, 1977., 244.; Flach, Paul: *Waschkut. Beiträge zur Geschichte einer überwiegend deutschen Gemeinde in der Batschka/Ungarn*. [Die Deutschen aus Ungarn. Schriftenreihe der Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn in Bayern e.V.; 18] München, 1983., 736.; Mathias: *Unsere Heimat Bikács (Wigatsch) 1936–1986. Chronik einer Gemeinde in der Tolnau*. Ostelsheim, 1986., 342.; Heinrich März: *Heimatbuch und Ortschronik von Majos/Majesch*. Olching, 1997., 465.; Follath, Franz: *Budakeszi–Wudigeß*. Heidelberg, 1986., 335.; Tafferner, Anton/Schell, Franz (szerk.): *Heimatbuch von Pusztavám und Umgebung. Werden und Vergehen einer deutschen Siedlung in Ungarn. Mit einem Anhang über „Die Mundart von Pusztavám” von Adam Wittmann*. Geretsried (Obb.), 1978., 478.; Bruckner, Franz: *Turwaller (Torbágy) Heimatbuch. Geschichte einer schwäbischen Gemeinde im Ofener Bergland*. Ulm, 1984., 272.; P. Jelli, Martin Anton OSB/Lugmayer, Anton: *Zsámbék/Schambek. Bildgeschichte einer „schwäbischen“ Gemeinde im Ofener Bergland/Ungarn*. Gerlingen: Heimatverein Zsámbék, 1981., 143.; P. Jelli, Martin Anton OSB: *Schambek. Beiträge zur Geschichte und Volkskunde einer „schwäbischen“ (donauschwäbischen) Gemeinde im Ofner Bergland/Ungarn. Band II*. Gerlingen-Nattheim, 1988., 316.; P. Jelli, Martin Anton OSB: *Schambek. Dokumente zur Geschichte einer „schwäbischen“ (donauschwäbischen) Gemeinde im Ofner Bergland/Ungarn. Bd. III*. Gerlingen-Nattheim, 1992., 290.

melynek következtében az irodalom egy különleges válfajává lép elő.⁴ Ezért a szövegfajta kevésbé esztétikai, mint inkább funkcionális kritériumok szerint ítéendő meg.

Bevezető fejezeteikben a Heimatbuchok implicite elismerik, hogy céljuk nem más, mint képet alkotni arról, hogyan látják a kitelepített németek saját magukat és miképp szeretnék láttatni magukat másokkal. Saját múltjuk megértéséről és megértetéséről van tehát szó, mintegy retrospektív értelmezésként, s annak kísérleteként, hogy magyarázatot találjanak sorsukra a visszaemlékezés aktív munkája révén. Ez lényegében egy identitásképzési és rekonstrukciós folyamat, melynek során az ember emlékezik, mérlegel, és felismeri a régi és az új közötti különbséget.⁵ A folytonosság mélyebb szakadása, megtörése (jelen esetben a kitelepítés) „múltkeletkeztetéshez”, azaz a múlt kialakulásához vezet, minthogy a törést követően újrakezdésre tesznek kísérletet. Jan Assmann szerint a múlt majd csak azáltal keletkezik, hogy az ember viszonyba lép vele.⁶ S hogy az ember viszonyba léphessen a múlttal, az utóbbinak ekként kell tudatosulnia. A kitelepítettek számára ez a folyamat különös jelentőséggel bír, hiszen mindez a múlttal való szembenézés és feldolgozás fontos mozzanata. Noha a Heimatbuchok szerzői nem mindig ismerik el ezt, a múlttal való szembesülés gyakorlatilag a régi hazától való végleges búcsúvétel is egyben.

A múlttal való szembenézés folyamatában a Heimatbuchok megpróbálnak leltárt készíteni, s könyv formájában feldolgozni mindazt, ami a régi hazával kapcsolatban áll és emlékezeti értékkel bírhat. Így fordulhat elő, hogy a Heimatbuchokban dokumentumszerű részek keverednek imaginárius és fiktív elemekkel. Találhatunk közöttük olyan szövegeket és mozaikszerű emléktöredékeket is, melyek nemcsak a dokumentálás, a néprajzi vagy szociokulturális feldolgozás szempontjából fontosak, hanem ezeken túl irodalmi jelentőséget is hordoznak.

A Heimatbuch-szövegfajta gyökerei egyrészt a századforduló idején jelentkező „Heimabewegung” korára vezethetők vissza, amikor az első könyvek

4 Orosz-Takács 2007: 13. Valamint Bausinger, Hermann, *Formen der „Volks poesie“* (Grundlagen der Germanistik 6), Berlin, 1968: 6. és Greverus, Ina-Maria, *Der territoriale Mensch: Ein literaturanthropologischer Versuch zum Heimatphänomen*, Frankfurt a. M., 1972:213.

5 A magyarországi németek Heimatbuchjainak elemzése során (vö. Orosz-Takács 2007: 93–131) a topográfiai és metaforikus, illetve a szimbolikus emlékezeti helyeket vizsgálja, és rávilágít a kollektív emlékezet és az identitásalkotás közötti összefüggésre, utalva arra, hogy bennük a tér és az idő, mely a kollektív emlékezet révén válik a múlt feldolgozásának eszközévé, történelmi, társadalmi és kultúrterek konfigurációinak indíciúmaként szolgál.

6 Vö. Assmann, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, 1992: 31–33.

megjelentek címükben a *Heimatchbuch* kifejezéssel.⁷ Ezen összefüggésben szeretnénk Raimund Friedrich Kaindl nevére utalni, aki munkáival – mint például a *Geschichte der Deutschen in Ungarn* – az ilyen irányú kutatásokat elindította.⁸ A délkelet-európai németiség és mindenekelőtt a magyarországi németiség kérdését folyóiratokban és lapokban tematizálták.⁹ A tudományos feldolgozáshoz azonban még hiányoztak a képzett személyek. Változás ezen a téren akkor következett be, amikor a különböző intézetek kiadványsorozataiban (így pl. Stuttgartban, Marburgban, Münchenben) a délkelet-európai németiségről tanulmányok egész sora jelent meg. A műfaj keletkezésének körülményei másfelől az I. világháború utáni időszakban keresendő (különösen 1935-öt követően), amikor a német kultúrpolitika fokozott erővel vetette bele magát a „kultúrmisszió” feladatába, föl vállalván a németiség megtartása és ápolása terén reá nehezedő terheket úgy saját elvesztett keleti tartományai, mint az egykori Habsburg-monarchia utódállamai tekintetében. Mindez magától értődően járt együtt olyan projektek támogatásával is, amelyek körébe a két vi-

7 Gild, Andreas: *Hessisches Heimatsbuch: ein Lesebuch für jung und alt; zugleich eine Ergänzung zu „Hessische Geschichte im Anschluß an die deutsche und preußische“ und „Landeskunde von Hessen-Nassau“*. Kassel: Hühn, 1904. *Egerländer Heimatsbuch*. Eger, 1907. Spennner, Eduard: *Ein Beitrag zum Hoyerswerdaer Heimatsbuch*. Hoyerswerda, 1908. *Sowie Heimatsbuch für die baltische Jugend*. (Szerk. Goertz, Leon) Riga, 1909. Gehrke, Paul: *Die Provinz Westpreußen in Wort und Bild. Ein Heimatsbuch für Schule und Haus*. Danzig, 1911. Mint ezen művek alcímei is jelzik, keletkezésük jelentősen összefügg a Heimatchbewegung által létrehívott honismerettel mint az oktatást meghatározó alapelvvel. Lásd ehhez Spranger, Eduard: *Der Bildungswert der Heimatkunde*. In: Schoenichen, Walter (szerk.): *Handbuch der Heimaterziehung*. Berlin, 1923: 3–26.

A Heimatchbuchok egy másik csoportja különböző egyesületek és társaságok tevékenysége nyomán született, amelyek céljukként tüzték ki, hogy a „Heimatschutz” jegyében a természet- és műemlékvédelem, az anyagi és szellemi néprajzi értékek védelméért szállnak síkra. A szerzők elsősorban szabadfoglalkozású diplomások, lelkesek, művészek és tanárok voltak, akik Heimatchbuchok megírásához szükséges képzettség, műveltség és motiváció birtokában voltak. Az 1904-ben alapított „Deutscher Bund. Heimatschutz” tevékenységét már intézményszerű formában gyakorolta. Vö. Klaus, Udo: *75 Jahre Deutscher Heimatchbund: Rückblick und Ausblick*. In: *75 Jahre Deutscher Heimatchbund*. Siegburg, 1979: 7–12.

8 Az említett munka megjelent: Gotha, 1912. Lásd még uő.: *Die Ansiedlung der Deutschen in den Karpatenländern*. Leipzig, 1917.; valamint uő.: *Deutsche Siedlung im Osten*. Stuttgart, 1915.

9 Magyarországon a vonatkozó profilú német nyelvű tudományos folyóiratok hiányában a 20. század első két évtizedében a tanulmányok magyar folyóiratokban jelentek meg. A magyar lapok közül kiemelendő az *Egyetemes Philológiai Közlöny*, Budapest; *Nyelvtudományi Közlemények*, Budapest, *Nyelvtudomány*, Budapest, ill. a folyóirat *Magyar Nyelv*. A századfordulón megjelenő munkák közé tartozik például Josef Müller (1901): *Die deutsche Mundart von Franzfeld im Banat*, Stefanie Popper (1906) *Die deutsche Mundart von Hatzfeld im Banat*, Johann Dengl (1907): *Lautlehre der deutschen Mundart von Orczydorf (Banat)*, Stefan Vónház (1908): *Lautlehre der deutschen Mundarten in der Gespanschaft Sathmar*, J. Potoczky (1910): *Die deutsche Mundart von Sebegin (Donauknie)*.

lágháború közötti *Heimatsbuchok* is beletartoztak. Tehát e munkák forrásai, ill. előfutárai közé számíthatjuk német részről a már az I. világháborút megelőzően napvilágot látott, a délkelet-európai németiség kutatásának áramlatában keletkezett munkákat, többnyire külföldi németeknek saját településterületükről készített doktori disszertációit.¹⁰ Ugyanakkor magyar oldalról az egyetemi kutatóközpontokban (Budapest, Szeged és Debrecen), a korabeli magyarországi germanisztika nagy alakjai (Petz Gedeon, Schmidt Henrik és Bleyer Jakab) irányítása alatt született doktori disszertációk, nyelvtörténeti, néprajzi-dialektológiai és egyéb nyelvjárástani, onomasztikai, településtörténeti, valamint összefoglaló módszertani-történeti vizsgálatok érdemelnek említést¹¹. A legelső szóban forgó munkák a nyelvtudomány köréből kerültek ki, s már 1905-ben megjelent a magyarországi németek nyelvjárásait kutató első tanulmánykötetek egyike. Nem sokkal ezután már helytörténeti munkákkal is találkozunk.¹² A Magyarországon beindult kutatások legismertebb publikációs orgánuma az 1912-ben Petz, Bleyer és Schmidt által életre hívott Német *Philologiai Dolgozatok* (NPhD)/*Arbeiten zur deutschen Philologie*.¹³ Nem kevésbé jelentős a Schwartz Elemér által 1937-től kiadott *Forschungen zur deutschen Volkskunde* (1937-1944)

- 10 A Weimari köztársaság idején a régióknak német származású diákjai számára németországi egyetemi tanulmányok folytatására ösztöndíjakat adományoztak. 1923-ban alapították a „Vereinigte Stipendienvorsorge für das Auslandsdeutschtum-ot” [Egyesült ösztöndíjjelátó külföldi németek számára] azzal a céllal, hogy, a Német Birodalom kül- és belügyminisztériumának alapítványából az ösztöndíjak segítségével vezető értelmiségieket képezzenek az adott kisebbségi csoportok számára, akik aztán hazájukba visszatérve német érzelműekként készek legyenek a Birodalommal együttműködni. Magyarország tekintetében igen fontos volt az ösztöndíj-program, mert az intellektuális felemelkedésnek szükségszerű velejárója volt az elmagyarosodás. A hazatérő diákok többnyire a hazai német népi mozgalom vezetőivé vállak. Lásd bővebben Tilkoszyk Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság*. Pécs, 1997:52.
- 11 Ebben a gyűjteményben jelentek meg példának okáért az alábbi munkák: Gedeon, Alois (1905): *Lautlehre der Mundart von Untermetzenseifen* (Südzip), Lindenschmidt, Michael (1905): *Formenlehre von Werbaß* (Batschka), Gréb, Julius (1906): *Mundart des Zipser Oberlandes*, Hajnal, Martin (1906): *Lautlehre der ostdonaubairischen Mundart von Ißzimmer* (Schildgebirge), Kräuter, Franz (1907): *Lautlehre der Mundart von Nitzkydorf* (Banat).
- 12 Kezdetől fogva nem tartoztak a délkelet-európai településtörténeti vizsgálatok körébe a városi jellegű nyelvszigetek. Ennek oka a középkori létrejöttükben, ill. az ebből adódó eltérő fejlődésükben keresendő, amely más tudományos megközelítésmódot vár el. Ezen megállapításokra jut Fritz Valjavec is *Wege und Wandlungen der deutschen Südostforschung* művében. Vö. Valjavec, Fritz: *Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung*. In: *Südostdeutsche Forschungen* 1 (1936), 1–14., itt 9.
- 13 *Német Philologiai Dolgozatok* (NPhD)/*Arbeiten zur deutschen Philologie*. 1 (1912) – 62 (1934). A sorozatban megjelent alapkutatásnak számító művek kommentált listáját lásd Hutterer, Claus Jürgen: *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*. [Ungarndeutsche Studien; 6] Budapest, 199: 167–168.

és az 1938-tól megjelenő *Arbeiten zur deutschen Sprachwissenschaft* (1938-1944). A fenti orgánumokban megjelent munkákat forrásként használták a Heimatbuchokban, a tanulmányok szerzői pedig nem egyszer maguk is közreműködnek a Heimatbuchok megírásánál.¹⁴

Ami a II. világháború utáni időszakot illeti, a Heimatbuchok szerzőinek egész a rendszerváltásig, ill. kapcsolatrendszerük függvényében a politikai viszonyok 80-as évek közepén bekövetkezett enyhüléséig konfrontálódniuk kellett a vonatkozó irodalom és a szükséges dokumentumok beszerzésének nehézségével. Mindez a II. világháborút követő összeomlás, majd Európa ideológiai-politikai megosztottsága következtében állott elő a térség németiségével foglalkozni kívánó kutatók számára. Az első Heimatbuchok alkotóinak mindenekelőtt azok a művek szolgáltak forrással, amelyeket még önnön iskolai, ill. egyetemi időszakukból ismertek, vagy akár saját könyvespolcukon tudhattak. Persze megkísérelték a vonatkozó irodalom hiányát jelentős könyvgyűjtemények létrehozása és speciális könyvtárak létesítése által pótolni, aminek következtében rövidesen jelentős javulás következett be.¹⁵ A szerzők kiértékelték az archívumok forrásait, együttműködtek a kapcsolatfelvételre kész magyar és német, állami és egyházi szervekkel, földolgozták a múzeumok és anyakönyvek rendelkezésre álló dokumentumait. A Heimatbuchok szövegtípusát leginkább meghatározó forráscsoportnak azonban a szájhagyomány, valamint a szerzők egykori földijeitől beérkezett írott visszaemlékezések, feljegyzések, fotók és képi dokumentumok bizonyultak.¹⁶

A Heimatbuchokat szemantikai-tartalmi szempontok alapján, a statisztika módszereinek alkalmazásával is megvizsgálva, megállapítást nyert, hogy a Heimatbuchok alapvetően 13 tematikai egység köré szerveződnek: (1) Magyarország ill. az adott falu története a németek betelepülése előtt; (2) a németek betelepülése; (3) a templom és az egyházközség története; (4) hely- és közigazgatás-történet; (5) iskolatörténet és iskolaügy; (6) gazdasági viszonyok és problémák; (7) nyelv és nyelvjárás; (8) szokások és hagyományok; (9) a szülőföldhöz kötődő élmények; (10) a két világháború közti időszak; (11) a II. világháború és a kitelepítés; (12) az új hazában; (13) egyéb. A Heimatbuchok önálló szövegfajtvá

14 Ebbe csoportba tartozik Anton Tafferner, Franz Follath, Franz Riedl sőt Adam Wittmann munkája is, akinek Pusztavám nyelvjárásáról Karl Kurt Klein-nál írt doktori disszertációja appendixként jelenik meg Pusztám Heimatbuchjában.

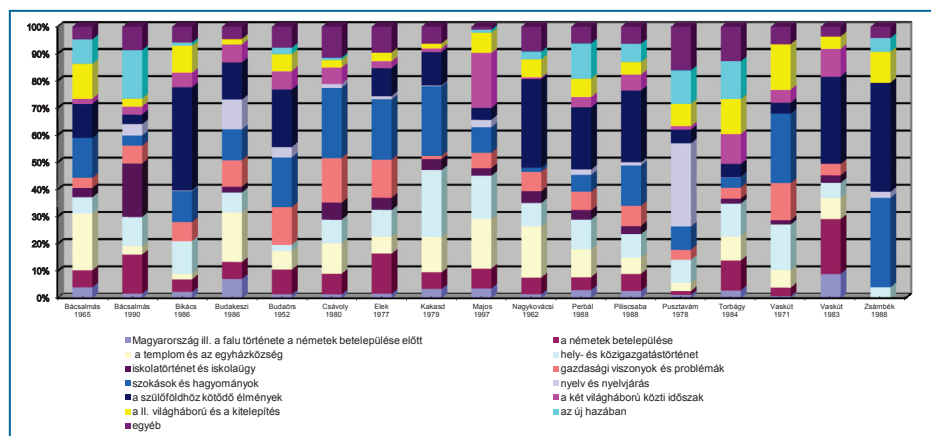
15 Vö. Bücherkunde Ostdeutschlands und des Deutschtums in Ostmitteleuropa. Jilek, Heinrich/Rister, Herbert/Weiss, Hellmuth (szerk.). [Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart; 8] Köln-Graz, 1963:XIX.

16 Unsere Post 42 (1987) Nr. 11: 13.

válását jelentősen előmozdította és megerősítette azon tematikai-strukturális sajátosság, hogy képesek a fenti témaköröket természet adta összefüggésükben együttesen ábrázolni és azokat a haza utáni mélabús vágyakozás hangján a múlttal való megbirkózásra használni.

A Heimatbuchok tematikai egységei

A *Heimatbuchok* többsége a személyes feljegyzések, visszaemlékezések, beszámolók és fotók rendelkezésre bocsátása révén kollektív szerzői jelleggel bír, s némiképp a népköltészetre emlékeztet, ahol saját részével mindenki hozzájárul a mű megszületéséhez, így módon a mű kollektív teljesítményként értelmezhető. A *Heimatbuchok* kollektív szerzői gárdája, valamint az egykori közösség tagjainak indirekt közreműködése az olvasó és a szerző(k) közti szoros viszonyra utal.¹⁷ A szerző és a felvevő közönség szinte egymásba átmenő szerepére további bizonyítékot nyújt a finanszírozás kérdése, hisz a leendő olvasóközönség vagy a „Heimatkreisgemeinschaft” előfinanszírozza a könyveket. A *Heimatbuchok* kiadását a legtöbb esetben a faluközösség, a „Heimatverein”, a „Landsmannschaft” és szervezeteik vállalják magukra, vagy épp az olvasó és a szerző közötti további köztes instanciák kiiktatásával a művek magánkiadásban jelennek meg.

A *Heimatbuchok* szerzői a közösség kollektív emlékezetének letéteményesévé, s ezáltal emlékezetformálónak válnak. Munkájuk eredményeként egy kánon, ill. kanonizált kultúra jön létre, ahol kánon alatt egy rögzített, zárt és

17 Vö. pl. Zsámbék 1988, Bácsalmás 1990.

mintát nyújtó komplexumot értünk, melyet a kultur-kánon fogalommal illethetünk, s mely az identitáskonstrukció és -rekonstrukció folyamataiban központi szerepet játszik.¹⁸

A szerzők a közösség emlékezetdarabjainak gyűjtése során, amikor is ezen emlékezettöredékek egy idáig nem létező, írásban rögzített formát nyernek, egyfajta innovációs folyamatot visznek véghez. Természetesen e vonatkozásban nem hagyhatjuk figyelmen kívül az általános, különösképp a történeti munkákat. Ez esetben a magyarországi németekről szóló, ill. az adott faluról írott korábbi művekkel szemben a *Heimatchok* nem kifejezetten tartalmi újítást jelentenek, hanem sokkal inkább egy a feldolgozott anyag tálalásában, szerkesztésében, értelmezésében és újra interpretálásban jelentkező innovációt, a mikrotörténelem szemszögéből.

A *Heimatchok* célja a faluközösség kulturális emlékezetét óvni és megőrizni, vagyis egy olyan közös alapot létrehozni, mellyel a közösség azonosulni tud, s melyet a kitelepítettek utódai is identitásuk részévé tehetnek. A szerzők döntésének függvénye és egyben felelőssége is, hogy mi kerül felvételre a *Heimatchok*-ba: a szelekció a kimaradtakkal szemben mint cenzúra lép működésbe, ily módon a kimaradtakat a teljes felejtés veszélye fenyegeti. A kiválasztási eljárás során természetesen a véletlen is szerephez jut: ami a *Heimatchok* megírásakor nem áll rendelkezésre, nem kerül felszínre, vagy amire a megírás idején már senki sem emlékszik, az szükségszerűen feledésbe merül.¹⁹

A *Heimatchok* a kitelepített németek emlékezetkultúrájának speciális formáját testesítik meg, amelyek egyben „emlékezet-közösséget” is teremtenek.²⁰ Az emlékezet mint alapmotívum szinte valamennyi *Heimatchok* előszavában szerepel. További kulcsszó funkcióval bír a *nem felejtés*, mely különböző kontextusokban, ám minden *Heimatchok*-ban célkitűzésként és az emlékezés szinonimájaként jelenik meg.²¹ A tradíció és az életforma bemutatása a *Heimatchok*-ban bepillantást enged azon folyamatokba, melyek révén a szájhagyomány írásban rögzített formát nyer.

18 Vö. Orosz-Takács 2007:50–55

19 Camartin, Iso: *Das gemeinsame Besondere. Anmerkungen aus dem Blickwinkel einer Randliteratur*. In: Assmann, Aleida—Assmann, Jan (szerk.): *Kanon und Zensur. [Beiträge zur Archäologie der literarischen Kommunikation; II.]* München. 1987:149–157

20 J. Assmann 1992: 30. A emlékezetközösség kifejezést Assmann Pierre Nora-tól vette át. vö. Nora, Pierre: *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*. Berlin, 1990.

21 Budaörs 1952:5, Torbágy 1984:3, Bikács 1986:9, Piliscsaba 1988:11–12, Torbágy 1984:7, Kakasd 1979:1, Nagykovács 1962:9, Torbágy 1984: 171, Bácsalmás 1990: 5–7,

A *Heimatchok*ban bemutatott kitelepítettek egykori falvai az emlékezés kiindulópontjai lesznek és az identitás szimbólumává válnak. Az egyes helyek emlékek hordozóivá lesznek és maguk is emlékezettel rendelkeznek: ilyenek az iskola, a templom stb.²² Az emlékezés a szülőfaluból emlékezeti helyet konstruál²³, hogy mindaz, ami emlékként hozzá kötődik, a kollektív ill. kulturális emlékezetből előhívható és hozzáférhető legyen. A *Heimatchok* kézzelfogható bizonyítékai annak, hogy a faluközösség az emlékezés terével szimbolikus egységre lép, melyhez akkor is kötődik, mikor már onnét kiszakadt.²⁴

22 Torbágy 1984: 130; Bikács 1986: 9 valamint 132–134; Bácsalmás 1990: 119–126; Majos 1997: 66–69; Nagykovácsi 1962: 9; Budaörs 1952: 5

23 Vö. Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München, 1999. Lásd ehhez. Nagykovácsi 1962: 19 és 86.; Csávoly 1980: 97–118; Pusztavám 1978a: 106; Bácsalmás 1965: 63–88; Elek 1977: 58; Bikács 1986: 54; Bácsalmás 1990: 127; Perbál 1988: 39–51; Vaskút 1983: 518–537; Perbál 1988: 60–61; Vaskút 1983: 538–542; Bácsalmás 1965: 94–104; Elek 1977: 75–85; Csávoly 1980: 131

24 Vö. J. Assmann 1992: 39

A magyar-horvát kapcsolatok új dimenziói a rendszerváltástól napjainkig¹

Lőrinczné dr. Bencze Edit²

1. Bevezetés

Minden ország, így Magyarország számára is kulcsfontosságú, hogy a vele szomszédos államokkal sokoldalú kapcsolatokat alakítson ki. Hazánkban ez a törekvés hatványozottan jelentkezik, hiszen a velünk határos államokban jelentős számú magyar kisebbség él, így kiemelkedő szerepe van a szomszédságban a stabil gazdasági és politikai viszonyok létrejöttének és az együttműködésnek. A rendszerváltás után megfogalmazott magyar külpolitikai stratégia prioritásai között mindig is kiemelt szerepet játszottak a közvetlen szomszédságunkban létrejövő, illetve újjáalakuló államokkal kiépítendő kétoldalú kapcsolatok. Különös külpolitikai aktivitást és érzékenységet igényeltek déli kapcsolataink, ahol a korábbi egyetlen entitás, Jugoszlávia helyén több új állam jött létre, melyek közül hárommal – Szlovénia, Horvátország, Szerbia – is közös határaink vannak. Ezen új geostratégiai felállásban kiemelkedő szerepe van a Magyarországgal 355 km-es határon osztozkodó Horvátországgal való kapcsolatok kialakításának és elmélyítésének. A két állam példaértékű kapcsolatrendszerét meghatározó momentumok közül ki kell emelni az 1102 és 1918 közötti közös múltat, a közös történelmi gyökereket, mely évszázados együttélés, az állam berendezkedése ugyan sok változáson, nehézségen, vitán ment keresztül, de a lényegen, az államközösség tényén ez nem változtatott, és egészen 1848-ig alapvetően békés jellegű volt. Ezen együttélés alatt kialakuló kulturális, társadalmi, szociális kapcsolatok, szokások, a sok szállal összefonódó gazdaság mind olyan elemek, melyek segítették az 1991 utáni kibontakozást.³

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 Kodolányi János Főiskola, intézetigazgató, főiskolai tanár

3 Lőrinczné Bencze Edit (2011) *The new dimensions in Croatian-Hungarian interregional relationship*. In: Gábor Kozma (ed.) *New Results of Cross-border Co-operation* Didakt Kft. Debrecen, 2011. 65–76.

2. A magyar-horvát kapcsolatok a rendszerváltástól napjainkig

2.1 Politikai kapcsolatok

A magyar-horvát politikai kapcsolatok kisebb megtorpanásoktól eltekintve egyértelműen felfelé ívelnek. Bár a kapcsolatfelvétel már 1990-ben, még Horvátország függetlenségének kimondása előtt megtörtént, mégis csak később vettek igazi lendületet. Ennek oka a horvát külpolitikában keresendő, hiszen természetes az, hogy Horvátország számára 1998-ig – amikor a Baranyai háromszög is visszakerült az államhoz – elsősorban a területi integritásának megteremtése jelentette az elsődleges külpolitikai célkitűzést. Az önálló államiság kivívása és megvédése után azonban a jószomszédi, interregionális kapcsolatok kerültek az első helyre, melyet erősített mindkét állam azonos külpolitikai törekvése, az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozás.

Az első lépést hazánk tette meg Jeszenszky Géza külügyminiszter 1990. június 21-i jugoszláviai látogatásával, melynek során Zágrábba is elutazott. Itt nemcsak megnyitotta a zágrábi magyar főkonzulátust, hanem a kétoldalú kapcsolatok kiszélesítéséről is tárgyalt a horvát politikai elittel, s tette ezt mindakkor, amikor még létezett a JSZSZK. A magyar külpolitika megváltozott irányát is jól jelezte Antall József és Jeszenszky Géza részvétele Velencében a Duna-Adria Együttműködés,⁴ a Pentagonale (Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Ausztria és Olaszország) 1990. július 31. – augusztus 1-jén megrendezésre kerülő találkozáján, ahol a miniszterelnök kifejtette, hogy „az európai együttműködést a gazdasági fejlődés mellett fel kívánja használni az e térségben a múltból örökölt nemzetiségi problémák megoldására”.⁵ Még ugyanebben az évben, december 6-án a viszonyosság jeleként Ante Marković, Jugoszlávia miniszterelnöke, a volt kommunista országok vezetői közül első-

4 A regionális együttműködés 1989-ben indult olasz-osztrák-magyar-jugoszláv közreműködéssel és a következő évben kibővült Csehszlovákiával. Az 1990-es koppenhágai EBEÉ konferenciára javaslatot készítettek a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására. Az 1991-ben Lengyelország csatlakozása után Hexagonale formában működött, majd további országok belépésével a „Közép-európai Kezdeményezésként” szerepelt.

5 Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma (1990) *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. Budapest, 221. Jeszenszky Géza (2002) *A magyar külpolitika fő irányai a század utolsó évtizedében*. In: Pritz Pál (szerk.) *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2002, 169–184. 175.

ként látogatást tett hazánkban, ahol a két állam a gazdasági együttműködés lehetőségeiről tárgyalt, sőt már ekkor felmerült egy közös energetikai rendszer kiépítésének lehetősége.⁶

A kedvezően alakuló kapcsolatokra azonban árnyékot vetett a magyar fegyverszállítási (Kalasnyikov) botrány,⁷ majd pedig Jugoszlávia széthullása kapcsán a volt délszláv államban kibontakozó feszültség, mely polgárháborúval fenyegetett, végül pedig az erre történő magyar reagálás, mely szerint hazánk 1991 januárjában megerősítette a magyar-jugoszláv határt. A feszült viszony ellenére azonban 1991. április 19-én mégis sor került Franjo Tudman hivatalos magyarországi látogatására, melyen Göncz Árpád köztársasági elnökkel, Antall József kormányfővel, Szabad Györggyel, az Országgyűlés elnökével és Jeszenszky Géza külügyminiszterrel való találkozásán a horvát elnök garantálta az országában élő magyar kisebbség jogait. Hazánk is az önrendelkezés mellett tette le voksát, amennyiben elismerte a Magyarországon élő délszláv népek jogát saját nemzetiiségi szervezeteik létrehozására, hozzáátve azonban, hogy a magyar kormánynak az adott pillanatban a jugoszláv szövetségi kormány a partnere.⁸

Ez nem véletlen, hiszen még létezett a JSZSZK és bár belső strukturális problémákkal küszködött, senki nem számított annak teljes szétesésére. A nemzetközi közösség a bomlási folyamat elindulásakor, sőt még 1991 első felében is kártartott Jugoszlávia területi integritása mellett, és nem támogatta az elszakadási törekvéseket, így hazánk is ennek alapján járt el. Amikor azonban Horvátország és Szlovénia egyoldalúan kikiáltotta függetlenségét, és ez véres polgárháborúba torkollott, a nemzetközi közösség, így az EK is napirendjére tűzte a kérdést. Így született meg az EK Jugoszláviáról szóló deklarációja 1991. augusztus 27-én, mely egyértelműen kiállt a horvát határok sérthetetlensége mellett és elutasította azok erőszakkal történő megváltoztatását.⁹

A délszláv háborúk kezdetén hazánk nem volt könnyű helyzetben, hiszen a nemzeti önrendelkezés mentén fellépő horvátokkal való egyetértés mellett figyelembe kellett vennie a szerbiai magyarok érdekeit is. Nem véletlen,

6 Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma (1990) *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. Budapest, 340.

7 Juhász József (2011) *A függetlenség kivívása és megvédése. Horvátország, 1990–1995*. In: *História* 2011. 5–6. szám, 82–89.

8 Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma (1991) *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, Budapest, 21.

9 Declaration on Yugoslavia (1991) Extraordinary Meeting of the Foreign Ministers, Brussels, 27 August 1991. Lőrinczné Bencze Edit (2013) *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében*. Aposztróf – KJF, Budapest, 88. Juhász József (2011) *A függetlenség kivívása és megvédése. Horvátország, 1990–1995*. In: *História* 2011. 5–6. szám, 82–89.

hogy hazánk minden fórumon a nemzetközi közösség beavatkozását sürgette. Végül, tekintettel arra, hogy a horvátok önrendelkezési jogát Szerbia sem vitatta – a harcok a szerbek egy államban történő egyesítéséért folytak –, a magyar állam az Európai Közösséggel egy időben, 1992. január 15-én elismerte a független horvát államot.¹⁰ Ezzel egyidejűleg Göncz Árpád köztársasági elnök jónak látta biztosítani Szerbiát arról, hogy Horvátország és Szlovénia elismerése nem irányul senki ellen sem.¹¹ A horvát függetlenség melletti kiállás mementójaként Zágrábban utcát neveztek el Antall József miniszterelnökről, majd 2002-ben Mádl Ferenc magyar köztársasági elnök felavatta Antall József mellszobrát is.

Három nappal az elismerést követően, január 18-án a zágrábi magyar főkonzulátus nagykövetségi státuszt kapott, 1992. december 16-án pedig aláírták a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről szóló alapszerződést,¹² mely Horvátország és hazánk kétoldalú kapcsolatait máig meghatározó fő dokumentumnak számít. A két állam bilaterális szerződése közül kiemelkednek továbbá az 1995. április 4-én aláírt a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről szóló, valamint az 1996. április 22-én megkötött a Horvát Köztársaságnak a Magyar Köztársaság és a JSZSZK közötti kétoldalú nemzetközi szerződésekben való jogutódlásáról szóló megállapodások. Mérföldkönek tekinthető a 2000. május 22-én megkötött vízummentességi megállapodás, mellyel az egyik legnagyobb akadály hárult el a két állam közvetlen kapcsolatainak továbbfejlesztése előtt.¹³

Mindezzel egyidejűleg a diplomáciai kapcsolatok intézményesülése is megvalósult, s ennek keretében 1997-ben Fiumében, 2001-ben pedig Splitben tiszteletbeli konzulátus megnyitására került sor, mely folyamatot 2002-ben az Eszéki Főkonzulátus munkájának elindulása zárta. Utóbbi azonban sajnálatos módon 2006-ban ideiglenes bezárt és csak 2013-ban nyitotta meg újra kapuit.¹⁴

10 Bali Lóránt (2009) *A horvát-magyar politikai kapcsolatok néhány fontosabb aspektusa 1991-től napjainkig*. In: *Balkán Füzetek* 2009. 2. sz. 261–267.

11 Szilágyi Imre (2004) *A magyar külpolitika és a délszláv térség 1990 után*. In: *Külgügyi Szemle* 2004.1–2 szám, 4–26.

12 Szerződés a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről. <http://adattar.adatbank.transindex.ro/Horvatorszag/d921216ahu.htm>. Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma (1992) *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. Budapest, 88.

13 Magyar Köztársaság Horvátországi Nagykövetsége: *Kétoldalú kapcsolatok*. http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/CR/hu/Bilateralis/pol_kapcs.htm

14 Magyar Köztársaság Horvátországi Nagykövetsége: *Kétoldalú kapcsolatok*. http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/CR/hu/Bilateralis/pol_kapcs.htm

A kapcsolatok intenzitását tükrözi, hogy a magas szintű találkozók száma évről évre növekedik, beleérve a köztársasági elnökök, miniszterelnökök és külügyminiszterek eszmecseréit, valamint a közösen tartott kormányüléseket és a magyar-horvát vegyes bizottságok üléseit. Minden rendszerváltás utáni magyar kormány a legmagasabb szintű kapcsolatok fenntartása és intenzitásának növelése mellett foglalt állást, sőt a magyar-horvát kapcsolatokat illetően a mindenkori ellenzék is támogatta a kormánypártokat. A politikai kapcsolatok elmélyülését mutatják az immár hagyományosnak számító közös magyar-horvát kormányülések, s az azokon megszülető megállapodások körvonalazzák a két állam együttműködésének fő területeit is.

Az első közös kormányülésre 2006. január 26-án, Budapesten került sor, melyen mindkét fél kifejezte örömét a horvát uniós csatlakozási tárgyalások megkezdése felett. Gyurcsány Ferenc magyar és Ivo Sanader horvát miniszterelnök is kiemelte a spliti magyar konzulátus létrehozásáról szóló döntést és a 2012-es labdarúgó-Eb megrendezéséhez szükséges fejlesztéseket. A két kormány megállapodott arról, hogy folytatják a koordinációt az euroatlanti integráció területén, kiemelt figyelmet fordítanak a kisebbségi kérdésnek, a határ menti területek támogatásának, és a feladatokat a kormányközi együttműködés kapcsán létrehozott Vegyes Bizottságon keresztül koordinálják. A találkozón összesen kilenc kétoldalú nyilatkozat aláírására került sor. Így szó volt az alternatív energiaforrások fejlesztéséről, valamint egy cseppfolyós gáz szállítására alkalmas terminál megépítéséről a horvát tengerparton. Megerősítették a földgázrendszerek összekapcsolására vonatkozó munka folytatását, melyet megalapoz, hogy Magyarország évi másfél milliárd köbméter gázt szállít Horvátországba, s a két kormány 340 kilométernyi új gázvezeték építéséről is tárgyalt. Ezen kívül környezetvédelmi, egészségügyi, belügyi és oktatási együttműködések is aláírásra kerültek. Megállapodtak a magyarországi horvát és a horvátországi magyar fiatalok anyaországi képzésének és üdültetésének támogatásáról, a kétoldalú IT kapcsolatok továbbfejlesztéséről, a nemzeti kisebbségek információs társadalomba való integrálásának elősegítéséről, valamint az üzleti kapcsolatok élénkítéséről. Megegyeztek abban, hogy a két ország szakemberei közös magyar-horvát és horvát-magyar szótárt készítenek, valamint tervbe vették, hogy nyártól kezdve magyar rendőrök is segítik horvát kollégáik munkáját a magyar turisták által kedvelt tengerparti szakaszokon. Egyetértve abban, hogy a közös projektek nem valósíthatóak meg infrastrukturális fejlesztések nélkül, mintegy tízmilliárd euró értékben közös fejlesztésekben állapodtak meg, így autóutak, vasutak,

hidak, repterek, hat új határátkelő, közös nemzeti parkok, határ menti együttműködések építése került szóba.¹⁵

A kabinetek első együttes ülése nyomán, a gazdasági kapcsolatok kiszélesítése érdekében 2006 májusában Zágrábban megalakult a Magyar-Horvát Kereskedelmi és Iparkamara, amely mindkét fél részéről a kis- és középvállalkozások kapcsolatépítését és a befektetési lehetőségek kiaknázását segíti.

A második közös kormányülést 2007. május 17-én Zágrábban, a Horvát Állami Levéltár díszes olvasótermében tartották meg, melynek főbb témája az infrastrukturális fejlesztés volt, különös tekintettel az V/B összeurópai közlekedési folyosó Letenye és Gorican közötti határ autópályahídjára, a kis- és középvállalkozások támogatására, a két ország közötti új elektromos távvezeték építésére és húsz „eMagyar Pont» létesítésére Horvátországban. Az együttműködés további fontos területe a környezetvédelem, melyet a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság és a Kopácsi-rét Természeti Park három drávai és két al-dunai mellékág rehabilitációját megvalósító INTERREG pályázattal történő közös programja fémjelez. Az oktatási és kulturális együttműködés erősítését szolgálta a Strossmayer Egyetem ősszel elinduló induló magyar tanszéke, Horvátország bekapcsolódása a «Pécs, Európa kulturális fővárosa 2010» projektbe, valamint a korábbi kormányülés értelmében elkezdett szótár munkálatainak 2010-re történő befejezése. Az előző évi kiváló tapasztalatok alapján döntés született a spliti magyar ideiglenes konzuli képviselet június 15-től szeptember 15-ig tartó ismételt megnyitásáról, valamint a magyar rendőrök nyári horvátországi szolgálatteljesítéséről. Kiemelt teret szántak Horvátország euroatlanti integrációja támogatásának, s ennek érdekében magyar konzulens segítette a horvát EU-főtárgyaló munkáját, valamint «Az EU házhoz jön címmel» magyar szakértők vezette tréningek tartására került sor. A kormányülésen öt megállapodást írtak alá, így kormányközi egyezménymódosítást, minisztériumközi, önkormányzati, kormányközi fejlesztési és kulturális minisztériumi együttműködést láttak el kézjegyükkel a magyar és horvát közjogi méltóságok.¹⁶

A harmadik közös kormányülést 2009. szeptember 17-én tartották meg Barcson. Az ülésen a megbeszélések az előzőekkel azonos fő témakörök köré

15 Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma (2006) *Külpolitikai évkönyv* 2006. Budapest, 189–190.; MAGYAR-horvát kormányülés: Közös nyilatkozat. <http://nemzetisegek.hu/dokumentumok/NEKHSajtoszemle20060127.pdf>; Füzes Oszkár (2006) *Összekötik a két országot. Magyar-horvát közös kormányülést tartottak Budapesten – Vezetékek, futball-EB, repülőterek, vasútvonalak voltak terítéken.* Népszabadság, 2006. január 7.

16 Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma (2007) *Külpolitikai évkönyv* 2007. Budapest, 75.

csoportosíthatóak, vagyis az energetikai, közlekedési és természetvédelmi együttműködés, a határ menti kapcsolatok erősítése állt a középpontban, s ezekkel kapcsolatban 12 dokumentumot írtak alá. Energetikai téren a két kormány együttműködési nyilatkozatot fogadott el a szénhidrogének ipari hasznosítására vonatkozó közös vállalásokról, valamint a megújuló energiaforrások hatékonyabb kihasználásáról és az energiafüggettség csökkentéséről. Ebben kiemelkedő szerepet szántak a MOL és az INA együttműködésének, valamint az uniós NETS projektnek, mely utóbbi a két ország gázvezetékeinek összekötését, az Adria felől likvid gáz továbbítását is lehetővé teszi. A közlekedés közös fejlesztésében kinyilvánításra került, hogy mindkét állam fontosnak tartja az V/C összeurópai közlekedési folyosó boszniai szakaszának megépítését, melynek támogatására Bajnai Gordon magyar és Jadranka Kosor horvát kormányfő közös levélben fordultak az Európai Bizottsághoz. A közlekedésért felelős tárcák nevében Bozidar Kalmeta és Hónig Péter az Ivándárda-Baranyavár (Branjin Vrh) autópálya-kapcsolat létesítéséről írt alá egyezményt. A környezetvédelmi projektek közül döntöttek a magyar-horvát határon átnyúló Mura-Dráva-Duna Bioszféra Rezervátum létrehozásáról.

Mindkét kormányfő hangsúlyosan kiemelte azt a példaértékű jó viszonyt és a nemzetközi politikában való közös fellépést, melynek során hazánk támogatta Horvátország teljes jogú NATO-taggá válását, és mindent elkövet a sikeres uniós csatlakozás érdekében is. A barcsi együttes kormányülésen írták alá a Magyar–Horvát Határokon Átnyúló Regionális Koordinációs Fórum megalapításáról szóló szerződést (kihirdetése a 293/2009. (XII. 21.) Kormányrendelettel), mely jelentős lépés a határ menti térség gazdasági, infrastrukturális, turisztikai és munkahely-teremtési kapcsolatainak erősítésére. A Fórum különös figyelmet fordít a regionális kormányzati szervek, helyi önkormányzatok, szakmai és civil szervezetek együttműködésére a határ mentén élő horvát és magyar nemzeti közösségek támogatása érdekében.¹⁷

A hazai 2010-es kormányváltás után közös kormányülésre hosszú ideig, mintegy négy évig nem került sor, de folytatódtak a magas szintű találkozók, továbbá a kormányközi vegyes bizottságok ülései, így a két ország kabinetjeinek képviselői 2012 novemberében találkoztak a magyar-horvát kormányközi vegyes bizottság ülésén Budapesten, és a közösen vállalt feladataikról jegyzőkönyvet írtak alá.

A magyar külpolitika a kezdetektől támogatta Horvátország euroatlanti integrációját. Mindvégig stratégiai partnernek tekintve Zágrábot elsőként ratifikálta Horvátország NATO-csatlakozási okmányait. Legalább ennyire meghatá-

17 Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma (2009) *Külpolitikai évkönyv 2009*. Budapest, 199–200.

rozó volt Horvátország uniós csatlakozásának támogatása, mely kérdésben a magyar politikai erők egységesen léptek fel. Ezen politika folytatását támasztja alá, hogy a magyar miniszterelnök 2010. november 17-én Herman Van Rompuyval történő hivatalos találkozója alkalmával bemutatta a magyar soros elnökség fő feladatait, melyek között kiemelt hangsúllyal szerepel a horvátokkal való tárgyalások befejezése.¹⁸

Györkös Péter, Magyarország brüsszeli Állandó Képviselőtének vezetője (ezt megelőzően zágrábi magyar nagykövet) a Croatian Timesnak adott interjújában is ennek a véleményének adott hangot. Kifejtette, hogy „a horvát csatlakozási tárgyalások befejezésének céldátuma 2011 nyara, melynek megvalósulása a magyar elnökség egyik prioritása. A horvát csatlakozás két oldalról is példaértékű lehet. Egyrészt bebizonyítja az EU-bővítés iránti elkötelezettségét, másrészt példaként szolgálhat a többi csatlakozás előtt álló állam számára, hogy a feltételek maradéktalan teljesítése lehetővé teszi az integrációt.”¹⁹ S valóban a magyar elnökség utolsó napján, 2011. június 30-án lezárásra kerültek az utolsó csatlakozási fejezetek, s hazánk 2012. február 13-án második uniós tagállamként ratifikálta a horvát csatlakozási szerződést.²⁰

A magyar-horvát kapcsolatokban kiemelt szerepet játszik a határon túli kisebbségek kérdése. Az 1990. évi horvát alkotmány autochton kisebbségnek, vagyis a horvát nemzet mellett államalkotó tényezőként ismeri el a magyarságot. Az alkotmány szavatolja, hogy minden nemzeti kisebbségnek az egyenjóság alapján és érdekei védelmében jogában áll képviselőt választani a Horvát Száborba, s a magyarságot – a 2011. évi népszámláláskor 14 048-an, vagyis az összlakosság 0,33 százaléka vallotta magát magyar nemzetiségűnek – egy hely illeti meg a törvényhozásban.²¹ Az 1992-ben aláírt alapszerződés Horvátország és hazánk kétoldalú kapcsolatait és a kisebbségek jogait máig meghatározó fő dokumentumnak számít. Ennek 17. cikkelye megerősíti az alkotmányban rögzített kisebbségi jogokat, így az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitás megőrzésére és a diszkriminációmentességre vonatkozó jogosítványait.²²

18 Central European Weekly (2010) Issue 39 (94) 24. 11. 2010.

19 Croatian Times (2010) Ending Croatia's EU negotiations one of priorities for Hungary's presidency.

20 Lőrinczné Bencze Edit (2013) Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében. Budapest, Aposztróf Kiadó

21 Ustav Republike Hrvatske. A Horvát Köztársaság Alkotmánya. Zágráb, 1990.

22 Szerződés a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről. Budapest, 1992. december 16. <http://www.mtaki.hu/docs/cd2/Horvatorszag/Magyar-horvat.htm>

A kisebbségi jogok szempontjából a két állam bilaterális szerződése közül kiemelkedik továbbá az 1995. április 4-én Eszéken aláírt a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről szóló keretegyezmény. A megállapodással létrehozták a Magyar-Horvát Kormányközi Kisebbségi Vegyes Bizottságot, mely a törvényben foglaltak végrehajtását ellenőrzi, s mely évente *ülésezik*²³, helyzetelemzéseket végez és ajánlásokat tesz a kisebbségek érdekeinek védelmében.²⁴ A dokumentum rögzíti mindkét kisebbség számára mind a magán, mind a közéletben – önkormányzatoknál, közigazgatásban, igazságszolgáltatásban – az anyanyelv használatának jogát, a névhasználatot, anyakönyvezetést, a földrajzi nevek és nyilvános feliratok anyanyelvi megjelenítését, az anyanyelven történő vallásgyakorlást, rádió- és televízió-műsorok szolgáltatását.²⁵

2.2 A kétoldalú kapcsolatok prioritásai

A kétoldalú találkozók témáit, kérdésköreit elemezve körvonalazhatóak a két ország kapcsolatrendszerében a legfőbb területek, így a határ menti kapcsolatok elmélyítése, a közlekedés együttes fejlesztése, a közös környezetvédelmi tevékenységek, az energiapolitikában való együttes gondolkodás és a kulturális-tudományos együttműködések.

A prioritások között első helyre tehető a határ menti kapcsolatok fejlesztése, tekintettel a két állam között húzódó hosszú 355 km-es határszakaszra, valamint a határ két oldalán élő jelentős számú kisebbségre. A határ mindkét oldalán az elmúlt száz évben méltánytalanul kis fejlesztések történtek, így a határ menti térségek elmaradtak, alacsony gazdasági mutatókkal, kevés működőtőkével és magas munkanélküliséggel rendelkező régiók, melyeknek a gazdasági élet vérkeringésébe való bekapcsolásában fontos szerepet játszhatnak a köztük ismét felélénkülő és elmélyülő gazdasági, kulturális és természetvédelmi együttműködések.

23 A Vegyes Bizottság éves ülései 2008-ban megszakadtak és csak 2012. november 30-án folytatódtak ismét.

24 Bali Lóránt (2009) *A horvát-magyar politikai kapcsolatok néhány fontosabb aspektusa 1991-től napjainkig*. In: *Balkán Füzetek* 2009. 2. 261–267.

25 *Egyezmény a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről*. Eszék, 1995. április 5. <http://www.mtaki.hu/docs/cd2/Horvatorszag/Magyar-horvat.htm>

A határ menti kapcsolatok újraformálása nem valósulhat meg a közlekedési infrastruktúra fejlesztése nélkül, így a két állam kapcsolatrendszerében ennek fejlesztése is a prioritások között szerepel, mely lehetővé teszi az emberek, a kultúra, az áruk szabad vándorlását, fizikai értelemben is a legszorosabb összekötő kapocsként funkcionálva a két ország között. A 355 km hosszú határ jelentős része, mintegy fele vízi határ, így a Dráva 135 km-t, míg a Mura 45 km-t tesz ki. Ez is szerepet játszik abban, hogy a hosszú határszakasz ellenére az átkelőhelyek száma meglehetősen korlátozott, s a határ inkább elválasztó szereppel bír. Mindössze hét közúti (Barcs, Beremend, Berzence, Drávaszabolcs, Letenye, Udvar, Ivánvárd) és négy vasúti átkelő (Murakeresztúr, Gyékényes, Beremend, Magyarbóly) található a magyar-horvát határon. Ezen hiátus megszüntetésére 2013 decemberében Szijjártó Péter, a Miniszterelnökség külügyi és külgazdasági államtitkára és Drazen Pros horvát vállalkozásügyi és kézműipari miniszterhelyettes budapesti találkozóján tíz új határátkelő építéséről tárgyaltak a felek a 2014-2020 költségvetési időszakban.²⁶ Nagy problémát jelent, hogy közösségi közlekedés csupán egy helyen létezik, Gyékényesen, ahol napi 2 pár nemzetközi Intercity vonat lépi át a határt. Menetrend szerinti autóbusz-közlekedés a közelmúltban ugyan volt Barcs és Verőce között, azonban a Kapos Volán Zrt. tájékoztatása szerint a Čzmatrans vállalat rendszertelenül közlekedtette a járatokat, így azok nem voltak érdemben használhatók.

Ha a legalapvetőbb fejlesztéseket vesszük számba, akkor nem lenne szükséges minden átkelőhelyen közösségi közlekedési lehetőséget biztosítani, azonban három olyan viszonylat van, ahol különösebb anyagi ráfordítás nélkül is megoldható lenne a tömegközlekedési szolgáltatás.

Az egyik a Pécs–Villány–Magyarbóly–Pélmonostor–Eszék útvonal, ahol a közösségi közlekedés 2012-es megszüntetése óta piaci alapon közlekedik autóbusz heti rendszerességgel, de ez – épp az üzleti alapja miatt – nem illeszkedik a közforgalmú közösségi közlekedés általános sémájába, ami különösen a drávaszögi magyar egyetemisták helyzete miatt nagy probléma. A MÁV-Start Intercity járatai Budapestről csak Pécsig közlekednek, s megoldást jelentene, ha e vonatok közül napi két pár szerelvény folytathatná útját Eszékre. Intercity vonatról lévén szó Magyarország területén a villányi és magyarbólyi megállás a reális, míg Horvátország területén a vonat minden állomáson és megállóhelyen megállva illeszkedhetne a HŽ menetrendjébe, ezzel is részt vállalva a horvátor-

26 HVG (2013) Tíz új átkelőt nyithatnak a horvát-magyar határon. http://hvg.hu/itthon/20131209_horvat_magyar_hatar_uj_atkelok

szági regionális személyszállításban, így lényegében e járatok a magyar belföldi igények mellett kielégíthetnék a nemzetközi és a horvát regionális menetrendi szükségleteket egyaránt.

A másik viszonylat a Barcs–Verőce útirány, ahol korábban szintén működött vasúti közlekedés, s a jelentős bevásárlóforgalom, illetve a barcsi termálközpont vonzereje miatt szükség lenne ennek visszaállítására. Bár hosszú távon a vasúti közlekedés újraindítása lenne a legjobb megoldás, addig is azonban a közúti határátkelőhely adottságait kihasználva az autóbusz-közlekedés érdemi beindítása jelenthetne megoldást. Tekintettel arra, hogy a Kapos Volánnak jelenleg nincs nemzetközi járatindítási joga, ezt a kérdést a magyarországi Volán társaságok jelenleg is folyó átrendezésével egy időben lehetne megoldani, de a horvát autóbusz társaság új járata is kiutat jelenthetne. Napi két pár hétfévi járat kihasználtsága ezek alapján pozitívan prognosztizálható. A két testvérváros közötti 15 km-es szakaszon az autóbuszok a rendőrségi ellenőrzéssel együtt is egy órán belül tudnának fordulni.

A harmadik a Gyékényes–Kapronca viszonylat, mely vonalon jelenleg két pár nemzetközi Intercity vonat jár naponta. Ez elegendő, azonban egy kishatárforgalmi tarifarendszer (kishatárforgalmi menetjegy) bevezetésével több utast lehetne generálni erre az útvonalra, illetve könnyíteni lehetne az utasok helyzetét. Ez a gyakorlat Magyarországon ismert és alkalmazott, így pl. Szlovákia irányába a nemzetközi Intercity járatokra Szob és Párkány határvárosok között 1,80 euró értékű menettérti jegy váltható, s ez a kedvezményes rendszer itt is alkalmazható lenne.²⁷

Mialatt a határ menti közlekedésben számos anomália adódik, aközben a TEN hálózat részeként a nagy közlekedési útvonalak kiépítése jelentős eredményeket tudhat magáénak. Így 2007-re elkészült az V/B európai közlekedési folyosónak Budapestet és Fiumét összekötő autópályája, felépült a Letenyét és Goricant összekötő, a Murát átívelő híd, új határellenőrzési ponttal. Döntés született az V/C összeurópai közlekedési folyosó támogatására, az európai észak-dél tengely, vagyis a lengyelországi Gdansk városától a boszniai Pločeig történő kialakítására, melynek a térségre vonatkozó nyomvonala Budapest–Eszék–Szarajevó–Ploče lenne. Az M6 gyorsforgalmi út Budapest és Bóly közötti szakasza már 2010-ben megépült, de az V/C folyosó fennmaradó, Bóly és Ivándárda közötti M56-os szakaszának a magyar-horvát határig tartó megvalósítása, valamint a horvát oldalon történő fejlesztések még váratnak magukra.

27 Adjudani Dániel előadása, Magyar Köztársaság Eszéki Főkonzulátusa 2013. december

Az együttműködés következő kiemelt területe a közös környezetvédelmi projektek indítása. Tekintettel arra, hogy a két állam határát a Dráva folyó jelenti, a térség különösen gazdag természeti környezettel rendelkezik, s ennek megőrzése hangsúlyos feladat, habár hosszú ideig a két fél eltérő állásponton volt. Horvátország ragaszkodott az 1988-as magyar-jugoszláv megállapodásban rögzített közös hasznosításhoz, s Zágráb részéről a gazdasági szempontok kerültek előtérbe, úgymint a gyurgyeváci vízlépcső és vízi erőművek építése. A magyar kormány azonban 1996 nyarán felmondta az egyezményt, mert a természetvédelmi szempontokat részesítve előnyben kialakította a Duna-Dráva Nemzeti Parkot, mely kiindulópontja lett az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete, az UNESCO által 2012 júliusában elfogadásra kerülő a Dráva, a Duna és a Mura folyó mentén, öt ország területére kiterjedő Mura-Dráva-Duna Bioszféra Rezervátumnak.²⁸ A megegyezés fő célja a három folyóhoz kötődő vízi és part menti életközösségek és természeti értékek megőrzése, valamint hozzájárulás a lakosság megélhetési lehetőségeinek bővítéséhez. A bioszféra rezervátum egy nagy kiterjedésű, összefüggő folyó menti ökoszisztémát fed le, és az első határon átnyúló védett terület Horvátország és Magyarország között. A rezervátum Magyarországon összesen mintegy 236 ezer hektár, Horvátországban 631 ezer hektár kiterjedésű.²⁹

A magyar külpolitika következő prioritása az energiapolitikában való közös kapcsolódási pontok megkeresése és kiaknázása, s mindkét állam elkötelezett a fejlesztésekben, melyek fő célja az energiafüggettség csökkentése és a megújuló energiaforrások hatékonyabb kihasználása. Szinte minden kétoldalú találkozó központi kérdésköre, mely jelentős eredményeket is képes felmutatni. Az energetikai együttműködés kereteit a 2011. február 8-án aláírt kormányközi energetikai szerződések adják.³⁰ Így ennek alapján adták át a magyar-horvát interkonnektort 2011 augusztusában, mely lehetővé tette, hogy Magyarország felől meginduljon a földgáz szállítása Horvátország irányába. A Városföldet a horvátországi Slobodnicával összekapcsoló nagynyomású vezeték napi csúskapacitása 19,2 millió köbméter, 80 milliárd forintba került, magyarországi

28 A két ország, közös nevezési szándékát a 2009. szeptember 17-én Barcsen megtartott magyar-horvát kormányülésen Közös Szándéknyilatkozatban (Joint Declaration) nyilvánította ki.

29 UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága (2012) *Megalakulhat a Mura-Dráva-Duna Bioszféra Rezervátum*. <http://www.unesco.hu/termeszetudomany/megalakulhat-mura-drava>

30 Magyar Köztársaság Kormánya és a Horvát Köztársaság Kormánya között az energiaellátás biztonságának növelése érdekében történő együttműködésről szóló Megállapodás. 2011. évi CXXXVII. törvény

szakaszának a hossza pedig 205 kilométer. Körvonalazódik továbbá a horvát-magyar-ukrán új gázfolyosó, melynek gázzal való ellátásában nagy szerepe lesz a Krk-szigeten építendő, várhatóan 2016-18-ban elkészülő évi tízmilliárd köbméter kapacitású cseppfolyósgáz fogadó terminálnak – bár a terminál felépítésének határideje folyamatosan tolódik –, továbbá a 2019-ig kiépítendő Transz Adriai Vezetéknek (TAP), és az arról a későbbiekben leágazó Ión Adriai vezetékek (IAP). Horvátország szeretné, ha az IAP is megépülne ugyanezen időre, s ez esetben már 2019-ben érkezhetne gáz az azeri Sah Deniz mezőről Horvátországba.³¹

A horvát-magyar energiakapcsolatokat illetően nagy jelentőséggel bír a 2010 novemberében Ernestinovo és Pécs között elkészült elektromos távvezeték, melynek következtében jelentősen csökkent a régió energiafüggősége, valamint erősödik a térség átvételi hálózatának üzembiztonsága. A 11,3 milliárd forintos beruházás – magyar részről 5,5 milliárd euró – eredményeként egy 86,3 km hosszú 400 kilovoltos távvezetékét építettek meg.³²

A kölcsönös bizalom jeleként a két ország kötelezettséget vállalt arra, hogy vészhelyzet esetén egymás rendelkezésére bocsájtják energiatartalékukat. Ennek konkrét megvalósulására 2009 januárjában került sor, amikor is a rendkívül hideg tél miatt Horvátországban befagytak a gázvezetékek. Ekkor a magyar-horvát gázvezetéken keresztül másfél-két órán belül sikerült Magyarországról Horvátországba gázt szállítani.

A két ország közös érdeke a magyar-horvát kulturális és tudományos kapcsolatok fejlesztése, melyet megalapoz a határ mentén élő kisebbség kultúrája, a történelmi és kulturális örökség megőrzésére tett erőfeszítések. Ennek intézményes keretein belül kiemelkedő szerepet játszik, hogy a Zágrábi Egyetemen és az eszéki Strossmayer Egyetemen magyar tanszékek működnek, és a reciprocitás jegyében a Pécsi Tudományegyetemen horvát nyelvi képzés folyik. A nyelvi kapcsolatok intenzitását erősíti a közös magyar-horvát és horvát-magyar szótár megjelentetése. Horvátország bekapcsolódott az Európai Unió által működtetett hallgatói és oktatói mobilitási programokba, Zágráb, Eszék, Pula és a határ menti térségek bevonásra kerültek a Pécs Európa kulturális fővárosa projektbe. Jelentős fegyverténynek számít, hogy 2014. január 3-án megnyitotta kapuit a Zágrábi Magyar Intézet Sokcsevits Dénes irányítása

31 Nemzeti Fejlesztési Minisztérium (2012) Nemzeti Energiastratégia 2030. 28.; Méltányosság Politikai Elemző Központ (2013) *A diverzifikáció első szintje*. <http://meltanyossag.hu/node/3194>

32 MTI (2010) Elektromos távvezeték épült Pécs és Ernestinovo között.

alatt.³³ Kiemelkedőek továbbá a helyi közösségek kapcsolattartási formái, s mintegy 50 testvérvárosi és 100 testvérközségi szerződést tartunk nyilván.

3. Gazdasági kapcsolatok

A Nyugat-Balkán térségéhez viszonyítva a gazdaságilag jóval fejlettebb ország csatlakozása az Unióhoz bizonyosan semmiféle hátránnyal nem járt a Közösségre nézve, s gazdasági eredményei alapján de facto az ország már régóta tagja lehetett volna az EU-nak. A magyar-horvát gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok mindezek ellenére csak nehezen bontakoztak ki, melyet erőteljesen visszafogott az árucseré, a termékek nagyon hasonló struktúrája – élelmiszeripari, építőipari kiszolgáló termékek, papír, vas, fém- és kőolajszármazékok, kisebb mértékben nyomda- és faipari készítmények.

Csak néhány éve figyelhető meg a kereskedelmi kapcsolatok intenzitásának növekedése, melyben fontos szerepet játszott, hogy Magyarország uniós csatlakozása után a 2001-ben kötött szabadkereskedelmi megállapodást az EU és Horvátország közti kereskedelmi megállapodás és a Stabilizációs és Társulási Megállapodás váltotta fel. Amikor 2007. január 1-jétől kezdve Horvátország megszüntette a vámot és a mennyiségi korlátozást is az EU-ból jövő termékekre, ez újabb lökést adott nemcsak a magyar exportnak, hanem a gazdasági kapcsolatok intenzitásának. 2013. július 1-jétől, vagyis Horvátország uniós tagságának kezdetétől megszűntek a vámhatárok a két állam között, megindult a szabadkereskedelem és a munkaerő szabad áramlása. Utóbbi azért nagyon fontos, mert ellentétben a legtöbb uniós tagállammal hazánk nem állított ideiglenes korlátokat a horvát munkavállalók elé.

A magyar-horvát gazdasági kapcsolatok pozitív képet mutatnak, és legfőbb szegmenseiben – kereskedelem, tökebefektetések, turizmus – hazánk Horvátország első tíz partnere között van. A Horvátországba irányuló magyar kivitel legfőbb jellemzője, hogy valamennyi termékkör exportja dinamikus növekedést mutat az elmúlt években. A feldolgozott termékek tekintetében legfőbb kiviteli árucikkek a gépek és berendezések, az energiahordozók, az élelmiszerek és a nyersanyagok. Exportunk legnagyobb részét, csaknem harmadát a gépek és berendezések (személygépkocsik, mobiltelefonok, televíziókészülékek és

33 Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (2014) Magyar kulturális intézet nyílt Zágrábban. <http://www.kormany.hu/hu/kozigazgatasi-es-igazsagugyi-miniszterium/hirek/magyar-kulturalis-intezet-nyilt-zagrabban>

videólejátszók, különféle háztartási gépek, irodatechnikai eszközök, kerti kisgépek) adják, melyek részben helyi felhasználásra, részben továbbszállítás céljából kerülnek exportálásra. Energiahordozó exportunk legfontosabb tételei az elektromos energia – melynek nagy része csak tranzitáru – és a kőolajtermékek, valamint a bitumen. A kőolajkivitel magas aránya a forgalmon belül a MOL és INA közötti stratégiai partnerségből adódó kölcsönös szállításoknak köszönhető. Az energiahordozók esetében a kivitel több mint negyedét teszik ki a feldolgozott termékek, így a vegyipari áruk, műanyagféleségek, kohászati termékek és papíripari áruk kivitele jelentős. A vegyipari termékek csoportjában a magasan feldolgozott termékek, gyógyszerek és kozmetikumok adják exportunk túlnyomó részét. Élelmiszer-kivitelünkben továbbra is meghatározóak maradtak a feldolgozott termékek (liszt, cukor, feldolgozott zöldség, gyümölcs, ásványvíz). A növényi eredetű árucikkek közül a gabonafélék, elsősorban kukorica és árpa, valamint napraforgó, míg az állati termékek vonatkozásában az élőállat, tojás és tejtermékek a meghatározóak.³⁴

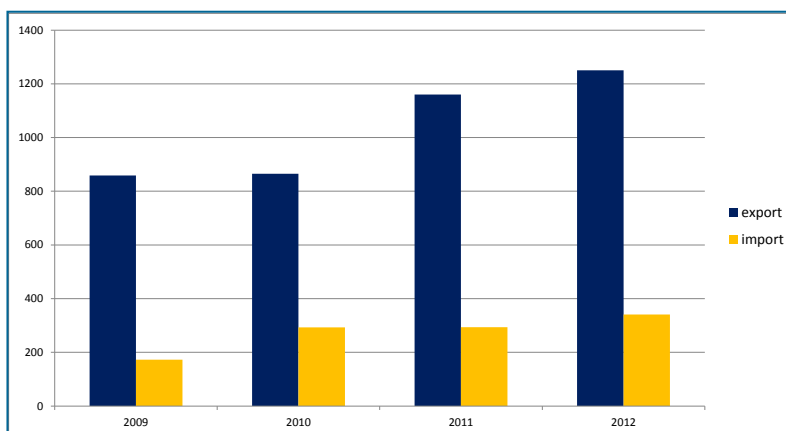
A két ország bilaterális kapcsolatai az elmúlt években dinamikusan fejlődtek, a kétoldalú áruforgalom az ezredforduló óta több mint ötszörösére nőtt és magyar aktívum jellemzi. 2007-ben először haladta meg az 1 Mrd eurót, s azóta is folyamatosan emelkedik. Horvátországba napjainkban évente több mint 1100 magyar cég viszi ki áruit, illetve 400 importál onnan.³⁵

A kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok aszimmetrikusak, a Horvátországba irányuló magyar export értéke jelentősen meghaladja az onnan érkező importforgalom értékét. Magyarország az EU-tagországok közül Horvátország 4. legnagyobb export, 5. legnagyobb importpartnere. Az összes (EU-n kívüli) országot is tekintve ez azt jelenti, hogy hazánk a nyolcadik helyezett Zágráb kereskedelmi partnerei sorában Olaszország, Németország, Szlovénia, Oroszország, Bosznia, Ausztria és Kína után. Horvátország számára Magyarország a tizedik legfontosabb exportpiac. A legjelentősebb exportőrök és importőrök a két ország nagyvállalatai, a Mol, illetve a horvát INA és az Agrokor, de jelentős számban találhatók kis- és középvállalatok is a befektetők között.³⁶

34 Scherczer Károly—Závoczky Péter (2008) 2007. évi jelentés. Magyar Köztársaság Nagykövetsége. Külgazdasági Iroda. Zágráb;

35 ITD Hungary ZRT. Horvátország http://www.itd.hu/engine.aspx?page=orszaginfor_hr

36 KÜM (2013) A magyar-horvát kapcsolatok. <http://www.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/hirek/a-magyar-horvat-kapcsolatok>, MTI (2013) Horvátország nyolcadik kereskedelmi partnere vagyunk. [http://hvg.hu/gazdasag/20130630_Horvatorszag_nyolcadik_kereskedelmi_partn;](http://hvg.hu/gazdasag/20130630_Horvatorszag_nyolcadik_kereskedelmi_partn;Drzavni_Ured_za_trgovinsku_politiku) Državni Ured za trgovinsku politiku (2014) 10 najznačajnijih vanjskotrgovinskih partnera RH. <http://www.dutp.hr/default.aspx?id=8>

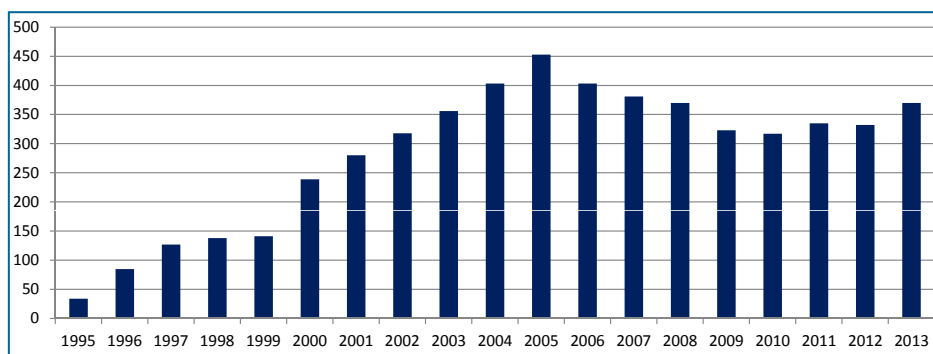

1. ábra. A kétoldalú áruforgalom alakulása 2009–2012 (milliárd euró)

Forrás: KSH, CNB (Croatian National Bank) alapján saját szerkesztés

Horvátország az idegenforgalom tekintetében nagy exportőrnek számít, s ebben Magyarország a turisták számát tekintve a válság első évében is a 8. helyen, míg a vendégéjszakák száma alapján 9.-en áll. Annak ellenére, hogy a recesszió hatására 2009-ben némileg csökkent a magyar vendégek száma Horvátországban, az általuk ott eltöltött idő hossza növekszik. A teljes horvátországi idegenforgalmat tekintve Magyarország a következő két évben (2010–2011) is a kilencedik, majd 2012 és 2013-ban a tizedik helyet vívta ki magának. Vendégszámban közvetlenül a szlovákok, vendégéjszakában pedig a britek előzik meg a magyarokat, ugyanakkor a 2013. évi kedvező tendenciát tükrözi, hogy a növekedés mértékét tekintve Nagy-Britannia és Hollandia mögött Magyarország állt a harmadik helyen az elmúlt évben. Számokban kifejezve ez azt jelenti, hogy 2013-ban 360,2 ezer magyar vendég fordult meg Horvátországban, ahol együttesen 1 millió 964 ezer éjszakát töltöttek. Ez a látogatók számában 8,4 százalékos, az ott töltött idő hosszát illetően pedig 8,3 százalékos növekedést mutat, s utoljára a válság első évében, 2008-ban (Horvátországot ténylegesen csak 2009-ben éri el a recesszió) mértek ilyen magas adatokat.³⁷

³⁷ Skenderović, Marin Branch Office Croatian National Tourist Board Budapest (2014) *Csúcson a magyar turisták száma Horvátországban*.

2. ábra. A magyar turisták száma Horvátországban 1995–2013 (ezer fő)

Forrás: DRŽAVNI Zavod za Statistiku: Turizam.

Dolasci i noćenja domaćih i stranih turista.

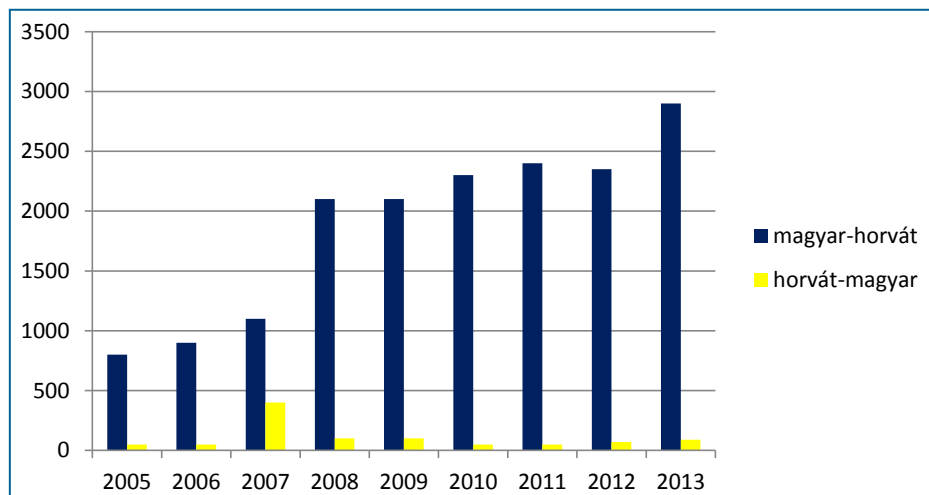
<http://www.dzs.hr/default.htm> alapján saját szerkesztés

A tőkebefektetéseket illetően a horvát FDI alig van jelen a magyar piacon, s mindössze néhány nagyobb volumenű sikeres tranzakciót tudtak végrehajtani, mint pl. az egyik legnagyobb horvát magánvállalat, az Agrokor 2004-ben 20 millió euróért megvásárolta a Fonyódi Ásványvíz Rt.-t és a Baldauf fagylaltgyárat.³⁸ A Magma cég, mely hazájában az egyik vezető kereskedőnek és importőrnek számít a gyermekjátékok, gyermekruházati termékek és a sporteszközök terén, két játék- és sportboltot létesített. A magyar befektetők viszont jól teljesítenek a horvát piacokon, s évek óta az elsők között szerepelnek. 1993-2009 közötti időszakban hazánk 2,3 Mrd euróval a 4. legnagyobb tőkebefektető az országban, s olyan országok előznek meg bennünket, mint Ausztria (6,3 Mrd euró), Hollandia (4,4 Mrd euró) és Németország (2,7 Mrd euró).

2009-ben elsősorban a válságnak köszönhetően jelentősen lassult a működőtőke beáramlása Horvátországba, és 2008-hoz képest 55,2%-kal, 1,8 Mrd euróra csökkent. A Horvát Nemzeti Bank adatai szerint a legtöbb tőke – 733,9 Mrd euró – a kereskedelembe érkezett, míg a pénzügyi szektorba 658 Mrd áramlott. A beruházások többsége továbbra is a szolgáltatóiparba irányult, és a horvát gazdaság strukturális változását, az ország exportképességét elősegítő zöldmezős beruházás csak elvétve található közöttük. A magyar közvetlentőke-befektetések külföldi állománya 2012 végére 26,6 milliárd euró volt,

38 Világgazdaság online (2004) Terjeszkedik a horvát Agrokor. <http://www.vg.hu/vallalatok/terjeszkedik-a-horvat-agrokor-59853>

melyből Horvátország részesedése 2,9 milliárd euró, az összes FDI 11,2%-a. Ezzel az értékkel hazánk a negyedik legnagyobb befektető Horvátországban.³⁹

3. ábra. Horvátország és Magyarország közvetlen tőkebefektetései (milliárd euró)

Forrás: KSH, MNB alapján saját szerkesztés

A magyar befektetések széles volumenűek, érintik a termelést, a bankszek-
tort, a kereskedelmet, az idegenforgalmat, a szolgáltatásokat és a privatizációt,
de a horvát exportképességet előrelendítő zöldmezős beruházás csak kevés.
Az elmúlt években számos horvátországi magyar befektetés realizálódott, s
nemcsak a nagy befektetők, hanem sok száz kisebb cég is megvetette lábát a
horvát piacon. A legsikeresebbek a MOL, a CBA, az OTP, a Dunapack, a TriGranit
és a Fornetti befektetései voltak.

A sort az 1999-ben megnyitott Fornetti kezdte, mely napjainkban több mint
400 szerződéses üzletet lát el az Igalból szállított termékeivel. A TriGranit Eu-
rópa egyik legnagyobb ingatlanfejlesztési és üzemeltetési vállalata, amely Kö-
zép-Kelet-Európa 7 országában – így Horvátországban is – jelen van. A cég az
Euromoney 2011-es szavazásán Magyarország és Horvátország legjobb ingatlan-
fejlesztője címet nyerte el. Horvátországban olyan fejlesztések fűződnek a ne-

39 Croatian National Bank: *Foreign Investments Statistics*. <http://www.hnb.hr/statistika/estatistika.htm>
Scherczer Károly Róbert (2013) *Magyar-horvát külgazdasági kapcsolatok helyzete és perspektí-
vái*. Elhangzott a Csongrád Megyei Kereskedelmi és Iparkamara 2013. május 15-én Szegeden
megtartott Magyar-horvát konzultációján.

véhez, mint a 15.000 férőhelyes, többfunkciós, sport- és szórakoztatóközpont, a 2009-ben megnyílt Zagreb Arena, majd a 2010 novemberében átadott zágrábi 200.000 m²-es Arena Centar bevásárló- és szórakoztatóközpont.⁴⁰ 2003-ban pedig a Dunapack épített évi 50 ezer tonna kapacitású és mintegy 110 embert foglalkoztató hullámpapírgyárat a horvátországi Zabokon.

Mindemellett a horvát piac egyik legjelentősebb külföldi szereplője a MOL, mely 2003-ban megszerezte az INA (Industrija Nafta d. d.) 505 millió dollár értékű részvényét, ezzel 25+1 százalékot képviselve. Az adásvételi szerződés előírta, hogy a MOL 5 évig nem növelhette részesedését, de ennek lejártá után, 2008. október 10-én a magyar olajvállalat az INA részvényeinek újabb 22,15%-át szerezte meg 6,2 milliárd horvát kunáért (872,66 millió euró), s így tulajdoni hányada 47,15%-ra nőtt. Ezzel a MOL lett az INA legnagyobb tulajdonosa, mivel a horvát állam kezében a részvények 44,83%-a volt. A MOL 2010-2011-ben újabb részvényeket vásárolt, s ezzel részesedése 47,47%-ra nőtt, vagyis a többségi tulajdont nem sikerült megszereznie. 2010-ben ellenzéki nyomásra a horvát szábor vizsgálóbizottságot állított fel annak felderítésére, miért privatizálták és hogyan került a MOL ellenőrzése alá az egyik legnagyobb horvát vállalat. Ennek eredménye lett Ivo Sanader volt horvát államfő és Hernádi Zsolt, a MOL elnök-vezérigazgatója elleni korrupciós vád, melyet már a zágrábi államügyészség korrupció és szervezett bűnözés elleni irodája (USKOK) irányított. Az elhúzódó ügynek még nincs vége, s a MOL részéről felmerült az is, ha nem sikerül megegyezni, akkor az INA eladásra kerül.⁴¹

A termelési befektetések között a kilencvenes években kiemelkedik a Zalakerámia (Inker szaniteráru gyár megvásárlása), Duna-Dráva Cement Kft., amely 6 horvát betonkeverőt üzemeltet, és a Dunapack, mely 2004-ben 23 millió euró befektetésével 140 főt foglalkoztató zöldmezős hullámpapírgyártó üzemet épített. 2005-ben az OTP a hetedik legnagyobb horvát bank részvényeinek 95,6%-át kivásárolva (236 millió euró) OTP Banka Hrvatska d.d. (OBH) néven modernizálva, megvetette lábát a bankszférában és sorra nyitja új bankfiókjait. A legutolsóra 2104. január 31-én került sor, amikor az OTP banka Hrvatska d.d. aláírta a horvátországi Banco Popolare Croatia d.d. 98,37%-os részesedésének

40 Ingatlan és befektetés (2011) Magyarország és Horvátország legjobb ingatlanbefektetője a TriGranit. <http://www.ingatlanbefektetes.hu/cikkek/magyarorszag-es-horvatorszag-legjobb-ingatlanfejlesztoje-a-trigranit>

41 MTI (2013) Kronologikus összeállítás a Mol (Magyar Olaj- és Gázipari Nyrt.) és az INA (Industrija Nafta) horvát kőolaj- és földgázipari vállalat tízéves kapcsolatáról és a Hernádi-ügyről. <http://www.parameter.sk/rovat/kulfold/2013/10/04/mol-ina-ugy-mol-ina-kapcsolat-tortenete>

megvásárlására vonatkozó részvény adásvételi szerződést. A Horvát Nemzeti Bank 2014. április 18-i ülésén hagyta jóvá az OBH részesedés szerzését, mellyel lezárult a tranzakció előtti utolsó akadály. Ezzel az OTP Csoport ügyfeleinek száma 440 ezerre nőtt Horvátországban, az ATM-ek száma meghaladja a 250-et, a fiókhálózat pedig 33 egységgel, 130-ra bővült. Az akvizícióval az OBH elsősorban észak-horvátországi, zágrábi és szlavóniai pozíciói erősödtek meg, különösen a lakossági hitelezési területen.

Kiemelkednek Európa negyedik legnagyobb ingatlanfejlesztőjének, a TriGranit Fejlesztési Zrt.-nek az üzleti ingatlanfejlesztései, melynek első horvát fejlesztése, a 250 millió euróból felépült 180 ezer négyzetméteres Arena Centar bevásárlóközpont Zágráb Lestina negyedében 2010 novemberében nyitotta meg kapuit. Sikertörténetnek számít a CBA terjeszkedése a közép- és dél-európai országokban, így Horvátországban is, valamint a Fornetti látványpékség hálózatának kiépítése és bővülése. Napjainkban előtérbe kerültek az idegenforgalmat és szolgáltatásokat érintő befektetések, melyek között a legnagyobb sikereket a gyorsan terjeszkedő Dalmácia Holiday Kft. érte el, mely 2002-ben megszerezte a 270 hajó befogadására alkalmas Tribunji jachtkikötő 32 éves koncesszióját, 2003-ban a Primošten szállodakomplexumot, a 350 jacht befogadására alkalmas Kremik kikötőt, majd a Hvar szigeti Jelsa Hotelt és a Hotel Ploče-t, de számos kis- és középvállalkozás is épít apartmanokat és szállodákat.⁴²

Az élénkülő gazdasági kapcsolatokban meghatározó szerepe volt a 2006-ban megalakult Magyar-Horvát Gazdasági Kamarának, továbbá 2012. július 11-én a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara kezdeményezésére létrejött a Magyar-Horvát Tagozat a Pécs-Baranyai és a Somogyi Kereskedelmi és Iparkamara koordinálásával, mely elősegíti a gazdasági szereplők szorosabb együttműködését, az üzletemberek befektetéseit, ellátja érdekképviselői szerepét. Ezen utóbbi téren nyújt támogatást a Magyar Köztársaság Zágrábi Nagykövetségének Külgazdasági Irodája, valamint a magánkezdeményezésre létrejött E-conto cég is.⁴³

42 Scherczer Károly Róbert (2013) *Magyar-horvát külgazdasági kapcsolatok helyzete és perspektívái* c. előadás. Elhangzott a Csongrád Megyei Kereskedelmi és Iparkamara 2013. május 15-én Szegeden megtartott Magyar-horvát konzultációján.

43 Sült Tibor (2006) *Befektetési környezet Horvátországban (információs anyag)*. A Magyar Köztársaság Zágrábi Nagykövetségének Külgazdasági Irodája. 2006. november; Scherczer Károly—Závoczky Péter (2008) *2007. évi jelentés*. Magyar Köztársaság Nagykövetsége. Külgazdasági Iroda. Zágráb; Bakács András (2007) *Horvátország – kényes egyensúly az uniós tárgyalások árnyékában*. In: *Európa peremén: új tagok és szomszédok. Kelet-Európa Tanulmányok*. 1. szám. MTA Világgazdasági Kutatóintézet. Budapest. 33–47.;

4. Magyar-horvát határ menti kapcsolatok

A tárgyalt magyar-horvát államközi és gazdasági kapcsolatok lehetőségeket nyújtanak a polgárháború idején megszakadt határ menti kapcsolatok újraformálására és fejlesztésére is. Ezen határ menti együttműködések egyik csoportját a helyi és regionális kapcsolatok alkotják, mely munkaközösségeken és eurorégiókon keresztül valósul meg. A másik kategóriába az Európai Unió által indított programok és közösségi támogatással megvalósuló kezdeményezések tartoznak, úgymint a PHARE CBC, az INTERREG és a Határon átnyúló együttműködések.⁴⁴

4.1 Munkaközösségek és eurorégiók a magyar-horvát határ mentén

A legnagyobb múltra az euroregionális együttműködések tekintenek vissza, s számuk is meglehetősen nagy, hiszen 5 olyan euroregionális kapcsolat jött létre, amelyben mind Magyarország, mind Horvátország részt vett. Ezek az Alpok-Adria Munkaközösség, a Duna-Dráva-Száva eurorégió, a Dráva-Mura, a Mura-Dráva és a Muránia eurorégiók.

Az első olyan euroregionális együttműködés, melynek mindkét ország tagja volt, az Alpok-Adria Munkaközösség, mely 1978. november 20-án kezdte meg működését és az osztrák-jugoszláv-olasz határtérség tartományaira terjedt ki. Több mint 35 éves működése során a résztvevők tekintetében jelentős változások zajlottak le. Jelenleg 5 országhoz kapcsolódóan 10 tagja van az együttműködésnek, mely 180 603 km² területet ölel fel és mintegy 26 millió embernek ad otthont. Horvátország és Szlovénia teljes területével, Ausztria Burgenland, Stájerország, Karintia és Felső-Ausztria régióival, Olaszország Friuli Venezia Giulia, Veneto és Lombardia tartományokkal, míg hazánk két megyéjével, Vas és Baranya megyével tagja az együttműködésnek. Az alapvető jelentőségű határozatok meghozatala az évente sorra kerülő plenáris ülés hatáskörébe tartozik. A vezető tisztviselők bizottsága a projektkezdeményezések elbírálása tekintetében illetékes, míg az elnöki testület irányító funkciót tölt be. Az Alpok-Adria Munkaközösség soros elnöksége, a tagok ábécé sorrendjében, kétévenként változik. A projekt- és szakértői csoportok pontosan körvonalazott időkeretekben, társadalompolitikai és kulturális kérdésekkel foglalkoznak. Eddig több mint 600

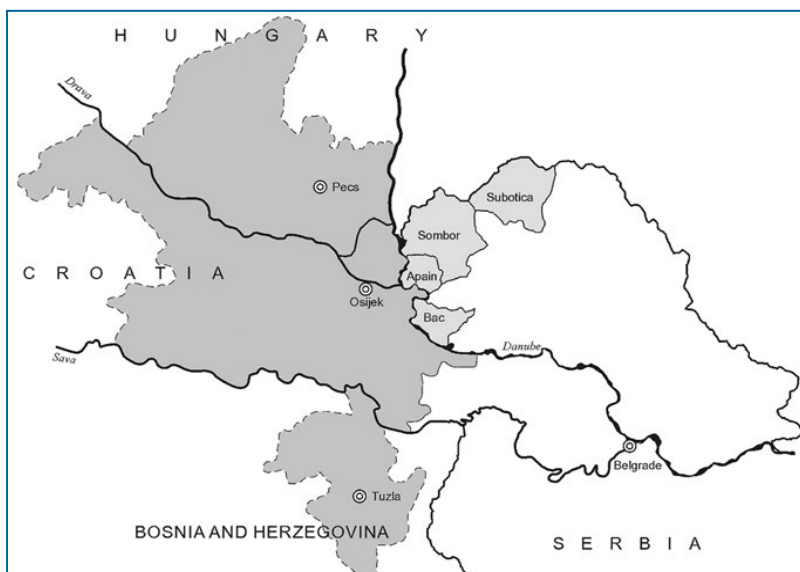
44 Bali Lóránt (2012) *A horvát-magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője*. Underground Kiadó, Budapest – Szepetnek

Ferrás: ALPS – Adriatic Working Community

http://www.alpeadria.org/deutsch/files/Alpe_Adria_Prosp_Einzels.pdf

folyók vonzásterületéről szerveződő területi önkormányzati egységek alkotják. Létrejötté óta kibővült, hatóköre jelenleg 28 284 km²-nyi területre terjed ki, 2 243 településsel és 2 454 091 lakossal. Az Eurorégiót 11 NUTS 3-as szintet jelentő megye és kanton, továbbá 713 NUTS 4 és 5 besorolású helyi önkormányzat alkotja. A Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együttműködés az eurorégiók felépítését követi, de a szervezetnek nincs közös irodája. Ehelyett mindhárom nemzet rendelkezik egy-egy nemzeti irodával, Eszék, Pécs és Tuzla székhellyel, s ezeken belül került felállításra egy közös adminisztratív és szakértői hivatal, melynek vezetője mindig az elnöki tisztséget adó ország titkára. Az együttműködést a régió közös történelmi és kulturális viszonyai, a hasonló, gazdag természeti adottságok, a földrajzi, geográfiai, gazdasági kapcsolatok, továbbá a kisebbségek helyzetének javítása iránti igény alapozza meg. Az eurorégió legfőbb céljának a határ két oldalán élők közötti kapcsolatok kibővítését, a tudás- és tapasztalatcserét, a természet és környezet védelmét, gazdasági együttműködést a fenntartható fejlődést tartja.⁴⁶

2. térkép. Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együttműködés

Forrás: Marina Todorović—Branka Tošić (2006) *Transborder Cooperation in the Pannonian Plain – Case Study of the „Euroregion Danube-Drava-Sava”*.
In: *Geographica Pannonica*. 10/2006. 85–88.

46 Duna-Dráva-Száva Eurorégió Alapszabályzat

A két nagy kiterjedésű régió működési nehézségei kapcsán fogalmazódott meg az igény a kisebb hatókörű szerveződések kialakítására, mely a magyar-horvát-szlovén hármashatáron található városok összefogását kívánta megerősíteni. 2001. szeptember 11-én került sor a Dráva-Mura Eurorégió keretszerződésének aláírására, melyet magyar részről a határtérségben található városok, míg Szlovéniából Lendva látott el kézjeggyel. Horvátországból eredetileg Csáktornya és Varasd jelezte részvételi szándékát, azonban végül az érintett időszakban zajló horvátországi helyhatósági választások, valamint a nehézkesen működő horvát államgépezet – szükség lett volna az érintett minisztériumok jóváhagyására, a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak közös értelmezésére – miatt végül horvát részről csak a szándéknyilatkozat elfogadására került sor. A nehézségeket jelzi, hogy a Dráva-Mura Eurorégió Térségfejlesztési Közhasznú Társaság alapító okiratának az aláírására csak 2002 februárjában került sor, míg formai hibák következtében cégbírószági bejegyzése csak 2002. június 21-én történt meg. A hármashatár térségében kezdeményezett eurorégió bilaterális formában került kivitelezésre, így magyar részről Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nagyatád Város Önkormányzata, Marcali Város Önkormányzata, Lenti Város Önkormányzata, Lendva Község Önkormányzata, Csurgó és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Zalakaros Környéki Települések Területfejlesztési Társaság és a Dél-Zala Murahíd Kistérségi Fejlesztési Társulás vesz részt az együttműködésben, míg a szlovén oldalról Lendva városa.⁴⁷

A Dráva-Mura Eurorégió nehézségei arra ösztönözték a régiót, hogy újabb és hatékonyabb megoldásokat keressenek az együttműködésre. Jobbnak látták, hogy a városok helyett területi közigazgatási egységek, megyék lépnek kooperációra. Így született meg a Mura–Dráva Eurorégió elnevezésű határon átnyúló együttműködés Zala, Somogy és Muraköz megyék részvételével 2004. október 2-án Csáktornyan. Az eurorégió székhelye magyar részről Zalaegerszeg, horvát részről pedig Csáktornya. Az együttműködést a három határ menti megye érdekeinek azonossága, a közös térségfejlesztés és az együttes forrásszerzés indikálta. A szervezet nyílt, ahhoz bármely, önkormányzattal rendelkező egység csatlakozhat. A szervezet fő intézménye az elnökség, amelybe minden alapító egy-egy tagot delegál. Az elnökség a munkáját nyolc szakmai munkacsoport – gazdasági és infrastrukturális bizottság, turisztikai albizottság, esély-

47 Hardi Tamás (2007) *The Transformation of the City Network in the Balkans*. In: Glatz Ferenc (szerk.) *The European Union, the Balkan Region and Hungary*. Europa Institut, Budapest, 145–155.

egyenlőségi és kisebbségi bizottság, környezetvédelmi és ökológiai bizottság, közigazgatási és informatikai bizottság, egészségügyi és szociális bizottság, turisztikai és innovációs bizottság – révén végzi.⁴⁸

Az euroregionális együttműködések közül időben a legkésőbb a Muránia Eurorégió szerveződött a horvát-magyar-szlovén hármashatár térségében. A program első lépése a 2003. szeptember 26-án aláírt együttműködési szándéknyilatkozat volt, mely a határ mentén található kisvárosokat, a magyar Lentit – később Letenye is csatlakozott –, a szlovén Lendavát (Lendva) és a horvát Mursko Središćét (Muraszterdamhely) tömörítette, bár 2007-ig tényleges horvát részvétel nélkül működött az eurorégió, s csak a 2007-2013-as költségvetési ciklusban rendelkezésre álló IPA forrásokból váltak bevonhatóvá a horvát területek is. A stratégiai együttműködés alapja, hogy mindhárom országban az eurorégió által felölelt térség perifériális helyzetben van, melyben az érintett városok egy-egy mikrotérség központjai, korlátozott központi funkciókkal, nehéz gazdasági örökséggel és megoldatlan közlekedési problémákkal. Céljaik között gazdasági, infrastrukturális és kulturális elképzelések egyaránt megfogalmazódtak, így az integrált gazdaságfejlesztés, logisztikai központ kialakítása, a turizmus fellendítése, vásárok szervezése és közös szerepvállalás uniós pályázatokban. A kultúrára vonatkozó céljaik között a hagyományok feltérképezése és felelevenítése, közös rendezvények, nyelvtanulás egyaránt megtalálható.⁴⁹

4.2 Közösségi támogatással megvalósuló magyar-horvát határ menti együttműködések

A határ menti együttműködések másik csoportját az Európai Unió által indított programok és közösségi támogatással megvalósuló kezdeményezések alkotják, melyek ebből kifolyólag csak később indulhattak. Az első ilyen jellegű együttműködés az Európai Unió 2000-ben születetett döntésének megfelelően a CBC (Crossborder Cooperation) program volt, mely a két állam kooperációját a Phare, illetve a CARDS programokból finanszírozta. A 2003-ban elinduló első határ menti együttműködés a Phare CBC Magyarország-Horvátország Kí-

48 Bali Lóránt (2012) Az euroregionális együttműködések életrajzi sajátosságai a horvát-magyar határtérségben. In: Gulyás László (szerk.) Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. Egyesület Közép-Európa Kutatásra. IV. évf. 3. 67–74.

49 Bali Lóránt (2012) A horvát-magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője. Underground Kiadó, Budapest – Szepetnek

sérleti Kisprojekt Alap (PSPF–Pilot Small Projects Fund) keretein belül valósult meg (ekkor az INTERREG III A program még nem támogatta ezt a határszakaszt, a III C program kedvezményezett országai között pedig továbbra sem szerepelt Horvátország). A kezdeményezés jellegénél fogva a nonprofit határ menti együttműködést és a helyi közösségi fejlesztéseket tekintette fő céljának, hogy ezáltal a potenciális pályázói kört felkészítsék a jövőbeni INTERREG támogatási lehetőségekre, ennek megfelelően elsősorban a határ régióban élő emberek és az ott működő intézmények együttműködésének ösztönzését és a meglévő intézményi és gazdasági kapacitás fejlesztését támogatta. A pályázható témák a területfejlesztés és településrendezés, a gazdaságfejlesztés és gazdasági együttműködés, ideértve a turizmust is, a humánerőforrás-fejlesztés, valamint a természet- és környezetvédelem voltak. Pályázni a magyar-horvát bilaterális határtérségen belül (NUTS 3 szintű régiók), vagyis az itt található megyéken belüli központtal vagy képvisellel rendelkező nonprofit szervezetek voltak jogosultak. Ezen megyék hazánk részéről Baranya, Somogy és Zala megye, míg Horvátországból Eszék-Baranya, Verőce-Drávamente, Kapronca-Körös és Muraköz megye voltak.

A kisprojekt alap legfőbb eredményei között tartjuk számon, hogy feltárta a régió kihasználatlan gazdasági lehetőségeit, jelentősen kibővítette az itt élő vállalkozók pénzügyi, marketing- és információs technológiai ismereteit, ösztönözte a vállalkozások közötti kapcsolatteremtést, a turizmust, a Dráva környezetvédelmét, továbbá a helyi civil szerveződések, a kulturális és oktatási kapcsolatok ápolását, a hagyományőrzést, az iskolák közötti együttműködést. A Horvát-Magyar Kísérleti Kisprojekt Alap 2003 pályázható keretösszege 631 667 eurót tett ki, ebből az európai uniós Phare támogatás 465.000 euró, melyhez 166 667 euró kormányzati társfinanszírozás járul. Egy projekt minimális támogatása 5 ezer euró, a maximális 50 ezer euró lehetett. A pályázóknak a projekt költségvetésének minimum 10%-át saját hozzájárulásként kellett biztosítaniuk.⁵⁰

2004-ben indult útjára a Szlovénia–Magyarország–Horvátország Szomszédsági Program, melynek feladata a határon átnyúló kapcsolatok erősítése volt. A program két prioritásból állt, első helyen a gazdasági és szociális kohézió erősítése, a másodikon pedig a fenntartható fejlődés szerepelt. Ezek megvalósítására különböző intézkedéseket hoztak, melyek közül kiemelkednek a közös gazdasági térség és a közös emberi erőforrás fejlesztése, valamint a közös turizmus és kultúra fellendítése. Nagy hangsúlyt fektettek a természeti erőforrások fenntartható

használatára, továbbá rendkívül fontosnak tartották a környezet- és természetvédelmet. A szomszédsági programban két alkalommal került pályázati felhívás kiírásra. Az első 2004 decemberében, melynek során 5 857 379 euró támogatással 28 projektet valósítottak meg. A második pályázati felhívására 2005 novemberében került sor. Ekkor magyar oldalon 6 078 840 euró, Horvátországban pedig 6 000 000 euró állt rendelkezésre. A magyar pályázók 179, a horvát pályázók pedig 112 pályázatot nyújtottak be. Ezekből a közös projektek száma Magyarországon 103, Horvátországban 32. A program kiváló lehetőséget biztosított a következő, 2007-ben induló új költségvetési időszakra történő felkészülésre.⁵¹

A Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program az Európai Unió a 2007-2013-as költségvetési időszakában nyújtott támogatást a magyar- horvát határon átnyúló együttműködési projektek finanszírozására.⁵² A program finanszírozása magyar oldalról az Európai Regionális Fejlesztési Alap forrásaiból, horvát oldalról pedig az Előcsatlakozási Eszköz, az IPA program második komponense forrásaiból valósul meg.⁵³ A program a NUTS 3 egységeket (megyéket) célozta meg. Magyarországon a támogatásra jogosult területet Zala, Somogy és Baranya megyék alkották, amelyek közül Zala megye a Nyugat-Dunántúli Régió része, Somogy és Baranya megyék pedig a Dél-Dunántúli Régióhoz tartoznak. Horvátországból Eszék-Baranya, Verőce-Drávamente, Kapronca-Körös és Muraköz megyék tartoztak a programhoz. Ezen határ menti megyék mellett azonban további négy NUTS 3 szintű területi egység ún. csatlakozó területként – Varasd, Belovár-Bilogora, Pozsega-Szlavón, Vukovár-Szerémség – vett részt a programban. Ezen szomszédos területek bevonásával a támogatásra jogosult terület mindkét oldala nemcsak hasonló földrajzi, demográfiai és gazdasági jellemzőkkel rendelkezik az együttműködésben, hanem hozzávetőlegesen hasonló nagyságú területtel és lakosságsszámmal.⁵⁴

51 Neighbourhood Programme (2004) Slovenia – Hungary – Croatia 2004–2006. <http://www.interreg-slohuco.com/modules/vsebins/priloge/173/Programme%20complement.pdf>

52 Nemzeti Együttműködési Programok Irányító Hatósága: Magyarország – Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013. (Továbbiakban NEPIH)

53 Európai Unió Tanácsa 1085/2006/EK (2006. július 17.) rendelete egy előcsatlakozási támogatási eszköz (IPA) létrehozásáról rendelete egy előcsatlakozási támogatási eszköz (IPA) létrehozásáról HL L 210 2006. 7. 31. 82–93.

54 NEPIH i. m. 6–7.

3. térkép. Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együtműködési Program

Forrás: Nemzeti Együtműködési Programok Irányító Hatósága:
Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együtműködési Program
<http://www.hu-hr-ipa.com/hu/programterulet>

A programot 85%-ban a Közösség finanszírozta, a többi nemzeti hozzájárulás, melyből a pályázótól 5% önrészt vártak el. A programban összesen 52,4 millió euró állt rendelkezésre, melyből a projektek támogatására felhasználható keret közel 47,2 millió eurót tett ki. A három pályázati kiírás során számtalan pályázat érkezett be, melyek közül az elsőben 42 nyertes 12,3 millió euró, a másodikban 60 projekt 14 millió euró, míg a harmadik kiírás kapcsán 39 nyertes 26,2 millió euró közösségi támogatást nyert el.⁵⁵

A szóban forgó horvátországi szomszédos megyék magyar oldallal való együttműködése egyrészt már korábbi kapcsolatokról táplálkozik, másrészt a megyék stratégiai prioritásai között szerepel. Így például Varasd megye együttműködési megállapodást írt alá Zala megyével, valamint a magyar és szlovén partnerekkel részt vesz a CADSES III/B projektben is. Ez a Mura és Dráva folyókkal kapcsolatos pályázatok kidolgozására és végrehajtására fókuszál, a környe-

55 NEPIH i. m. 6.

zetvédelem, valamint a közös hulladék- és szennyvízkezelési tevékenységek szempontjából. A közös turisztikai kínálat irányában már lépések történtek az INTERREG III/A projekteken keresztül, s az IPA ezt az együttműködést kívánja továbbvinni.

Belovár–Bilogora megye azzal a hivatkozással kezdeményezte részvételét az IPA Határon Átnyúló Programban, hogy regionális programjának alapvető célkitűzése a határ menti együttműködésben való részvétel. Míg Pozsega–Szlavón és Vukovár–Szerémség megyék a Duna–Dráva–Száva eurorégió tagjai és ebben szoros együttműködést alakítottak ki más horvát, illetve magyar megyékkel. A Duna és a Dráva mint vízi összekötőkapocs jelentik az együttműködés alapját egymással és a magyar oldallal.

A magyar és horvát megyékkel a támogatásra jogosult terület kiterjedése 31 028 km². A támogatott terület mindkét oldalon jellemzően a periferián levő vidéki terület. A térségek városai – magyar oldalon: Kaposvár, Zalaegerszeg, Nagykanizsa és Komló; horvát oldalon: Kapronca, Csáktornya, Verőce, Varasd és Belovár – leginkább csak helyi jelentőséggel bírnak, a városi központnak csak Pécs és Eszék tekinthetjük, de a domináns településszerkezetet leginkább a falvak, néhány megye esetében aprófalvak jelentik. Ezekre a nagyon kicsi településekre jellemző az elöregedő népesség és a nagy munkanélküliség. A belső közlekedési hálózat rendkívül rossz állapota miatt a régióközpont elérhetősége nagymértékben romlik, Baranya megyében 76, Somogy megyében 74 úgynevezett zsáktelepülés található.⁵⁶

	Prioritás	Támogatás összege/euró
1.	Fenntartható környezet és turizmus	21 325.330,00
2.	Együttműködő gazdaság és közösségek közötti humán erőforrás-fejlesztés	10 662.665
3.	Technikai segítségnyújtás	3 554.221
	Összesen	35 542.216

**4. ábra. Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló
Együttműködési Program prioritásai**

Forrás: NEPIH i. m.

⁵⁶ NEPIH i. m. 20.

A fenntartható környezet prioritás keretén belül a Dráva-völgy és az ahhoz kapcsolódó természeti és vidéki területek környezeti stabilitásának és vonzerőjének növelése, továbbá a Mura–Dráva–Duna területből és az azt körülvevő természeti és vidéki területekből egy fenntartható, közös regionális turisztikai termék kialakítása a legfőbb feladat. A második prioritás magában foglalja a két oldal gazdasági együttműködésének szorosabbá tételét, továbbá kiemelt figyelmet szentel a közös kulturális örökség fejlesztésére és fenntartására, a kulturális értékek és hagyományok népszerűsítésére, továbbá az emberek, az oktatási és civil szervezetek közötti intenzív kulturális és oktatási kapcsolatok előnyeinek kihasználására. Mindezek alapján a projektek jelentős része az ökoturizmushoz kapcsolódó infrastrukturális fejlesztéseket, a kulturális örökség tematikus útvonalainak kialakítását és továbbfejlesztését, a határon átnyúló oktatási, képzési és kulturális csereprogramok, valamint a közös helyi tervezés megvalósítását preferálta.⁵⁷

57 NEPIH i. m. 46-54.

A kötet az azonos című konferencia és workshop
2014. április 15–16-án elhangzott előadásából készült.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE